

EGYETEMI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

KOVÁCS LÁSZLÓ

A NÉPEK TESTVÉRRE VÁLÁSÁNAK ESZMEJE

BARTÓK BÉLA TÁRSADALOMTÖRTÉNETI ÉS

TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSAIBAN

/ 1903 - 1940 /

TÉMAVEZETŐ:

DR. HEGYI ANDRÁS

M Á T É S Z A L K A

1983

T A R T A L O M

Bevezetés	1-2. oldal
I. A bartóki életpálya történelmi háttere	3-6. oldal
II. A nemzetiségi kérdés a XIX. század végi Magyarországon	6-12. oldal
III. Szellemi és politikai hatások Bartók népdalgyűjtő koncepciójának kialakulására:	
1. A dualizmus kulturája és a magyar zenei élet a századfordulón	12-18. oldal
2. Bartók nemzeti-hazafiai törekvéseinek kibontakozása, Habsburg-ellenessége	19-26. oldal
3. A nietzschei Filozófia hatása a fiatal Bartókra	26-35. oldal
4. Bartók és a vallás; ateizmusának jellemzői	36-46. oldal
IV. Népdalgyűjtése:	
1. Népdalgyűjtő munkásságának kezdetei	46-56. oldal
2. A népzene fogalmának új értelmezése	56-62. oldal
3. A gyűjtőutak hatása politikai szemléletének alakulására	63-66. oldal

V. Az első világháború és a forradalmak
idején:

1. Pacifizmusának jellemzői 66-71. oldal
2. Tevékenysége a Tanácsköztársaság
időszakában 71-78. oldal

VI. A Horthy-korszak időszakában:

1. Magatartása a fehérterror idején 78-82. oldal
2. A trianoni béke hatása, az első na-
cionalista támadások 82-94. oldal
3. A Bartók-Petranu vita: Filozófiai
konceptiójának kiteljesedése 94-100. oldal
4. Bartók és a népi írók 100-108. oldal

VII. A fasizmus korában:

1. Művészi válasza az erősödő fasiszta
eszmékre 108-117. oldal
2. Antifasiszta magatartásának erősö-
dése 117-126. oldal
3. Kivándorlása 126-129. oldal

VIII. Összegzés

130-132. oldal

Bevezetés

1981-ben ünnepelte szinte a teljes magyar társadalom Bartók Béla születésének 100. évfordulóját. A XX. századi modern magyar zene megteremtőjére emlékezve az ünnepségsorozatok, a méltatások elsősorban Bartók zeneszerzői munkásságát, a népdalgyűjtés terén kifejtett úttörő tevékenységét emelték ki, s bár ennek a kiemelésnek természetesen szilárd alapjai vannak, de egy kissé egyoldalú, egysíkú Bartók-képet vázoltak a közvélemény elé.

A magyar zenei életre vitathatatlanul óriási hatást gyakorló Bartók azonban nemcsak zeneszerző és zenetudós volt, hanem egy rendkívül mozgalmas történelmi időszakban élő, politizáló ember is, akinek társadalompolitikai fejlődése ha nem is egyedi, de semmiképpen sem általános jegyeket mutatott az adott korszakban.

Bartók szerepét politikai, társadalmi szempontokból is igen jelentősnek értékelhetjük, hiszen a kényes kérdések előtt soha nem vonult "elefántcsont-toronyba", a társadalom mozgását mindig figyelemmel kísérve a felvetődött problémákra példamutatóan humánus válaszokat adott. S ha a történelmi háttérre gondolunk /dualizmus, Trianon, nacionalizmus, fasizmus stb./ akkor még nagyobb a jelentősége az általa megtett filozófiai utnak, mert ez a Bartókot példaképnek tekintő fiatal értelmiség

számára egyben politikai programot is jelentett, így társadalomformáló szerepe tagadhatatlan.

Világnézeti fejlődését természetesen nagyban segítette népzene gyűjtő tevékenysége. A "tiszt forrás" azonban nem csupán zeneszerzői megújulást jelentett számára, hanem segítette eljutni eszmei-politikai fejlődése csúcsára: a népek testvérré válásának eszméjéhez, egy tudományos meggyőződésű humanista internacionalizmus hirdetéséig. Vagyis a népi zeneművészet felfedezése nem új stílust jelentett kizárólag, hanem másfajta emberi magatartást, világnézetet is.

E dolgozat célja, hogy Bartók meglehetősen ismert zeneszerzői tevékenysége mellett árnyaltabb képet fessen a politikusan gondolkodó, s a közvéleményt is formáló ember társadalompolitikai szemléletének fejlődéséről.

I. A Bartóki életműve történelmi háttérre

Mielőtt a Bartóki filozófia és magatartás kialakulásának jezeit vizelnánk, szólnunk kell arról a történelmi háttérrel, amely alapvetően meghatározta a szerző politikai, filozófiai szemléletének kialakulását, ill. megszilárdulását.

Ami tulajdonképpen rövid 64 év, amelyet Bartók 1881. március 25-től 1945. szeptember 26-ig megélt, az emberiség eddigi történelmének talán legszorgalmasabb, legmozgalmasabb időszakai között is külön helyet foglal el. Egy európai nagyhatalom - a Habsburg-monarchia - hanyatlása és felbomlása; az első szocialista forradalom győzelme, és az ennek hatására kibontakozó európai és magyar forradalmak társadalomformáló kísérlete; a két világháború földrészekre kiterjedő iszonyú pusztítása; a művészeti és politikai hagyományokat alapjaiban megváltoztató és felváltó új eszmarendszerek kialakulása esik erre az időszakra.

S ezek a változások és hatások különösen élesen és meghatározóan jelentkeztek a korabeli magyar társadalomban. Az adott időszakban nem csupán arról volt szó, hogy százados lemaradást kell pótolni gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális téren, hanem az európai közgondolkodásban rólunk alkotott eléggé negatív kép megváltoztatása is szükségesé vált. Hiszen a korabeli Európa - az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eléggé vegyes nemzetközi visszhangját leszámítva - vajmi keveset tudott az akkori Magyarországról, amely az átlag európai szemében azonos volt Ausztriával, vagy némi tudással félig Európát, félig Ásiát jelentette számukra. S ezt jelentősen elősegítette a hazai provincialis-

mus talajáról fakadó, még a századfordulón is élő "Extra Hungariam non est vita"-nézet, amely a kapcsolatfelvétel, a kitérülködés helyett vagy az egyoldalú elzárkózásban, vagy az elvtelen Nyugat-utánszásban jelentkezett.

Természetesen Bartók fellépése előtt a később is történtek kísérletek a fentebb vizsgált problémák megoldására, de irodalmi nagyjaink - Petőfi, Ady, majd később József Attila - művészi lehetőségeit a nyelvi korlátok eleve igen szűkre szabták, s a politikai-társadalmi életben sem igen akadt olyan Európa-formátuma személyiségünk, aki igazán alapvető szemléletváltást tudott volna elérni a korábbi állapotokhoz képest.

A nacionalizmus és provincializmus hazai talajáról eljutni egy Európa-centrikus gondolkodásig, az "előkelő" nyugati kultúra egyeduralmát a magyar hagyományokkal és kulturális örökséggel összeegyeztetni; Kelet és Nyugat kulturális - és ezen keresztül talán politikai - szintézisét megteremtani a XX. század első felének legfontosabb feladata lett. E erre a feladatra talán leginkább alkalmas az a szinte mindenki által érthető, nemzetközi nyelv és kifejezőmód vált, amit a Bartók és Kodály által fémjelzett zenei forradalom jelentett.

Egy olyan korszakban jelentek meg a magyar szellemi élet peremdjén, amikor létszükségletté vált az európai szemléletmód átültetése a hazai talajra. "A magyar kultúra problémája ... Szt. Istvántól máig és örökké...harc a hagyomány és a nyugati kultúra közt"-fogalmazta meg Kodály.¹ Béke csak úgy lehet, ha a népkultúra nő fel magas kulturává, saját törvé-

nyei szerint, Európától csak azt vesszi át, ami erre kell, s ezt is szervesen magába olvasztja...Egyik kezünket még a nogáj-tatár, a votják, cseremisz fogja, a másikat Bach és Palestrina. Úgyse tudjuk-e fogni a távoli világokat? Tudunk-e Európa és Ázsia kulturája közt nem ide-oda hanyórázó komp lenni, hanem hid, s talán mindkettővel összefüggő szárazföld? Feladatnak elég volna újabb ezer évre."²

Azt a kapcsolatrendszert teremtettk meg - nemcsak a magyarság, hanem Európa és az emberiség számára - amely képes kifejezni a városi és falusi kultúra harmóniáját, a kis népek helyét és szerepét az emberiség kultúrájában, az egyén feladatvállalását és állásfoglalását a XX.század első felének forgószelében.

Bartók egy olyan korokban szerezte első politikai élményeit, amelyre a magyar nagyhatalmi sovinizmus megerősödése, a "30 millió magyar" Rákosi Jenő-féle ábrándja nyomta rá a bélyegét. Felmúlt fejjel pedig a Trianon miatt fokozódó soviniesta és reviziós küzdelemmel kellett szembenéznie, amely a fasizmus korában további negatív hatásokkal telítődött.

A magyar társadalmi küzdelemkodás szempontjából tehát vitathatatlan érdeme, hogy művészete sajátos eszközeivel felvázolta az olyan utak és lehetőségek kereteit, amely Közép-Kelet-Európa, a Kárpát-medence népeinek, s ezen belül a magyarságnak szinte évszázados zsákutcájából az egyedüli kivetűt utat jelenthette volna.

Ilyen társadalmi közegben - zeneesztársói munkásságán túl - különösen jelentűs volt az a magatartás, amely már 1900 körül kialakult benne, s a későbbiekben csak tovább finomult.

Hogy azt a már ifjúkorában jelentűkező sajátosságot érté-

kelhessük, tekintsük át a századforduló legkényesebb, s a későbbiekben legmeghatározóbb problematikáját, a nemzetiségi kérdés kapcsán kialakult főbb nézeteket.

II. A nemzetiségi kérdés a XIX. század végi Magyarországon

A XIX. század elején, a kapitalista gazdaság, a polgári társadalom kibontakozásával egyidejűleg felgyorsult a nemzeti fejlődés is. S mivel a nemzeti fejlődés egyik alapzata az anyanyelv, Magyarországon - a nyelvi sokféleségnek megfelelően - több nemzet alakult ki. De az egyes nemzetek nem elkülönült területen, hanem egymásba ékelődve jöttek létre, eltérő társadalmi szerkezet jellemezte őket, s korántsem rendelkeztek egyenlő állami jogokkal.

Az államélet vezetése továbbra is a magyarság sorából kikerült politikagárda kezében maradt, így a társadalmi és hatalmi pozíciókat tekintve a magyarok előnyösebb helyzetbe jutottak a többi nemzetiséggel szemben. S bár az egyéni szabadságjogokat a rendszer egésze, de maga az 1868-ban kiadott nemzetiségi törvény is biztosította, a nemzetiségi politikusok a politikai érvényesülés korlátairól, sőt nemzetiségi elnyomásról beszélték.

Már a kiegyezés előkészítésekor felmerültek ezek a gondok, de kevesen akadtak, akik az állami függetlenség és a nemzetiségi kérdés ügyét összekapcsolták volna. Ezek közé tartozott Mocsáry Lajos, aki így írt a kérdésről: "Magyarország csak akkor lehet képes kivívni állami önállóságát, ha a különböző nemzetiségek közt való jó viszony megteremtésével létrejövő kebelében a benső állami konszolidáció. Elfogadni békével azt

a tényt, hogy hazánkban különböző nemzetiségek laktak, elfogulatlanul és igazságosan mérlegelni azt, mit egyrészről egyenjogúság, másrészről az állami egység követel: ebben fekszik egyedül annak lehetősége, hogy ama jó viszonyt létrehozzuk s az ország állami függetlenségét biztos alapra fektessük."³

Nemcsak Mocsáry, hanem más politikusok is levonták a tanulságot az 1848/49-ben tanúsított helytelen nemzetiségi politikából. Sokan vannak, akik ezt a kérdést döntőnek, nagyon időszerűnek és megoldandónak tartják, a különbségek mégis nagyok, elsősorban a hogyan, a megoldás mikéntje körül. A nemzetiségi képviselők már az 1861-es nemzetiségi gyűléseken megfogalmazták saját programjukat, kívánságaikat.

Ezek szerint a Habsburg-monarchiát, illetve a történeti Magyarországot a benne élő egyenjogu népek föderatív államává kívánták átalakítani, amelyben széles körű területi-községi önkormányzatot igényeltek a maguk számára.

A nemzetiségi képviselők az országgyűlésen azonban kisebbségben voltak /30-40 fő/, s hiába hangsúlyozta a szerb Svetozar Miletic, hogy: "A több nemzetiségi államnál kell, hogy az minden nemzetiség jellegét magán viselje..."⁴ - törekvéseik eredménytelenek maradtak.

Bötvös József szerint a nemzetiségi kérdés elsősorban szociális jellegű, a civilizáció minél nagyobb fokú emelésével az magától megszűnik, feloldódik. Ő a világpolgári szabadságérzést fontosabbnak tartotta a valamely

nemzethez tartozás eszméjénél: "A nemzetiségi kérdésnek megoldása ... közös érdeke minden nemzetiségnek, melynél nem egyesek suprematiája vagy mesterséges elnyomása, hanem csak az lehet célunk, hogy minden e hazában lakó nemzetiségnek méltányos igényei a lehetőségig kielégíttessenek ... Az egyedüli út, mely a nemzetiségi kérdés megoldásához hazánkban nyílik, csak az egyéni szabadság teljes biztosításában kereshető." ⁵ "A nemzetiségnek érzete népeknél ugyanaz, mint az egyesnél személyiségének öntudata." ⁶

A reakciós gondolkozásmód megtestesítője gr. Apponyi Albert, aki szerint a legfontosabb feladat: "... a kulturai egység - amelylyé Magyarország összes polgárainak össze k e l l forrni /kiemelés tőlem- KL./, s amelynek "... állami eszközökkel való megteremtése az az államnak első sorban álló feladata." ⁷ De Szilágyi Dezső sem maradt el mögötte: "... a nemzetiségeknek csak jó magavisélet mellett lehet meghagyni ... a jogegyenlőséget." ⁸

Anélkül, hogy a nemzetiségi kérdés kapcsán kialakult különböző felfogások, megoldási tervvezetek részletes taglalásába belemélyednénk, megállapíthatjuk, hogy a magyar uralkodó osztály zöme a magyar szupremácia eszméjét változatlan módon kívánta fenntartani, amely szerint a Kárpátok által övezett területnek egy egységes államot kell képeznie, s ebben az államban a vezérszerepet nem játszhatja más nemzet, mint a magyar. Kevesen ismerték fel e súlyos kérdés megoldásának létszükségletét úgy mint Mocsáry:

"... magyar és nem magyar szükségképpen arra van utalva, hogy ez országban mint közös hazában éljen, hogy ezen szükségszerűség elől nincs menekülés... A hazánkbeli nemzetiségeknek teljes emancipációja elkerülhetetlen. - Arról szó sem lehet többé, hogy azt nemhogy kikerüljük, de csak el is halaszthassuk; a kérdés csak a körül forog: miként? Vegye ezt jól fontolóra mindenki, akinek a haza java a szívében fekszik."9

A nemzetiségi törvény kérdésében tehát az őszinte, következetes liberális vezetők kis csoportja szembekerült a birtokos osztály türelmetlen, a magyar szupremáciát csorbitatlanul fenntartani akaró nacionalista többséggel. A magyar uralkodó osztály zömének meglehetősen merev, engedményekre alig hajló magatartását némileg magyarázhatjuk a reformkor óta meglévő félelemmel, amely vezető politikusaink - elsősorban Wesselényi, de Széchenyi és Kemény Zsigmond - felfogását áthatotta az erősödő pánszláv befolyással kapcsolatosan.

Ugyanakkor még igen elevenen élt a nemzetiségi politikusok zömének 1848/49-ben tanúsított magyarellenes magatartása, s az a tény, hogy a bécsi udvar a nemzetiségi mozgalmakat fel tudta használni a magyar forradalom ellen. Sokan az ország területi integritását, megint mások a kiegyezéssel megszerzett - a birodalmon belüli - második helyet féltették /gondoljunk a cseh trialista törekvésekre/.

A nemzetiségi küzdelmeket az 1868: XLIV. tc. ideiglenesen lezárta. S bár a nemzetiségi törvény nem teljesítette a nem magyar népek legfontosabb nemzeti, politikai kívánságait /nem ismerte el a nemzetiségek létét, nem engedélyezett számukra kollektív nemzetiségi jogokat és politikai intézményeket, s erősen korlátozta a nemzeti nyelvek érvényesülését a törvényhatósági önkormányzat keretei között¹⁰/ meg kell azonban jegyezni, hogy ha külföldi összehasonlítást keresünk nem igen találunk jobb példát.

A korabeli Európában - Svájcot kivéve - a nemzetiségi kérdés sehol sem volt külön törvénnyel rendezve. S mint arra Hunfalvy Pál rámutatott, Magyarország egyik európai ország nemzetiségi politikáját sem követhette, különösen nem az elnyomás és a beolvasztás politikáját.¹¹

A más országokban kisebbségben élő nemzetiségek még ilyen erősen korlátozott jogokkal sem rendelkeztek. Ezt a pozitívumot azonban nagyban csökkentette az a tény, hogy a nemzetiségi törvény a valóságban nagyrészt csak papíron maradt, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása helyett a nemzetiségi ellentétek fokozódása, kiéleződése figyelhető meg a későbbiekben.

"Respektáljuk ne csak betűjét, hanem szellemét is azon egyetlen bölcs törvénynek, melyet a közönségi korszak fel tud mutatni, a nemzetiségi törvénynek" - írta a nézetei miatt "fehér holló"-nak nevezett Mocsáry /a nemzetiségi lapok nevezték "corbu alba"-nak/¹²

1918 tragikus össze kellett ahhoz, hogy nézetei beigazolódjának.

A fentiek mellett zsákutcába jutott a magyar politikai fejlődés is, mert 1867-től a felelős magyar parlamenti kormányzat nem tudta megvalósítani a demokratikus politikai kormányzat elemeit sem. A rendkívül szűk választói jog és a választási csalások rendszere, a politikai hitelrontás és korrupció, a közoktatás és a köznevelés elmaradottsága, a nemzetiségekkel szemben alkalmazott sokszor nyílt erőszak, szinte állandó eleme volt a századforduló minden magyar kormányának.

Az ezekkel párhuzamosan hosszú időszak alatt kifermálódott magyar nacionalista ideológia, amely az uralkodó osztály egész szemléletét meghatározta, a századfordulóra retrográd tartalmu lett, nagyhatalmi sovinizmussal telítődött, s széles befolyást gyakorolt a magyar társadalom nagy tömegeire is: a középrétegekre, az értelmiségre, a kispolgárságra, sőt a dolgozó osztályok jelentős részére is. Ez a befolyás azért is lehetett ilyen széleskörű, mert - főleg a dzsentri-földbirtokos rétegek - összekapcsolták a tömegek Habsburg-ellenes függetlenségi törekvéseivel, valamint a reformkor, s az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején még érvényesülő demokratikus politikai és eszmei törekvésekkel.

Ezek a társadalmi-politikai hatások Bartók fiatal-kori leveleiben /az 1903 táján írottakra gondolok/ is nyomon követhetők, de nála a Habsburg-ellenesség soha nem kapcsolódott össze a nemzetiségielkekkel szembe-forduló sovíniszta magatartással.

Mentes tudott maradni a fentebb vázolt társadalmi jelenség torz hatásaitól és szélsőséges megnyilvánulásaitól, nacionalizmusa a Habsburg-ellenességgel, s a magyar nemzet szellemi-kulturális felemelkedéséért vívott harccal jelentett egyet, s ezzel véget is ért. A nemzeti felemelkedést soha sem más népek rovására kívánta megvalósítani, hanem a konzervatív nemesség, s a leginkább gyűlölt uralkodóházzal való szemben állás jegyében.

III. Szellemi és politikai hatások Bartók népdalgyűjtési koncepciójának kialakulására

1. A dualizmus kulturája és a magyar zenei élet a századfordulón

A megszilárdult dualista rendszerbe beleszületett Bartók készen kapott egy olyan gazdasági-társadalmi-kulturális keretet, amelynek fénykorát és felbomlását érett fővel követhette nyomon. Nem vonhatta ki magát sem a szellemi, sem a politikai ráhatások alól, s ezek óriási tömegben el is érték őt.

Az Osztrák-Magyar Monarchiát jogosan marasztalhatjuk el elmaradott társadalmi-politikai szerkezete miatt, de ez az állam - szinte ellentétékeként az előbbieknél - sajátosan magas kultúrával rendelkezett, s félévszázadnyi léte alatt olyan kultúrális teljesítmények jöttek létre, melyek az egész emberiség számára maradandó értékűek. A fentiek illusztrálására csupán néhány nevet említünk, a teljesség igénye nélkül: Ernst Mach, Ludwig Wittgenstein, Sigmund Freud, Karl Kraus, Stefan Zweig, Hugó von Hofmannsthal, Rainer Maria Rilke, Robert Musil, Franz Kafka, Jaroslav Hasek. A zeneszerzők közül: Webern, Arnold Schönberg, Alban Berg stb.

Hasonló jelenséggel találkozhatunk a magyar szellemi élet területén is. Az 1880-as években befejeződött a tőkés fejlődés megalapozó szakasza, s ennek során létrejöttek a rendszeres gazdasági növekedés feltételei: kiépült a korszerű közlekedési hálózat és hitelszervezet, átalakult a mezőgazdaság hagyományos gazdálkodási módja és megsokszorozódott a termelés, jelentős mértékben meggyorsult az iparosodás, amelyre a monopolisztikus tendenciák kialakulása lett jellemző.

Ezek a jelentős gazdasági változások kiegészültek a társadalom polgári átalakulásával. A régi osztályok, rétegek süllyedése és pusztulása együtt járt a meglehetősen heterogén burzsoázia és liberális értelmiség kialakulásával és megerősödésével.

Erre az időszakra esik a magyar munkásosztály kialakulása, első jelentős szervezeteinek létrejötte, valamint az agrárproletariátus szocialista jellegű mozgalmainak kibontakozása.

Az alapvető társadalmi változások mellett, vagy talán ezek hatására is a magyar szellemi élet jelentős fejlődését is szemmel követhetjük. A magyar állam ugyan a kultúra támogatásában nem volt különösképpen bőkezű, de azért az oktatási és művelődési kiadások az 1870. évi 2 millió koronáról 1913-ban 118 millióra nőttek. Ez a megnövekedett állami támogatás lehetővé tette, hogy a korszak folyamán a népművelési intézmények is számottevően gyarapodjanak /38 nagyobb múzeum, 45 tizezernél több kötettel rendelkező nyilvános könyvtár/.

Méltó otthont kaptak a szépművészetek és a zene. Ekkor alakult a Zeneakadémia /1875/ a Képzőművészeti Főiskola /1883/, épült és nyílt meg a Népszínház /1875/, az Operaház /1884/, a Szépművészeti Múzeum /1896/. A korszak végén már 9 állandó fővárosi színház és 38 vidéki színtársulat működött.¹³

A meginduló zenei oktatás, az Operaház, a hangversenyek, a hazai és külföldi klasszikusokon kívül a korabeli irodalmat is tolmácsoló színházak nevelték és csiszolták - főként a művelt középrétegek - zenei és színházi kultúráját. Széles tömeghatása azonban korszakunkban a "magyaros" népszínműnek, a bécsiivel rokon operettnek, a franciás izlésű vígjátéknak és az ekkortájt felvirágzó kabarénak volt.

A kulturális és tudományos élet legkülönbözőbb területein /építészet, festészet, zene, irodalom, természettudományok, gyógyászat stb./ a magyar szellemi élet legkiemelkedőbb alakjai /Zichy Mihály, Munkácsi Mihály, Csontváry Kosztka Tivadar, Hild József, Pollack Mihály, Liszt Ferenc, Erkel Ferenc, Lajta Béla, Vajda János, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Tóth Árpád, Haar Alfréd, Fejér Lipót, Kürschák József, Eötvös Loránd, Lenhossék Mihály, Korányi Frigyes, Kandó Kálmán, Bánki Donát stb./ éltek és alkottak ekkor, vagy éppen a társadalmi közegben szereztek meg azt az élményanyagot, szakmai és társadalmi ismerethalmazt, amely meghatározóan hatott későbbi munkásságukra.

S ami a mi szempontunkból most különösen érdekes ekkor bontakozik ki a néprajzkutatás, melynek kezdeti szakaszára a szellemi néprajz, a folklór művelése a jellemző. Az ezredésves jubileumra zárult le Bartalus István teljesítményre törekvő népdalgyűjtése, ekkor jelent meg nagy műve a "Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye" hetedik kötete.¹⁴

A századforduló után a Kalevalát lefordító Vikár Béla igyekezett a gyűjtést folytatni, s ennek során először használt fonográfot a népdalok felvételére. A népdalgyűjtés mellett nagy ütemben haladt a népmesegyűjtés is, melynek jeles művelője Sebestyén Gyula és Katona Lajos volt.

A századforduló időszaka a magyar szellemi-kulturális fejlődés szinte forradalmi korszaka volt.¹⁵ Az irodalomban és a képzőművészetekben a korábbi kulturális érték-

rend fellazulása, a polgári körökben jelentkező ízlésváltás /Ady költészete és publicisztikája, a Nyugat egyre meghatározóbb szerepe; festészetben a MIÉNK, a Nyolcak fellépése stb./ jelzik az alapvető változások irányait.

E törekvések megfigyelhetők a korabeli zenei életben is, ahol egy sajátosan magyar színezetű szimfonikus zene megteremtése a cél, s ez egybeesett az Európához való zenei felzárkózás igényével.

Miért is kellett a zenében valami újat, mást teremteni, mint az eddigi zene volt? Ujabb kérdést kell föltennünk. Milyen is volt az a zene, amely a XIX. század végi Magyarországon virágzott?

"Magyarsága nem mélyebb a népszínművekénél, hisz ugyanegy kor, ugyanazon szellem szülöttei. Egyoldalúságaik, hibáik is közösek. De ily világos, közérthető magyar kifejezőmódra bennük jutott először a magát kereső magyarság, mióta a XVIII. század végén kezdődő szellemi újjászületése a zenében is megindult."- írja Kodály.¹⁶

A zene csak lassú léptekkel tudta követni az általános fejlődést. Az első nagy magyar zeneszerzők csak a XIX. század első felében jelentkeztek, s előttük csak a cigányzenészek által eltorzított népzene vergődése jellemző.

Lisztnek, Erkelnek, Mosonyinak közös célja a nemzeti zeneművészet megteremtése volt, s a magyar zenei műveltséget európai színvonalra akarták emelni.

Ez a törekvésük jelentős eredményekhez vezetett: megalakult a zenei főiskola /1875/, és az önálló operaház /1884/. Mindenhhez azonban külföldi muzsikuskra volt szükség, akik ugyan kiváló zenészek voltak, de a németes stílust honosították meg, a nemzet életébe nem kapcsolódtak be, még a nyelvét sem ismerték. Az igazi magyar hagyományok ápolása cigányok és műkedvelő zenészek ügye maradt. A közönség izlésének megfelelő nótákat szereztek, amelyekből visszhangzott az egész ország.

Hogy miért nem lehetett ez a kultúra az egész magyarság képviselője, és a századforduló haladó zenészei miért kerestek, kutattak merőben mást, arra Szabolcsi Bence adja meg a választ: "Ebben a zenében a nemzet összefogó, végső fokon népi egysége csak egy részlethagyomány, talán az uri osztály hagyománya élt és virágzott, amely elhitette magával, hogy mindig volt, mindig lesz, hogy múlté és jövődé, az egész népé, a teljes nemzeté, - tehát a részletet egésznek vélte, s önmagát összetévesztette ezzel az egésszel. Éppen ezért csak ragyogó, daliás, idillikus, hódító, busongó és búfeleltető tudott lenni, telve gyönyörűséggel, fénnel, vigasszal és önáltatással, - de a kétségekre nem adott választ, a válságokat nem oldotta meg, a nemzet életének alapproblémáit nem képviselte, sőt: behunyta szemét és elakadt a szava ott, ahol egyetemes és történelemmozgató erők, elemi küzdelmek, élet és halál törvényei vártak kitörésre, felszabadulásra, megoldásra, - ahol más szóval a nemzet igazi sorsa kezdődött."¹⁷

Ez a zenei ut elfogadhatatlan volt azoknak a fiatal zeneszerzőknek, akik a változtatás, a megújulás szellemével kezdik pályájukat. Az új fajta cselekvés fontosságát látta meg a zenében Bartók és Kodály, az irodalomban Ady Endre, a képzőművészetben a nagybányai festők csoportja. A levegőben ott izzottak a nagy szándékok, programok és irányelvek, zászlót bontott a progresszív, a radikális, a már-már forradalmi Magyarország.

A föld mindenképpen megindult, az "így nem mehet tovább" hangulata ott vibrált a levegőben. Bartók, Kodály, Ady és a hozzájuk hasonló emberek szemében egyre jobban kibontakozott az új Magyarország képe, amely mint Babits hirdette "nem holt rög, hanem élő lélek" - mely dús és elementáris népi kultúrája lévén - boldog lesz, egységes és oszthatatlan.

Honnan újul meg a magyar szellemi élet, és hogyan lesz egyre termékenyebb? "Az egyetlen válasz, az egyetlen menekülés, a legfőbb igazság: a népdal - írja Szabolcsi Bence.¹⁸ Nem "stilusról" van itt szó, hanem sokkal többről: emberi magatartásról, világnézetről. Arról, hogy Kodály is, Bartók is - de Ady is, Móricz is, és jónéhány magyar elődjük - a tolsztoji hitvallást hirdették: az egyszerű ember az igazság letéteményese, belőle újul meg a költészet, a zene is; az egyszerű ember a klasszikus ember, művészete a klasszikus művészet."

2. Bartók nemzeti-hazafiúi törekvéseinek
kibontakozása, Habsburg-ellenessége

Bartók első emberi és művészi eszmélésére a magyar nemzeti-hazafiúi törekvés nyomta rá bélyegét. "Akkoriban támadt Magyarországon az a nemzeti, politikai áramlat, amely a művészet területére is átcsapott. Arról volt szó, hogy a zenében is valami sajátosan magyart kell teremteni. Ez a gondolat bennem is meggyökeresedett, és a magyar népzene felé terelt, jobban mondva afelé, amit akkor magyar népzeneének tartottak."¹⁹ Egyrészt zenei útkeresést is jelent ez számára, mert mint önéletrajzában írja: "Bár megszabadultam Brams hatásától, Wagnert és Lisztet folytatva nem tudtam megtalálni azt az új utat, amelyre vágytam."²⁰ Másrészt fiatalkorától meglévő Habsburg-ellenessége, tüntető, büszke magyarsága is hozzásegítette ehhez. Ezeket példázza, hogy 1903 nyarától az "Isten áldd meg a magyart!" jelmonddal kezdi leveleit, amit az 1903. szeptember 23-án édesanyjához írt levelében a "Le a Habsburgokkal!" vált fel.²¹

Budapesti tanulmányai alatt magyaros ruhában jár, érdeklődik a napi politikai események iránt, s különösen az 1903-ban jelentkező hadügyi vita /pl. a magyar nyelv bevezetése a hadseregben/ foglalkoztatja. A 22 éves fiatalember politikai nézeteire, nemzeti érzelmeire világít rá a következő levélrészlet:

" Kedves mama,

tudod-e, hogy miért van az obstrukció, az ex-lex, hogy miért van a szünet a sorozásban, egyszerűen hogy miért küzdenek most a parlamentben?! Megmondom! Arról van szó, hogy ezentul magyar legyen-e hadseregünk, vagy szégyenünkre osztrák-német, mint eddig. Végre valahára megunta az ellenzék a kormány örökös ígéretését. Most addig nem engedi működni a parlamentet, míg nem teljesedik követelése. Már igazán tarthatatlan állapot, hogy minket saját hadseregünkben idegen szóra kényszerítsenek szégyenére a magyar nemzetnek, örömére a nemzetiségeknek és ellenségeinknek. Ábrányi Emilrel beszéltem ezekről... Ő azt mondta "Mikor 67-ben Deák mindezekbe beleegyezett, dehogy gondolta ő azt, hogy így legyen ez állandóan; ő a közös hadsereg intézményét csak átmenetinek tartotta. S ime! mit látunk: azóta a nemzeti jólét, önérzet hatalmasan megerősödött, míg a hadsereg nyelvben, jelvényekben, szellemben régi és idegen maradt. Ezek lehetetlen állapotok, melyeket nem lehet tovább tűrni." Igaza van! S a miniszterek még védeni is merik a mostani hadsereget, mert az, akit magyar királynak neveznek így kívánja ezt. Akkor nincs is magyar király! Magyar király csak magyar ember lehet. Az uralkodó még annyira sem bírja a magyar nyelvet, hogy minisztereivel magyarul tárgyalhatna. Ez még hagyján, de a leendő uralkodó Ferenc Ferdinánd, még ennél kevesebbet azaz majdnem semmit sem tud magyarul. S a Budapesti Hirlap ez az ellenzékiből kormánypártivá vedlett lap hogy védi most

mindast a mi ellen azelőtt körömszakadtáig küzdött; de meg is kapta érte a jutalmat: szerkesztőjét főrendiházi taggá nevezte ki a "magyar király"..... kérlek, most a szünetre ne finess elő a Budapesti Hírlapra /remélem még nem tette meg/; én a "Magyarország"-ot fogom hozatni, azt mindnyájan olvashatjuk."²²

Az ellenzéki pártok obstrukciós politikáját lelkesen támogatja, mert benne látja azt a politikai - de közvetve a művészet fellendülését is érintő - megmozdulást, amely a magyar nyelv terjesztése, a hazafias gondolat általánosodása tétele által a magyar zene jövője szempontjából is sorsdöntő lehet. A parlamenti obstrukció elfogadása mellett viszont elutasítja Kern Aurélnak az un. "művészi obstrukciót" meghirdető javaslatát. /Kern ul. a német anyanyelvű, s a német zenei hagyományokat terjesztő tanárok miatt a Zeneakadémia bezárását sürgeti./ "Ezenben igaza van - írja levelében - de a Zeneakadémiát ne bántsd!... Küzdjenek inkább az osztrák hadsereg szarnoksága ellen. Mert a Zeneakadémiára csak az jár, aki akar. Ellenben az osztrák hadseregbe mindenkit belekényszerítenek, s mindenkre ráparancsolják a német nyelvet!... De ugyan ki segíthet azon, hogy pl. nincs magyar gondolkalmivészünk. Már csak jobb idehaza néhány tanészék kivételével magyarul tanulni zenét, mint minden tanészeket külföldön végezni!"²³

A politikai, parlamenti obstrukciótól a nemzeti összetartozást, az egységet reméli, s mindenekelőtt az aktív ellenállást, a tettet, s különösképpen a magyar nyelv védelmére irányuló cselekvést várja tőle.

"... a magyar nemzet egyes tagjainak elenyészően csekély kivétellel oly bántóan nagy a közönye minden iránt, ami magyar. Nem a magas politikában; ott tudunk lelkesedni nemzeti ideálokért, hanem a mindennapos életben, minden jelentéktelennek látszó csekélységekben szüntelenül vétkezünk a magyar nemzet ellen. "... nekünk itt mindegy, beszéli-e és hogyan valaki a mi egyetlen és páratlan nyelvünket, beszélünk helyette mi magunk mindenek nyelvén; műveletlennek csúfoljuk, a ki csak magyarul tud, legyenek bár az egyetem összes tudományai a fejében; leányainkat, jövő nemzedékek anyáit idegen neveléssel zsenge korukban rontjuk meg..." mondja egy szép beszédében Rákosi Jenő. Igaza van! így tess a magyar, holott minden úton módon terjesztenie kellene anyanyelvét, mert csak így lehetne erős legalább országa határain belül. Hanem persze nekünk mindegy, magyar vagy német szó /ezzel még büszkélkedünk is/ magyar áru, osztrák áru."²⁴

Ez utóbbi megállapítása a szülői házra is vonatkozik, hisz a család valamennyi tagja jól beszél németül, a nem ritka, hogy otthon ez a társalgási nyelv. Nyelvvédő tevékenységével tehát otthon kell jó példát mutatni: "Minthogy azonban nem mindenki juthat miniszterelnöki székbe, ezért a kiket ez a szerencse megkímélt, munkálkodjanak szép csendesen feltűnés nélkül a köznapos életben mindenért a mi magyar, Terjesszszék, terjesszszétek a magyar nyelvet szóval, tettel, beszéddel! Beszéljetekek egymás között magyarul!!!

Mennyire restelleném, ha pl. Pozsonyban, esetleg később Budapesten meglátogatna egy ismerősem, ki ismeri gondolkodásmódomat s véletlenül meghallja, hogy ti egymás között - németül beszéltek, esetleg engem is így szólítottok. Ez engem esájhósnak fog gondolni... Halljátok a tételt, mely minden magyarnak szól:

Csak akkor beszélj idegen nyelven, ha erre feltétlenül szükséged van! Vagyis azt kívánom, hogy ... Bűskével úgy otthon, valamint idegenben, akár otthon vagyok, akár nem, feltétlenül magyarul beszélj. "Mehéz ehhez hozzászokni", akkor fáradni kell; a magyar nyelv megérdemli ezt. No és hogy hozzám német szót intészetek, -- ebből még tréfából sem kérek."²⁵

Még huga németes nevébe /Elza/ sem nyugszik bele: "Azt indítványozom, hogy hugomat eszentül Bűskének nevezzük. Az már mégsem járja, hogy ilyen magyar családnak egyik tagját ilyen tömegűkeres germán néven szólítsák, mikor nagyszerűen pótolja e nevet egy magyar név... A szokás hatalma nagy; annál nagyobb az érdem, ha legyőzzük."²⁶

A magyar nyelv kérdésében még Dohnányival is szembe kerül: "En őt mint embert és művészt igen nagyra becsülöm. Rosszakaratra nekem nyoma sincs benne. Mint művész kollegáival szemben túl szigorú, de ez nem oly óriási hiba. Annál nagyobb, megbocsáthatatlan vétek hazafiatlansága. Ez kizárja, hogy valaha "jobb viszony" legyen közöttünk."²⁷

Az 1903-ban a hadseregfejlesztési javaslat által elindított politikai vihar - ami nem csupán a Windischgraetz,

Haynau, Jelacic szellemét őrző, s a sverc-gelb zászlóval jelképezhető k.u.k. hadsereg, mint az össznemzeti elégedetlenség kiapadhatatlan forrása ellen irányult, hanem egyben a magyar nemzeti érzés kibontakozásának egyik csúcspontja is volt - mély nyomokat hagyott a fiatal zeneszerzőben. Ezt tükrözik ekkor írt levelei, amelyekben szinte visszatérő elemként tűnik fel éles Habsburg-ellenesség. S ezt külön hangsúlyoznunk kell, hisz leveleiben nyoma sincs az osztrák nép ellen irányuló nacionalista hangnak, dühbe kifejezetten az uralkodóház ellen irányul: "Egy Habsburg - és alkotmányos király: fából vaskarika. - Egy Habsburgnak logcsékélyebb belátása sincs. Nem képes felfogni olyat sem, a mit a gyöngéelméjük is megértettek."²⁸

Ilyen politikai háttérben fogalmazta meg életcélját 1903-ban, amely nem rövid ideig tartó hazafias fellángolás volt részéről, hanem egy egész életre szóló program: "Kell, hogy minden ember, midőn férfivá fejlődött, megállapítsa, minő ideális cél érdekében akar küzdeni, hogy e szerint alakítsa egész munkálkodásának, minden cselekedetének minemiségét. Én részemről egész életemben, minden téren, mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és a magyar hazs javát."²⁹

En idő tájt írt leveleiben a zeneszerző Budapest magyartalansága ellen is kikel. A fővárost illetően Bartók semmiféle távlattal sem kecsegtet, s különösen az 1905-ös

párizsi útja /a Rubinstein-pályánaton vett részt/ során történt összehasonlítás keseríti el. Párizs lenyűgözi, elkápráztatja, s onnan még kiábrándítóbbnak látja a magyar valóságot: "Intelligenciánk majdnem kizárólag idegen eredetű... pedig csak az intelligencia foglalkozhatik a magasabb értelemben vett művészettel... Ezen ezért Budapest közönségével nem lehet semmit sem kezdeni... Nemzeti irányu nevelésükre kár az időt pazarolni. Neveljük inkább a /magyar/ vidéket."³⁰

1904 decemberében kezd formálódni népdalgyűjtési koncepciója is. Hugához írt levelében így számol be erről: "Most új tervem van: a magyar népdalok legszebbjeit összegyűjtöm a lehető legjobb szöveggel, mintegy a műdal nivójára emelem. Ez arra volna jó, hogy a külföld ilyen gyűjteményből megismerhesse a magyar népszenét. Jó magyarjainknak persze ez nem való. Ezek irtóznak minden komoly dologtól. Sokkal jobban izlik nekik a megszokott cigányos slendrián, a melytől minden zenész és külföldi világi fut."³¹

Érdeklődését a népzeneiránt elősegíti még az is, hogy ekkortájt ismerkedik meg Debussy zenéjével. A francia zeneszerző műveiben orosz és kelet-európai dallamokat, jellegzetességeket /pl. pentaton skálát/ fedez fel, s ez bizonyos szabadulást jelent a német romantikus zene zsarnoksága alól. "Magyarország mint köztudomású, századokon át Németország szomszédságát szenvedte politikai és kulturális téren egyaránt. Művelt embereink java azonban min-

dig lázongott ez ellen az egészségtelen helyzet ellen, és felismerte, hogy a latin - elsősorban a francia - szellem sokkal, de sokkal közelebb áll a magyarsághoz mint a németeké... Érthető és nyilvánvaló, hogy ez az irányzat zenei téren is érvényesült és beleütközött a német zenének háromévszázados egyeduralmába. Ekkor indul az új áramlat: fellép Debussy, és a német zene hegemoniáját a franciáké váltja fel."³²

Zenei átkeresése, zeneszerzői pályájának kezdeti kudarca /1905-ben sikertelenül pályázik Párizsban a Rubinstein-díjra/, valamint Debussy művészetének inspiráló hatása mellett szólnunk kell még arról a szellemi ráhatásról, amely a XX. század első éveiben érte el a fiatal Bartókot.

3. A nietschei filozófia hatása a fiatal Bartókra

Nietzsche a századforduló egyik legjelentősebb német filozófusa, aki - különösen kulturkritikája révén, amelyben sok szempontból jól leleplezte a polgári kultúra élet-től való távolságát, tartalmatlanságát - nagy hatással volt a haladó értelmiségre, így a magyar szellemi élet vezéralakjára Adyra is. A schopenhaueri filozófiával ellentétben nem a világtól való elfordulást és szemléletfilozófiát, hanem

az aktivitást hirdette, s ezzel átferradalmi módon ferradalmi indulatok és törekvések levezetését szolgálta. Sőt, ez a szemlélete később alkalmas lett arra, hogy a fasizmus brutalitásait hősiés, magasatos színben tüntesse fel. A valóság lényegének irracionálisát hirdette és a világ lényegét az akaratban látta, amely szerinte a hatalom akarását jelentette.

Saját korának legnagyobb betegségét a filiszterségben, a nyáráspolgári szellemben látta. A filiszter élettelen, kiöregedett kultúrát képvisel, s ez a kultúra létrehozta a teoretikus embert, aki csak azért él és azért él, hogy gondolkodjék. A filiszter a közepszerűség híve, aki szerint az emberiség minden problémáját megoldja a tudomány. Nietzsche - Voltaire filozófiáját folytatva - azt hirdette, hogy leszámoljunk mindenféle előítéllettel, a vallással, istennel, és minden morális előítéllettel, amelyek az élet törekvéseit akadályozzák. Élete utolsó szakaszában megfogalmazta az emberfeletti ember mítoszát és az új morál követelményét. Ezek szerint - a darwinizmus elméletéből kiindulva, de azt meghamisítva - minden élőlény fölött egy magasabb rendű élőlény alakult ki, tehát az embernek, ehhez a folyamathoz igazodva meg kell teremtenie az emberfeletti, az új erkölccsel rendelkező embert. Ez az emberfeletti ember vállalja a hatalomra törő akarat szolgálatát, vállalja a háborút, a küzdelmet, a pusztulást, az ember végét, megtanul szenvedni és szenvedtetni.³³

Bartók levelei azonban azt tükrözik, hogy nem mindent vett át Nietzsche filozófiájából. Átvette a filiszter életszemlélet tagadását, az előítéletekkel, s így a vallásos dogmatizmussal való szakítást, a saját erejéből minél magasabb szintre való emelkedés szükségességét, de soha nem fogadta el a vad brutalitás dicsőítését, a hétköznapi emberek megvetését, lenézését. Mára a magasabb szintre való emelkedés az egész emberiséggel való együttthaladást jelenti, s különösen fontosnak tartja a magyar falu, a magyar parasztság szellemi felemelését.

A nietzschei hatás Richard Strauss: "Also sprach Zarathustra /Igy szólt Zarathustra/ című szimfonikus költeménye kapcsán érte Bartókot. Harmadikos zeneakadémista, amikor találkozik az említett művel, amely "mint egy villámcsapás" úgy hatott rá. Életrajzában így emlékezik erről: "Az itteni zenészekből nagyjából borsalennel fogadott mi engem a legnagyobb lelkesedéssel töltött el; végre láttam egy oly irányt, amely újat rejtett magában."³⁴

Strauss művében a diszsonáns hangzatok merész alkalmazása ragadja meg legjobban, illetve az az új irányvonal, amelyet korábban Liszt vagy Wagner művészetének tanulmányozása során nem talált elegendőnek. Feltűnő lelkesedését jellemzi Geyer Stefihez 1907. szeptember 6-i levelének egy mondata: "Az enyim a diszsonánsok birodalma!"

A Strauss-mű bemutatása új lendületet ad alkotókedvnek. "...Azonnal rávetettem magam Strauss partitúráinak tanulmányozására és újra komponálni kezdtem"-írja életrajzában.

En egyben Nietzsche könyveinek tanulmányozását és egy újszerű gondolkodásmód és világlátás kialakulását is eredményezi. Ezekről a hatásokról vallanak Elsa húgához írt levelei: "... A Békésmegyét megrökönyítendő könyv ez: "Menschliches, Allzumenschliches". Ein Buch für freie Geister. Von Fr. Nietzsche /Emberi, nagyon is emberi dolgok." Könyv szabad szellemek számára /1886/. Nem tudom, nincs ez a könyv Békésmegyből élethossziglan kitiltva. Azt sem, szabad-e neked ilyesfélét, freie Geister-nek írt könyvet olvasni. Ha nem, sajnálattal fogom megtartani. Még azt is meg kell jegyeznom, hogy a katolikus egyház tagjait, ha ezt elolvassák, "excommunicatio"-val sújtja. Már elolvastam egy részét; úgy örülök, hogy egy-egy megjegyzést, gondolatot találok, melyre pár éve, hogy én is rábukkantam, de melyet még sehol másutt nem találtam! Pl. "es gibt keine ewigen Tatsachen sowie es keine absoluten Wahrheiten giebt". /Nincsenek örök tények, amint hogy nincsenek örök igazságok/ Hát ehhez mit szólsz: "Die Erfindung der Gesetze der Zahlen ist auf Grund des ursprünglich schon herrschenden Irrtums gemacht, dass es mehrere Gleiche Dinge gebe - aber tatsächlich giebt es nichts Gleiches." /A számok törvényeinek felfedezése eredetileg már uralkodó tévedés alapján történt, mely szerint több azonos dolog létezik - de valójában nincsenek azonosságok./ Mindenünnen kibukkan Nietzsche-nek negatív filozófiája. Ő nem mondja mint más: "es meg ez van",

hanem "ez meg ez nincs". Ő is így mutathatná be magát "Ich bin der Geist der stats verneint" /A tagadás a lényegem - Goethe/ /különbben est szeretném én is magamról mondani, vagy legalább is gondolni/. Minden sorából kiolvassuk az ő "jenseits von Gut und Böse" /Jón, rosszon túl/ álláspontját. Előtte nincs sem erény, sem bűn; mert mindezek csak relativ fogalmak s egy "freie Geist" ilyenekhez nem kötheti magát".³⁵

A nietzschei hatás erejét, meghatározó voltát jelzi Jurkovicz Irzának Párizsból írt levele is: "Micsoda!! Poszszimizmust vet szememre?!!! Nietzsche hívénok szemére?!! Mindenkinek iparkodnia kell mindenek felett lebogni; ne érintse őt gonni; legyen teljesen független, teljesen közömbös. /!/ Csak így fog megbékülni az elmúlással, az élet céltalanságával. /Kiemelés Bartóktól/

Igazam /azaz igazunk/ van-e vagy sem? Óriási küzdelem vezet a mindenek felett való lebégéshez! Hol vagyunk még ottól?! Sőt úgy látszik, mintha az előrehaladással az érzékenység növekednék. A gyermek szerencsétlen, ha elveszik almdját. A magasabb fokon levő felnőttet efféle csekélységek nem bántják; de nem tartósabb-e szerencsétlensége, melyet érez, ha becsvágy nem teljesül annyira, mint óhajtaná. Lépünk egy fokkal magasabbra! A kit már a becsvágy sem háborgat, nem fáj-e annak véghetetlenül az, hogy az emberek, főleg kik hozzá bármilyen tekintetben közel állanak, gyermekek módjára bárgyúságokat hajhásznak, s nem képesek feljebb emelkedni. S ha már legmagasabb fokon van az ember,

ha már abban sem leli örömét, bánatát, hogy segíthet-e nem-e az embereken, vajjon nem óhajt-e még akkor is egy valamit, forrón óhajt: bár az egész emberiség így magas fokon lenne?"³⁶ /kiemelés tőlem - EL./

Ennek a magasabb fokra való emelkedésnek igénye, vágya először párizsi tartózkodása idején kap hangot. Itt azonban nemcsak az egyéni érvényesülésről van szó, hanem a nemzetközi tapasztalatok lessürése alapján a nemzeti zenekultúra felemeléséről is: "Ha tesszem azt az én "Gyász-indulóm" ki is állná egyik-másik tekintetben a versenyt, valamely nemzet nem állhat ki porondra egy - 4 oldalas darabocskával. És ha bármilyen nagyszerű is ez! Röviden: távol állunk még attól, hogy startra készen legyünk. Dolgozni, tanulni, dolgozni, tanulni, és harmadszor is dolgozni, tanulni. Így elérhetünk valamit. Mert ha a magyar népszenét más népével hasonlítjuk össze, meglepően kedvező ítéletet hozhatunk. A mennyire én az idegen népek népszenójét ismerem, a min^{en}ek jóval felettük áll, kifejező erő, változatosság dolgában." ³⁷

A Strauss-mű bemutatása, illetve ezen keresztül a nietzschei hatás - a szakítani az eddigi begyöngyözött hagyományokkal, a valami újat keresni gondolata - természetesen nem csak Bartókra hatott meghatározó erővel. Amint azt Demény János tanulmánya bemutatja,³⁸ a fontú hatások a zenei világon kívül más gondolkodóknál is kimutathatók. Ezt Ady Endre egyik cikkével is igazolhatjuk: "Zarathustra pedig új igazságokat hirdet immár... Majd szól a gonosz: gondolkoszatok. Jaj nektek, ha gondolkosni fogtok. Mert ti magyar ifjak vagytok... A ti őseitek levon

nyargalásztak, nyers húst ettek, lótejet és vért ittak, s boldegek valának. Mert egy gyilkosa van az embernek: a gondolkodás. Ti ezért óvakodjatok... Csak tiszteljétek a reverendát. A gondolkodás veszedelme ellen ez segít. Ide nem fog beférkőzni a poklok hatalma. A liberalizmus elmúlik. A szocialista örülteket majd a kolostorok tűzpróbái térítik Istenhez. Így lesz, ha jó magaviseletűek lesztek... Óvakodjatok a sátántól. Extra Hungariam non est vita..."³⁹

Hasonló hatást mutatott ki Lengyel Béla a századelő három nagy költőjének - Babits Mihály, Juhász Gyula és Kosztolányi Dező - művészetében is.⁴⁰

A gondolkodó, új célt és utat kereső fiatal zenesszerzőt őrít hatások között szólnunk kell még a Gorkij-művekkel való találkozásáról. A Magyar Színház 1903 májusában mutatta be az Éjjeli menedékhely című szindarabot. Hogy Bartók látta-e a művet, vagy olvasta a szindarabot nem tudjuk pontosan, de hogy ismerte, jól ismerte és véleménye volt róla, azt az alábbi levélrészlete is igazolhatja: "Tendenciásnak-e Gorkij művei vagy sem? Látszólag no, de én azt mondom, hogy igen. A 2 "Éjjeli menedékhely"-ben élénk állít egy csomó ágynevezett szülött alakot, mesterileg jellemelve. Ez már magában véve is mindenkit érdekelhet, ha csak azért is mert típusokkal alig találkozunk más művekben ilyen milieuval pedig sehol. De ez még nem minden.

A sorok közül mintegy ki lehet olvasni: "Imol látjátok az

emberiségnek eme nyomorult páriáit! Én annyira jók vagy gonoszok, mint a magasabb uri osztály fiai" /kiemelés Bartóktól - KL/ Vagyis Gorkij mintegy védelmére kel ennek a szegény megvetett osztálynak. Ezért írta pl. e 2 művét. S ki lehetné ezt inkább, ki ismeri ezeket az embereket jobban, mint épen Gorkij, a ki annyi évet töltött csavargók társaságában? És ez örökké úgy lesz, hogy az ár lenézi a szegényt. Miért? Ő sem nem jobb, sem eszebb, csak épen szerencsésebb volt a helyzete. És az igazságtalan megvetés általános emberi hiba; Gorkij művei már ezért is és - gondolom - hosszú életűek lesznek."⁴¹

Talán ez az élménye is segítette Bartókot, hogy másként forduljon a korábban - a közvélemény által, általánosságban - lenézett, megvetett, félreismerett magyar parasztság felé. Ezért is ilyen fontos az 1903-as év és az ezt környező időszak, mert a hadügyivita miatt megerősödött magyar nemzeti érzés, a Nietzsche és Gorkij filozófiájával, életszemléletével történt megismerkedése, az új szociális alapok iránti törekvése szinte törvényszerűen juttatja el a magyar népszemléhez.

A fentebb felsorolt szellemi ráhatások felsorolásával azt is szeretnénk igazolni, hogy a fiatal Bartóknál a klasszikusnak ható stílus és állásfoglalások elvetése, a szövegművészet új oldalról való megközelítése nem csupán egyedi okokkal magyarázható, hanem szervesen beépül abba a szellemi-kulturális áramlatba, amely a XX. század eleji

Magyarországot - ha nem is minden téren meghatározó jelleggel ugyan - de jellemezte. A klasszikus zenei örökség, gondolkodás- és formanyelv kritikus értékelése már fiatal korában a kételkedő, az újat kereső fiatalok közé sorolta Bartókot. Ezért fordult szembe a Liszt Ferenc-i elfogással, e ezért ragadja meg R. Strauss és Debussy útkeresési kísérletezését. Vállalásait az elfogulatlan igazságtevés szenvedélye irányítja. Nemcsak a világ dolgai fölé emelkedett, hanem embertársai és önmaga fölé is.

Szellemi arculatának kialakulása idején, ifjú zeneakadémista korában olyan eszményeket tett magáévá, amiket környezete készen kínált és aminek gyökerei eszméletének kezdetéig nyultak vissza. Ezért fogalmazza meg - szinte romantikus hevülettel - életcéljaként a magyar haza, a magyar nemzet szolgálatát; ezért érzi magáénak a hősök életét, ezért fordul a magyar szabadság bajnokaihoz - Kosuth Lajoshoz, az aradi tizenhármakhoz - hogy szellemük idézésével busditsaon egy szebb jövő kimunkálására és ki-
harcolására. Ezért fontos "nemzeti akció" számára a hazai népdalok összegyűjtése és terjesztése, a tüntetőleg viselt magyaros ruha.

Lendületét azonban már szinte az indulásnál megtöri a csaknem gyógyíthatatlan csalódások sora. Kialakuló és egyre erősödő becsvágyát sarkalja nemzeti öntudata, a pozitív értelemben vett nietzschei hatás, azaz: a magasabbrendű ember szellemi színvonalát megteremteni, felül-emelkedni a maradi kissezűrségen; de már a kezdet kezde-

tén látja, hogy e célok megvalósításához nem, vagy alig fog társakra találni. Ezt a látnoki szemléletét példázhatja édesanyjához írt levelének néhány sora is:

"Én elhagyatott vagyok! Hiába gondoskodik rólam Bécsben Dietl, Mandl hiába vannak Budapesten Thomán, Gruberné barátaim, egyszerre csak azon veszem észre magam, hogy teljesen egyedül vagyok! És megjövendölöm, előre ~~teszem~~, hogy az én sorsom ez a lelki elhagyatottság lesz. /kiemelés tőlem - KL/ Keresek, kutatok ugyan ideális társat, bár nagyon jól tudom, hogy mindhiába. Ha esetleg valamikor találni vélnék is valakit, rövid idő múlva ugyanis beállna a csalódás.

Bár a keresve kutatással ellentétes a csöndes rezignáció, mégis már-már teljesen megszektam azt a gondolatot, hogy ez nem is lehet másképp, ennek így kell lenni! És vigaszul mindenkinek ezt ajánlom: indifferens lelki magasságba emelkedni s onnan az állapotokat teljes közönyt, higgadt nyugalommal szemlélni. Persze hogy ezt a képességet nehéz, roppant nehéz, legnehezebb elérni, de elérése az embernek legnagyobb diadala: mások felett, maga felett, minden felett. Én ideig-óráig majd hogy nem a magaslaton érzem magam, utána hatalmas bukás, majd ismét küzdés, magasbatörés: és ez ismétlődik szüntelen. Valamikor mégis csak sikerülni fog fent maradnom."⁴²

4. Bartók és a vallás: ateizmusának jellemzői

A korszak természetéből adódik, hogy szólnunk kell Bartók és a vallás kapcsolatáról is.

A család római katolikus volt, s a fiatal Bartók a közfelfogásnak megfelelően vallásos nevelésben részesült, de már fiatal korában - ifju Bartók Béla szavai szerint⁴³ "kicsit terhes volt a katolikus vallás merev dogmatizmusa, amely bizonyos mértékig korlátozta szabadgondolkozásra való hajlamát".

Amikor ifju Bartók Béla iskolába került, s a kötelező vallásoktatás miatt a gyermekeknek is valamely felekezethez kellett tartoznia, a zeneszerző Bartók fiával együtt áttért az unitárius hitre. Ezt az ifju Bartók így indokolta: "...Az olyan kötöttségek, mint a kötelező gyónás és hasonló dolgok, úgy érezte, nem okvetlenül szükségesek: az ember képes magát kontrollálni, és ami a gyónásnál egy másik ember útján kerül Istenhez, azt az az ember, aki jót szeretne, jobb lelki életet, saját maga is meg tudja oldani... Ilyen körülmények miatt ő úgy gondolta, jobb lenne, ha őn az egyházi oktatást egy szabadabb vallásban kapnám."⁴⁴

Igen érdekes Bárdos Lajosnak a Vigilia 1981. júliusi számában megjelent "Bartók és az istenhit" című cikke. A szerző a feldolgozott népdalok, a megkomponált esővegek,

a levelek és a hangszeres zeneművek elemzése kapcsán próbálja bizonyítani Bartók istenhitét és vallásos érzületét. Anélkül, hogy azt állítanánk, hogy Bartók egész élete folyamán meggyőződéses ateista volt -- bár az 1907. szeptember 6-án Geyer Stefihez írt levele szerint tudományos meggyőződése alapján már négy éve vallja magát ateistának, s élete hátralévő részére ez a felfogás a jellemző /kivéve talán a legutolsó évet/-- az említett cikk állításai szerint azt sem fogadhatjuk el, hogy a zeneszerző életében különleges, fontos helyet kapott volna a vallás.

A feldolgozott népdalok és a megkomponált szövegek szóhasználatát - amelyet Bárdos Lajos egyik bizonyítéknak tekint - ugyanis a paraszti lakosság szinte mindennapos nyelvi formációjának tükrözője, s nem a vallásos áhítaté.

De nézzünk néhány példát!

" Istenem, életem nem igen gyönyörű
két hervadt orcámon folydogál a könny
.....
Istenem, Istenem hol lésszen halálom?
Erdőn-e vaj mezőn, vaj pedig tengeren?
/Székely népdalok/

Ne busoljon, komámasszony,
Csak az Isten rosszat adjon.
Megisszuk a rosznak levit,
Dicsérjük az Isten nevét!

/Magyar népdalok 2. tétel/

Kivánom, az Isten áldja meg kendteket,
Szerencsétlenségtől ójja mindenüket.

/Levél az otthoniakhoz/

Csaknem bizonyos, hogy Bartókot választásainál elsősorban a dallamok szépsége inspirálhatta, s nem vallásos érzülete. S amikor kórusműveiben /pl. Tavasz, Mihálynap, köszöntő stb./ felbukkan az "Áldd meg, Uristen, e háznak gazdáját!" vagy ehhez hasonló nyelvi elem, ez ismét csak a falusi lakosság érzelmi-lelkületi világát tükrözi, ami az adott korszakban - s ez nem a századfordulót, hanem jóval korábbi időszakot jelent, hiszen ezek a néphittészet-i alkotások jóval korábban keletkeztek - teljesen természetes. Bartók, aki a népdalokon keresztül a magyar falu érzelmi- és szokásvilágát is hűen kívánta bemutatni, nem hagyhatta el ezeket a kifejezéseket, de ez nem jelenti azt, hogy ezek tudatos vallásos állásfoglalást jelentettek volna számára.

A bizonyítékok harmadik területe a zeneszerző leveleiben fellelhető kifejezésekre vonatkozik. A szerző kilenc levél egy-egy mondata alapján véli igazoltnak állítását. Például:

"...a fordítás "teheráru" gyanánt utazik innár tíz napja s csak a jó isten a megmondhatója, mikor fog megérkezni" /Freund Etelkához, 1908/ "Londonban ki akarják adni, de hogy mikor kerül napvilágra a kiadás, azt a jó isten tudja" /Édesanyjához, 1926/

"Ne haragudj, hogy olyan sokáig nem írtam.... Pedig Isten látja lelkemet --- sokat gondoltam rád..." /Szigeti Józsefnek, 1944/

Azt hiszem, ezek a kiemelt mondatok - a többszáz Bartók-levél mellett a kilenc példa kissé kevésnek tűnik - ismét csak a korabeli nyelvhasználat megmerevedett, formális kifejezéseinek tűnnek, s nem a fenti állítás bizonyítékainak.

Bárdos Lajos Bartók hangszeres műveiben is igyekszik a vallásos érzéseket kimutatni, mégpedig úgy, hogy az előadási utasításokban szereplő "religioso" kifejezéssel /imádságos, áhitatos/ támasztja est alá. Bárdos három ilyen tételt mutat be, ami ismét csak elenyészőnek tűnik a teljes bartóki életműhöz viszonyítva. /Ezek a következők: Negyvennégy duo két hegedűre, /1931/, Harmadik zongoraverseny /1945/, Brácsaverseny /1945/. Kérdéses az is, hogy az előadásmód formai elemeiből vajon egyértelműen a szerző vallásos felfogására kell-e következtetnünk, s nem pedig a zenemű megformálásához szükséges hangulati elemre. Ha Bartók vallásos érzületének valóban maradandó nyomát kívánta volna adni, akkor a nagy elődök - Bach, Beethoven, Liszt stb. - alkotásaihoz hasonló biblikus témát dolgozott volna fel, vagy sokkal nagyobb formátumú művekben fejezte

volna ki érzéseit. Ezek hiánya inkább az állítás ellenkezőjéről tesz tanubizonyyságot.

Természetesen az eddigiekkel nem azt kívánjuk bizonyítani, hogy Bartók Bélára a vallás semmilyen hatással nem volt, hisz a társadalmi szokásnormák és környezetének hatásai alól /többek között legjobb barátja Kodály Zoltán élete végéig igazi katolikus hívő maradt/ nem vonhatta ki magát, de egész élete azt példásza, hogy nem a vallás, hanem az emberi erkölcs alapján állt. Ez következett a század elején őt ért nietschei hatásból, amely meghatározta számára, hogy mint ember önmaga erejéből minél tökéletesebb legyen, s erkölcsileg olyan magasra emelkedjen, amennyire csak lehetsége. S ez következett a sokat emlegetett Geyer Stefihez írott levelében kifejtett nézeteiből is, amelyeket több oldalról is kapott hatások alapoztak meg.

Ha felidézzük az említett levélben kifejtett nézeteit, akkor nagyobb valószínűséggel állíthatjuk Bartók ateista voltát - leszámítva élete utolsó évének, főleg súlyos betegségével magyarázható lelki labilitását - mintsem vallásos hitét. /Ennek a világnézeti "megingásnak" elemeit, nagyon is apró nyomait Bárdos Lajos az 1945-ben született Brácsaverseny és a Harmadik songoraverseny korálszerű dallamaival, és az utóbbi mű, valamint Beethoven á-moll vonósnégyesének szellemi rokonságával próbálja igazolni. Főleg a címből von le messzemenő következtetést: Heiliger Dankgesang eines Genesenen an

die Gottheit /A betegségből felgyógyult szerző háláimája/.⁴⁵

De nézzük a 26 éves Bartók világnézeti vallomását:

"A biblia csudálatos következetességgel éppen a főbb igazságok ellenkezőjét hirdeti: hiszen nem isten teremtette az embert saját képére és hasonlatosságra, hanem az ember alkotta istent saját hasonlatosságára. Hiszen nem a test halandó és a lélek halhatatlan hanem éppen fordítva, a lélek mulandó és a test /vagyis az anyag/ örökkévaló! /Kiemelés Bartóktól/ Miért is tömnek tele annyi millió embert hamis mondásokkal! Hogy nagyobb része holtáig velük legyen, kisebb része fölöslegessé is tehető küzdelmek árán szabaduljon tőlük!Nálam ez, a világrend jóvoltából rámrótt küzdelem így folyt le: 14 esztendő koromig, mint tisztelője a "tekintélynek" buzgó katolikus voltam. Melegen érző szívemnek roppantul fájt az akkori politikai ujitás, a polgári házasság behozatala, mint az egyház hatalmának csorbítása. 15-16 esztendő korunkban részletesen tanultuk az iskolában /a vallástanban/ az egyházi erkölcsant, ceremóniákat, dogmatant, egyháztörténelmet; egy buzgó hittanár igyekezéséből még sokkal többet az előírt anyagnál..... Tanárunk buzgalmának megvolt az a fényes eredménye, hogy azóta elvben nem vagyok többé katolikus. "Isten"-nek s a "halhatatlan lélek"-nek kérdését még függőben hagytam, nem mozdulhattam se té, se tova. Várni kellett. 18 éves koromban felszabadulva az iskolai nyűg alul komolyabb könyvek olvasására is tellett az időből. Később nagy hatást gyakoroltak rám asztronómiai tanulmányaim, egy dán író művei, egy ismeretség s legfőképp saját gondolkozásom.

Mire 22. életévem befejeződött új ember voltam - ateista.....

....Nézzem végig a mitológiák történetén s láthatja, mennyire igaz az első tétel. A görögök valósággal csont-és húsból való isteneket állítanak elénk, a kik ép úgy cselekszenek, szenvednek, mint mi. Ezért olyan hasonlíthatatlanul érdekesebb s művésziesebb mitológiájuk mint a zsidóké. Az ó-testamentumban jóval hományosabb, ködösebb Jehova alakja, de azért mégis fűl van ruházva bosszúálló, jutalmazó büntető stb. akaratral vagyis emberi mintára szabott tulajdonságokkal, melyek azonban az örökkévalósággal homlokegyenest ellenkeznek. A keresztény mitológia esentháromsága még ennél is misztikusabb valami, mely a gondolkodást is rabláncra veri kimondván: "Ezt nem értheted meg, nyomorult ember! ne is gondolkozz felette, mert ilyenkor még a gondolkodás is halálos bűn!"

Mondhatom gyönyörű haladás! S ebből magyarázható az a hosszú-hosszu középkori lelki sötétség, melyből alig tudtunk nagynehezen kievickélni. De ez a misztikus zagyvalék nem is Jézusnak alkotása, a ki tulajdonképen csakis etikus volt, s mint ilyen egyikét a legnagyobb műveknek alkotta, habár tanításában akad elég, a min megütközhetünk....

...Azt mondjuk: ime itt van egy "rendezett" világ; lehetetlen hogy magától keletkezett volna, mert semmi sem keletkezik magától, annálkevésbé ilyen csudásan harmonikus berendezés - tehát! egy ilyen meg amolyan lény alkotta -

a következik mindjárt a meghatározások egész sora, hogy milyen is az a lény. Hogy nincs se keze-lába, se agya, mégis gondolkodik, akar stb. Ismét képtelen összezavarássá a fogalmaknak. Mert vagy meg kell állapodnunk abban, hogy akarás-gondolkodásnak az agyvelő bizonyos működését értjük - a hogyan tényleg ez nem is más - de akkor el kell ismernünk, hogy agyvelő nélkül nincs akarat se gondolkodás.....

...De tegyük föl, hogy a lélek halhatatlan. Milyen különös, nagyon fontos és mégis eldönthetetlen kérdések tolnak elénk! Mikor és hol kezdődik a lélek? Mikor keletkezik a lélek, és a halhatatlan valami a gyerekekben, születése előtt-e, még az anyaméhben /és ha igen, melyik stádiumban/ vagy születése alatt /és ha igen melyik momentumnál/ vagy születése után /s ha igen, melyik korban/. Mégis csak fontos volna megtudni, vajjon egy 2 hetes korában meghalt csecsemőnek volt-e lelke, vajjon egy születésénél tönkrement gyermeknek van-e már lelke, vajjon egy másállapotban levő nő egy lelket hord-e magában /a sajátját/ vagy kettőt? Ha a lelket halhatatlan szellemnek tartjuk, bizony fizikai eszközökkel nem férünk hozzá, s ezekre a kérdésekre nem felelhetünk.....

Mi a lélek? Az agy és az idegrendszer működése. Ez lassankint fejlődik, még a születés előtt az illető szervek fejlődésével kapcsolatban s a halál pillanatában teljesen megszűnik. Véges - halandó. A test, mint anyag csakugyan

"halhatatlan", mert anyag ebben a világban nem vész el, csak formáját változtatja.

Az istenekben való hit emberi gyöngeségből eredhetett első sorban."⁴⁶

Talán kissé soknak, túlzottan részletezettnek tűnik a fenti idézet, de a több mint 5 oldalas levél legfontosabb, meghatározó gondolatait - úgy véljük - mindenképpen föl kellett idéznünk ahhoz, hogy Bartók elmélkedésének súlypontjait, a legfontosabb kérdéseket, s a rájuk adott válaszokat megvilágítsuk. A részletekből is kiderülhet, hogy a zeneszerző igen alapos megfontolások és hosszas elmélkedés után mondta csak ki: ateista vagyok. Sőt tulajdonképpen még többet is mondhatott volna: azt, hogy materialista, hiszen amikor az anyag elsőlegességét, "halhatatlanságát" elismeri akkor a materializmus egyik legfontosabb alapelvét fogadja el.

A vallás kialakulásának történeti folyamatát is helyesen mutatja be, de hogy mennyi ebben a saját "fölfedezés", s mennyi a tanulmányai, olvasmányai alapján meggyőződössé vált "átvétel" azt nehéz lenne kimutatni. Világosan látja a keresztyén egyház politikai, tudati szerepének negatív voltát is, amely "a gondolkodást is rabláncra veri". S talán ez lehetett az egyik legsúlyosabb ütközési pont, amely Bartókot szembeállította a vallásos felfogással. A dogmává merevedett tanítások elfogadását nem tudta összeegyeztetni a logikus gondolkodás következtetésével. A külső erők által irányított, kiszolgáltatott emberi élet

képe nem férhet bele az emberi alkotóerőben határtalanul bizó, s természettel harmóniára törekvő Bartók gondolatvilágába.

Fiatal korától, meglehetősen naivan hiszi, hogy az emberiség eljuthat egy boldogabb korszakba, ahol nem lesznek háborúk, az emberiség egységet fog alkotni, a földnek összkormányja lesz stb., de hogy ez eljöhessen a földi életet a megdönthetetlen igazságokra kell alapítani. S ezt a megdönthetetlen igazságot keresi mindenütt: az eszméi-politikai-művészeti életben egyaránt. Ezért fordul szembe mindennel, ami elfüdi a valóságot, ami hamis célokat tűz az ember elé. Ezért volt ellensége a romantikának is, mert olyan szépséget hirdetett, amely a valóságban nem volt meg, álmokba menekült, amikor a valósággal való szembe nézés lett volna a feladat.

Ezért elfogadhatatlan számára a túlvilági hitbe való menekülés is, mert ez egyben saját gyengeségének az elismerését is jelentené, azt t.i. hogy saját erejéből az ember nem képes előbbre jutni, nem tud változtatni környezetén, a társadalmon.

Összegezve ezt a világnézeti problémát, azt hiszem Molnár Antallal érthetünk egyet, aki a következőképpen fogalmazta meg véleményét: "...Életének egyik legnagyobb műve /a Cantata profana - EL./, amely tanúsítja, hogy nem a valóság, hanem az emberi erkölcs alapján állt. Nietzscheből indult ki és Nietzsche vonalán maradt egész életében: az em-

bernek saját erkölcsi erejéből kell olyan magas fokra emelkednie, amely fokon eléri a maximumot, ami az emberiségnek a természet útján lehetővé vált. Soha egyetlen gesztusa sincs - sem műveiben, sem levelezésében, sem privát életében -, ami arra vallana, hogy egy személyes istent elismert..."⁴⁷

IV. Népdalgyűjtése:

1. Népdalgyűjtő munkásságának kezdetei

Saját rendszeres gyűjtése 1906-ban kezdődött Vésztő /Békés megye/ környékén, ahol gyakran nyaralt sógoránál. Egy korábban számára ismeretlen világot talált meg a falvakban, egy rég elmúltnak vélt magyarságot teljes virágzásában, s ez elegendő volt arra, hogy a magyar nép jövőjébe vetett hite megújuljon. A kezdeti lépésekre így emlékezett vissza 1928-ban: "A magyar paraszt, s éppígy a háború előtti Magyarország más parasztnépei, pl. a román és tót parasztság hihetetlenül nagy zeneti kincset őriz népi melódiaiban. Nagyszerű és gazdag anyag állott így rendelkezésünkre, szinte csak a kezünket kellett kinyújtani és felszednünk... Igaz ez a "kényszerű és felszedés" nem volt olyan egyszerű dolog, ahogy az ember az első percben elképzelné. Gondoljunk csak arra, hogy a városokban, az ún. művelt körökben, teljesen ismeretlen volt a népzenenek ez

a hihetetlenül gazdag kincse, még csak nem is sejtették, hogy van egyáltalán ilyen zene. Mintegy 25 évvel ezelőtt néhány egészen fiatal zenésznek - köztük Kodálynak és magamnak - figyelme a magyar parasztosztály felé fordult. Valami vágyódás az ismeretlen után, valami határozatlan megérzése annak, hogy az igazi népzsenét csak a parasztek közt lelhetjük föl, vezetett bennünket tapogatózásainkban... Nehéz elképzelni, milyen rengeteg munkával, erőfeszítéssel járt a gyűjtés. Hogy a civilizációtól érintetlen zenei anyagot fellelhessek, olyan falvakat kellett felkeresnünk, melyek a lehető legtávolabb estek a civilizáció központjaitól és a közlekedési vonalaktól. Abban az időben még igen sok ilyen falu volt Magyarországon. Ha a régebbi dalokat akartuk megszerezni, esetleg több évszázados dallamokat, öregembereket, főleg öregasszonyokat kellett megkeresnünk; ezeket viszont nehéz volt rávenni az éneklésre. Szégyelltek, hogy idegen urak előtt énekeljenek, féltek attól, hogy a falubeliek kigúnyolják, kinevetik őket, féltek a fonográftól is /majdnem mindig fonográffal dolgoztunk/. Egyszóval a legnyomorúságosabb falvakban, a legprimitívebb viszonyok közt kellett élnünk, azon kellett igyekeznünk, hogy megnyerjük a parasztek barátságát és bizalmát. Különösen ez utóbbi ment nehezen; régebbi időkben a nemesség anyira kihasználta a parasztot, hogy bizalmatlanná vált mindenkivel szemben, aki az uriasz-

tályhoz tartozónak látszott. Mégis elmondhatom, hogy ezen a téren kifejtett fáradtságos munkánk nagyobb örömet szerzett minden másnál. Életem legboldogabb napjai azok voltak, melyet falvakban, parasztek közt töltöttem."⁴⁸

A "Magyarország parasztzenéje" című írásában ugyancsak a gyűjtés körülményeiről, nehézségeiről számol be:

"Szétdarabolása előtt Nagy-Magyarország a legnagyobb terület volt az egész világon a zenei folklór tanulmányozására. Hász millió lakosa ének-szerető magyarokat, románokat, szlovákokat és délszlávokat foglalt magába; ezek néha élesen elkülönülő településeket alkottak, túlnyomórészt azonban vegyesen keveredő tömegekben laktak. Többességük falusi ötétségekben él s valamennyien ragaszkodnak ősei hagyományaihoz és szokásaihoz, amelyeket Nyugat-Európa modern kulturája alig érintett... Ezeknek a kis falvaknak gyakran iskolájuk, papjuk de még kocsmájuk sincs. A gyűjtő parasztvisekóban üti fel a tanyáját, egy szobában él az egész családdal, s ágy helyett szalmaszéken, vagy padkán alszik. És csak ezután kezdődik meg a munkája, amely eleinte határozottan nehéz. Hogyan készíthető éneklésre a parasztokat, mindenekelőtt azokat az asszonyokat, akik erre a célra a legalkalmasabbak?

A parasztság, mint olyan mindig némiképpen bizalmatlan a városiasan öltözött "uriemberrel" szemben, hiszen a múltban sokat szenvedett az uralkodó osztályok hatalmaskodásától. Az első asszony, akit meglátogatunk, esetleg attól

fél, hogy "az ur valami új adót akar kivetni a mi falusi dalainkra"; a másiknak "nincs ideje efféle haszontalan dolgokra". A harmadik azt tanácsolja, jöjjenek el vasárnap. S amikor vasárnap megjelenek nála, megtudjuk, hogy "misére, litániára mentek". A lányok tulságosan szégyenlősek ahhoz, hogy a fura városi népek előtt énekeljenek; az ember gyakran kényszerül arra, hogy órákon át kizselegjen egy-egy falusi szépségnek, mielőtt az rászánná magát, hogy egyetlen nótát énekeljen,... de akkor végre megtört a jég. A dallamot lejegyezzük, a szövegét leírjuk és most jöhet a fonográf. De most újabb nehézség támad. Abbeli félelmeinknek adnak kifejezést, hogy "nem babonázza-e meg az az nagycsöves ördögi masina a lelkeket?" Végre legyőzzük az ellenállásukat, felveszünk a dalt, s közvetlenül utána lejátszunk a jelenlevők előtt. A nép leirhatatlanul meglepődik és el van ragadtatva. "Hogyan lehetséges ez?" "Hiszen az ő saját hangja szól abból az ördög-masínából!" "Én is bele akarok énekelni, mint ő!" - és most már rendben mennek a dolgok. Vad vetélkedés kezdődik: mindenki hallani akarja a "saját hangját" a gépezetből. A munka lázas sebességgel tart éjfélig - a nép sehasem fárad el. Milyen gyakran fordul elő télidőben, hogy a kis olajlámpa gyenge lángja oxigénhiány miatt pislákolni kezd, kialszik az alacsony széfolt szobában; a fehérre mészelt falakat a bent tartózkodók leheletének párája lepi el, de a gyújtó ujjong, mert számára ezek a triviális hátrányok gazdag aratást jelentenek.

Egy-két heti kemény munka után visszatérünk a nagyváros egyhanguságába, felfrissülve és gazdagon megrakva néhány száz dallammal. És most kezdődik a munka neheze. A fonogramok lejegyzésének és metronomizálásának feltétele a tökéletes pontosság; az anyagról tiszta másolatot kell készíteni és megkezdődhet a tudományos kutatás.⁴⁹

Már 1906-ban megjelent az első népdalkiadvány a "Magyar népdalok". A közönség azonban idegenkedve fogadta ezeket a dallamokat, még nem érezte sajátjának. "Talánának bár népünk lelkének ezek a sokszor őseredeti megnyilatkozások fele annyi szeretetre, mint amennyit megérdemelnek. Eltart még soká, míg elfoglalják az őket megillető helyet házi és nyilvános zeneéletünkben. A magyar társadalom tulajdonképpeni része még nem elég magyar, már nem elég naiv, és még nem elég művelt arra, hogy ezek a dalok közelebb férközzenek szívéhez. A magyar népdal a hangversenyteremben! különösen hangzik ma még. Hogy egyszerbe kerüljön a világirodalom remekeivel és a - külföldi népdallal!? De megjön az ideje ennek is. Mikor majd lesz magyar házi muzsika és a magyar család zenélése nem éri be a legalacsonyabb külföldi kupléval, belföldi népdalgyári portékával" - emlékezett vissza erre az időre Bartók.⁵⁰

Keddtől tisztában volt azzal, hogy a szomszéd népek zenéjének ismerete nélkül a magyart sem ismerhetjük meg igazán. Ezért megkezdte a szlovák és a román népdalok gyűjtését is. "Kutatásaim nagy részét Kelet-Európában foly-

tattam. Munkásságomat, mint magyar ember, természetesen a magyar népzenevel kezdtem: rövidesen azonban a szomszédos területekre - Szlovákiára, Ukrajnára, Romániára is kiterjesztettem. Alkalmilag még messzi vidékekre /Észak-Afrika, Kisázsia/ is kiruccantam kutatásaimmal, hogy szélesebb látókört nyerjek."⁵¹ Ennek a kutatómunkának a szükségességét a következőkkel indokolta: "...munkánkat kiterjesztettük a szomszéd népek területére is mégpedig két okból: 1. esztétikai megfontolásból, hogy értékes dallamokat ismerjünk meg és becsáthassunk a nyilvánosság elé, 2. tudományos megfontolásból, hogy megállapíthassuk a népzeneink és a szomszéd népek népzeneje közötti kölcsönhatásokat. Az összehasonlító nyelvtudomány módszerét követve vetettük össze ezeknek a szomszédságunkban, velünk szoros kapcsolatban élő népeknek az anyagát."⁵²

Szlovák gyűjtésének első színhelyéül Gömör megyét tartjuk számon. 1906 augusztusában Gerlicpusztán gyűjtött, később /októberben/ más falvakban is. A gyűjteményben kiadott dalok dátumai úgy tájékoztatnak bennünket, hogy 1907 márciusában és novemberében, 1908 októberében, valamint 1909 augusztusában Nyitra megyét kereste fel. 1909 augusztusából Trencsénben feljegyzett dalokat ismerünk.

Román népzene kutatásának kezdete ~~is~~ 1909 nyarára esik. Bihar megyében Belényes környékén gyűjtött július 18-tól két hétig. Augusztus végén a Mezőségre is átment az ottani anyag tanulmányozására. Bihari gyűjtését 1910 február elején

folytatta, 1910 végén és 1911 elején pedig Torda-Aranyos és Alsó-Fehér megyékben kutatott tovább. Gyűjtőútjának fő irányvonala Erdély belseje felé vezetett. Ezt a nyomot jelzi 1910 márciusi kirándulása Kolozs megyébe, novemberi gyűjtése Szolnok-Dobokában, valamint Maros-Torda megyei útja. Ezen az útján felesége Ziegler Márta is elkísérte, s mintegy 40 dallamot gyűjtött.

A déli területen első lejegyzései valószínűleg Torontál megyei szülőhelyéről Nagyszentmiklósról valók 1910 januárjából. Temes, illetőleg Torontál megye területére 1912 márciusában, majd az év novemberében és decemberében, valamint 1913 február-márciusában is visszatért. Déli kutatásait eredményes Hunyad megyei gyűjtése tette teljessé 1913 decemberében.

Ezek felé Szatmár megyében is meg-megfordult, beregi magyar gyűjtőútjával összekötve. Igen fontos máramarosi gyűjtése, amit az itt lejegyzett 365 dallam is bizonyíthat. Nélkülözhetetlen segítőtársakra is talál: Biharban Busitia János belényesi tanár, Máramaroson Ion Birllea, a jodi pap kalauzolta és segítette munkájában.

A gyűjtőutak nagy része az iskolai szünidőkben zajlott le, nyáron, a karácsonyi-félévi, vagy a husvétii szünnetben. A karácsonyhoz, az új évhez és a husvéthoz kapcsolódik a népszokások tekintélyes része, ezek pedig a gyűjtő Bartókat különösen érdekelték. Így ismerkedik meg a román kolindákkal: a karácsonyi népszokásokat kísérő sajátos történeti-, mítikus-, eredet- és teremtes-mondákkal, s az ezeket feldolgozó dalokkal.

A gyűjtőmunkával együtt járt a kiadás gondja. Bartók pedig - Kodálllyal együtt - mindent megtett, hogy tudományos munkájának eredményei napvilágot lássanak. Miután hazai támogatásra nem számíthatott, bihari gyűjtését Bukarestben jelentette meg, s a máramarosi anyag publikálására is megtette az előkészületeket, ugyancsak a Román Tudományos Akadémiával együttműködve. A Hunyad megyei gyűjtés eredményeiről előadást tartott a Séprajzi Társaságban 1914. március 18-án. Előadása az Ethnographiában ugyanabban az évben meg is jelent "A hunyadi román nép zenedialektusa" címmel.⁵³

Kutatómunkája során igen sok nehézséggel kell szembe néznie. Alig talál megértő támogatókra, segítőtársakra. Csupán az jelent bizonyos könnyebbséget számára, hogy 1907-ben kinevezik a Zeneakadémia zongoratanészékére, mert mint írja: "...lehetővé tette a Magyarországon való megtelepedést, úgyhogy folklorisztikai kutatásaimat továbbá is folytathatom."⁵⁴ Az anyagi támogatás hiánya is hátráltatja munkáját. A korabeli helyzetet jól jellemzi az 1936-ban megjelent írása: "Magyaránya rendszeres gyűjtésnek világszerte legnagyobb akadálya anyagi. Főleg fonográfra és fonográf-hengerekre - hogy tudományos gramafon-lemezfelvételekről ne is beszéljünk - nincs sehol, soha elegendő pénz... Sem vagyok matematikus, sem közgazdász, de talán nem tévedek, mikor azt mondom: ha csak azt a pénzt fordítanánk népdalkutatásra, amit az egész világon egy esztendőben háborús készülődésekre fordítanak, akkor ezen a pénzen az egész világ népzenejét nagyjából föl lehetne gyűjteni."⁵⁵

Az értetlenségben, a támogatás hiányában fontos okként emelhető ki az az alapvetően téves nézet, amely a magyar népdalt, a parasztszenét összekeverte, vagy azonosította a népies műdallal, illetve a cigányos magyarnótával, s e hibás nézet külföldön és Magyarországon egyaránt uralkodó volt. S ebből következett az a további helytelen megállapítás, hogy a hazai zenekultúra él, virágzik, fejlődik, tehát nincs szükség a népzene kutatására, az "oláh és tót nóták" gyűjtésére.

A magyar zenéről vallott nézetek kialakulásában jelentős szerepe volt Liszt Ferenc bizonyos megállapításainak is. Liszt ul. a magyar zenének vélt stílust kizárólag cigányoktól hallotta játszani, s ezt később azonosította a magyar népzenevel. S bár ezek között akadt néhány eredeti parasztdallam, de ezek is eltorzított, "cigányosan" cifrázott, disztitett formában jelentkeztek, tehát alapvetően különböztek az eredeti, a nép által alkotott, megőrzött dallamoktól. Bartók kutatásai világítanak rá erre a kétsésségre, s ő próbálja először a lényegi különbségeket megmutatni: "Ami a magyarországi cigányok különleges szerepét illeti, akik ugyyszólván a hivatásos zenészek kasztját alkotják, ime ez a véleményünk a bonyolult kérdésben.

Eredetileg Magyarországon a falu zenésze mindig paraszt volt; hangszere, vidékek szerint, a duda, nyenyere, vagy a furulya volt. Elhívták a vasárnapi táncokra, lakodalmakra, és máshová, és bár javadalmazták, ez csak alkalmi jövedelem volt számára, hiszen foglalkozása szerint elsősorban földműves volt.

De úgy látszik, lassanként ez a jövedelmező falusi zenészmesterség a cigányok közé került, nemcsak a magyaroknál, hanem a szlovákoknál és a románoknál is. Ennek a változásnak az okai nincsenek még egészen földerítve. Lehetséges, hogy némely vidékeken, az általános jólét emelkedésével az anyagi javadalmasodás csábítása nem volt már elég ahhoz, hogy a paraszt a többieket zenéjével szórakoztassa, e talán ezért kerültek helyébe a cigányok. Ezt az elgondolást támasztja alá az a tény, hogy az erdélyi románoknál a legszegényebb és legelmaradottabb falvakban manapság is a parasztok sorából toborzódnak a muzsikások. Másrészt ugyanest a szerepcserét figyelhetjük meg bizonyos falusi szokásokkor is, például a románok karácsonyi éneklésekor: a búsági falvakban, amelyek viszonylag a leggazdagabbak, a cigányok vették át est a valóban ősi szokást. Lehet ez is, hogy kedvelt hangszereik, a városból hozott hegedű és klarinét hódították meg oly hamar a népet a cigánysene számára, e ez szorította háttérbe a falusi muzsikust dudájával, nyenyoréjával és furulyájával együtt.

Ugy tetszik, hogy a cigányok eredetileg csak a vidéki nemeseket szórakoztatták, e talán csak később keveredtek a parasztok közé, akik mindig szívesen hódoltak az urali szokások vonzerejének.

Bármint legyen is, tény, hogy a cigány mindig est játszotta, amit megrendelője kívánt; nemeseknek a nemesi származású mulkedvelők dallamait, a parasztoknak a falusi zenét.

Ha a parasztnak nem voltak igényei, saját művészetével traktálta, megkülönböztetés és válogatás nélkül, s így terjesztette közöttük a népies műdalokat. Mivel elsősorban a nemesi osztály muzsikusi voltak, semmi sem természetesebb, mint hogy telítve voltak a népies műdalokkal. Viszont mindent átalakítottak, amit közönségüknek játszottak. Odáig jutottak, hogy a dallamokat parlando-rubatóra változtatták, mértéktelen rubatókkal, tömött és egymáshalmozott díszítésekkel, olyannyira, hogy felismerhetetlenné váltak.⁵⁶

2. A népzene fogalmának új értelmezése

S ezzel kapcsolatosan felvetődött az a probléma, hogy tulajdonképpen mi is nevezhető népzeneinek, vagy parasztzeneinek, amelyről a korabeli zenetudósok véleménye megoszlott, s amelyet Bartók a romlatlan természet ajándékának tartott: "A népzene tehát a természet tüneménye, mai formái olyan környékek öntudatlan alkotásának eredményei, melyek minden kulturális befolyástól mentesek. Ez az alkotás ugyanazzal a szerves szabadsággal fejlődött, mint a természet egyéb élő szervezetei: a virágok, állatok stb..... A parasztzene naiv és öntudatlan.

A falusi lakosság a kultúra fejlődésének arányában, a környező városok életéhez kapcsolódva, egyre inkább elveszti sajátos jellegét. Ebből fakad a parasztzene nagy és tragikus alkonya. Nyugaton már réges régen eltűnt a maga tiszta formájában.

De a népi dallamok már keleten is már oly mértékben elvesztették tisztaságukat, hogy valódi népzeneről itt is alig lehet szó.

A XIX.-ik század végén, mikor egyes elnyomott nemzetekben /mint pl. a lengyelek, csehek, magyarok/ fokozódott a nemzeti ösztön, a népzene hatalmasvirágzásának időszaka vette kezdetét. Sajnos az akkori zenészek kivétel nélkül mind lekicsinyelték az akkortájt még kevésbé ismert tiszta, paraszti muzsikát és figyelmüket a már fentebb említett "népies" zenére irányították. A parasztszenét ügyetlennek és közönségesnek vélték. Még az olyan nagy alkotók, mint Chopin és Liszt, sem ismerték az igazi parasztszenét..... Csak az utóbbi időkben a XIX. és XX. század határán kezdődött a népzene eszményeinek reneszánsza. A múlt század zeneszerzői a muzsika egzotikus elemeit a hagyományos formák keretei közt teljességgel kihasználták, a megalkuvó "népies" stílustól pedig mindenki megcsömörlött.....

Jóllehet a zene és a festészet közti analógiák rendszerint nem sokban járulnak hozzá eze esztétikai területek talányos tartalmának megmagyarázásához, véleményem szerint mégis elég találóan meg lehet határozni a népzeneviszonyulását a komponisták zenei alkotásához, a következő analógia segítségével: A falusi muzsika a zeneszerzőnek az, ami a tájképfestőnek a természet."⁵⁷

A "népzene" fogalmába nem férhet bele a nép egészének mindenféle használati zenéje: "Nyomban hangsúlyozni szeretném, hogy mi kelet-európaiak, a népzene szót nem egészen

abban az értelemben használjuk, ahogyan az Nyugat-Európában szokásos. Itt, az Önök országában /Németország -kl./ és a többi nyugati országban azokat a dallamokat nevezik népzene-nek, melyeknek szerzői ismeretlenek, s melyek minden néprétegben nemzedékről nemzedékre szállva bizonyos időbeli és térbeli elterjedésnek örvendenek.

Mint hogy e dallamok közül sokról kiderült, hogy egyes, név szerint ismert szerzők költeményeinek, ill. dallamainak változatai, "széttérekelt" alakjai, feltételezik, hogy a többinek is hasonló az eredete, bár szerzői nem ismeretesek. E nézőpontból tekintve e német dallamok összességét előszere-tettel nevezik "lesüllyedt kulturális javaknak".

Fenti meghatározás természetesen Kelet-Európa népzene-jére is illik. E fogalmat azonban, ha szorosabb értelemben vett kelet-európai népzenéről beszélünk, két irányban is szűkíteniünk kell; ez esetben a meghatározáshoz különféle ki-gészítéseket kell fűznünk /...../ Először: a szó szűkebb értelmében a fenti meghatározásból csak azokat a dallamokat tekintjük népzene-nek, melyek egységes stílust képviselnek. Szemmel láthatóan az egységes stílus a közösség egyes tagjaiban élő variációs ösztön logikus következménye. Hogy itt nem a szó modern értelmében vett "lesüllyedt kulturális ja-vakról" van szó, amely a nép valamely magasabb rétegéből süllyedt az alacsonyabbhoz, az bizonyos. Mellékesen szólva, az ősidőkben valamely nép társadalmi tagozódása valószínű-

leg sokkal kevésbé volt éles, s valószínűleg éppen ezért a népek művészete sem lehetett a társadalmi tagozódásnak megfelelően különböző. Manapság, már évszázadok óta, nem ez a helyzet, még Kelet-Európában sem. Épp ezért a "nép" fogalmát is le kell szűkítenünk, illetve a "parasztosztály" fogalmával kell helyettesítenünk. Parasztosztálynak nevezzük a népnek azt a legalacsonyabb rétegét, azt a közösséget, amely földműveléssel vagy más hasonló kézi munkával keresi a kenyerét, s amely hagyományainak megfelelően él spontán művészi megnyilatkozásaival.....

Tulajdonképpen, a mi fogalmaink szerint, Nyugat-Európában már rég nincs szorosabb értelemben vett népzene. Sok évszázaddal ezelőtt, a leüllyedt kulturális javak egyeduralma előtt mindenestre itt is létezett ez a fajta zene, de a szórványos feljegyzések egyáltalán nem adnak róla megfelelő képet".⁵⁸

A parasztság zenéjének ez a fentebb vázolt "természetisége" tehát elsősorban történelmi okokkal magyarázható: a kelet-európai elmaradottabb társadalmi fejlődés mintegy konzerválta az a folklórt, amiben Bartók egy közösségi életforma emlékét, megnyilvánulását látta.

Ennek az életmódnak adekvát tükrözője ez a közösségi, szinte nyelvyszerű zenei tartalom- és formavilág, amely sajátosan jellemzi az őt létrehozó népközösséget. A parasztszene a hagyományos paraszti termelési mód és életforma függvénye: "... a népzene hordozója és továbbítója a paraszt-

osztály, mert ezt befolyásolja a városi kultúra legkevesbé. Ez a befolyásolatlanság a parasztságnál addig tart, amíg maga állítja elő - hagyományos formák szerint - mindazt, ami testi és szellemi életéhez szükséges.

Ez az állapot ma már természetesen csak ősi népeknél fordul elő. A mai Kelet-Európa parasztozstályainak állapotáig a fejlődés egész sor fokozata vezet. Ezek ugyan - legalábbis művészi termékek tekintetében - már hosszabb-rövidebb idő óta kisebb-nagyobb városi, nevezetesen nyugat-európai befolyás alatt állanak, mégis, bizonyos kezdeti időszak eltelte után az idegen hatás elemét úgy asszimilálják saját természetükhöz, hogy végző eredményként a mintától különböző művészet: népművészet, vagy zenei téren népzenei stílus keletkezik....."⁵⁹

Talán nem érdektelen, ha a Bartók féle megállapításokat összevetjük a mai, modern felfogással. A zene könyve címmel, magyarul 1981-ben megjelent mű a következőképpen fogalmazza meg a népzene jellemzőit és létrejöttének körülményeit: "....a népzene közösségben élő emberek nem kottából tanult, hanem szájhagyomány útján terjedő zenéje.... A népdal végző formájának kialakításában három fő tényező működik: A folytonosság /hosszú éveken át számtalanszor ismételt előadás/; a variáció /a szöveg és a dallamváltozásai, a művészi előadás sajátosságainak, vagy az emlékezet hiányosságainak eredményeképp/; és a kiválasztás /egy dallam elfogadása vagy elutasítása a közösség által/.

Ebbe a folyamatba bekerülve aztán a dalok eredetének jobbára nyoma vész. Például: egy parasztember kitalál egy dalt, énekelgeti, az megtetszik a barátainak, akik megjegyzik. Meglehet, hogy amikor ők éneklük, egyikük elfelejt egy szövegrészt és mással pótolja a hiányt; a másik, esetleg magasabb művészi igénnyel, néhány mutatóssal díszít gazdagítja a dallamot, vagy javít a szöveg egyik-másik során. Ahányszor ez megtörténik, annyi különböző változat születik. A dal eredeti alkotója feledésbe merül, a dal köztulajdonná válik. Ez a folyamatos újjáformálás és újraalkotás a népzene lényege..... A népzene születésének eszményi tere a városi kulturától elszigetelt analfabéta paraszti közösség. Az ilyen közösségekben a népdalok és táncok az ember életének minden szakaszában, gyermekkorától haláláig, meghatározott célt szolgálnak. Megéneklük a hősi tetteket, az év eseményeit, és énekelnek munka közben..... A munkadalok és alkalmakhoz kötött dalok a népzene legősibb formái. A népzene termőtalaját alkotó közösségfajta Európában gyakorlatilag megszűnt. Itt-ott felfedezhetők a régi-típusú közösség nyomai, de - ahogyan például Erdélyben, Moldvában történt a század első felében - a tömegkommunikáció révén a városi kultúra még a legelzártabb területekre is elszivárogoz.⁶⁰

Láthatjuk tehát, hogy Bartók mintegy hatvan évvel ezelőtt tett megállapításai még ma is megállják a helyüket. A gyűjtései során szerzett tapasztalatok alapján jut el ezek-

hez a konzekvenciákhoz, amelyek mind jobban megerősítik benne a népdalkutatás fontosságának tudatát.

A népdalkutatásnak éppen az lenne a célja, hogy ezt a tiszta, ősi, idegen hatásoktól mentes anyagot felkutassa, feltárja, s megőrizze a jövő számára. A kutatások kapcsán igazi kulturális értékekre lehet találni, hiszen "a parasztzene mindegyik dallama tökéletes alkotás - klasszikus példája egy zenei gondolat legideálisabb kifejezésének, végtenül egyszerű eszközökkel és páratlanul csiszolt formában."⁶¹

A szomszédos népek zenekulturája is hatással van egymásra, s a zenei anyag bizonyos összeolvadása, kölcsönhatása igen nagy is lehet. Ezeknek a kölcsönhatásoknak a vizsgálata tulajdonképpen egy új tudományág születését jelzi, az összehasonlító zenefolklorét. "Ezzel a névvel egy egészen fiatal tudományágat jelölünk - írja Bartók -, melynek tere ott van, ahol a zenetudomány és a folklór határa összeér.... Célja, hogy a különféle rokon ill. szomszédos népfajok vagy területek megbízható gyűjteményei alapján ill. összehasonlításával megállapítsa az illető népfajok vagy területek népdalainak típusát, népzenejük rokonságát vagy egymáshatását."⁶²

S ez az új tudományág hamarosan meglepő eredményeket produkált. Altala vált felfedezhetővé és megérthetővé a legrégebb magyar dallamok, valamint a kínai és a volgai-cseremiss zene pentaton rendszere közötti rokoni kapcsolat, ami történelmi tételek /pl. őshaza-elmélet/ megerősítését is elősegítette.

3. A gyűjtőutak hatása politikai szemléletének alakulására

Bartók népzeneekutatása nem csupán zeneelméleti szempontokból volt jelentős. Politikai, társadalmi szemléletének kialakulását is a szomszéd népek között végzett gyűjtőmunka tette teljessé. A falun végzett munka már a magyar paraszttal gyűjtése közben ráébredt a valóságra. Közvetlen közelről látva a paraszti lakosság életét egészen más helyzettel találja szembe magát, mint azt korábbi ismeretei alapján várta volna.

A szlovák és a román gyűjtőutak ezeket az élményeket még csak jobban elmélyítik. Később, 1933-ban élénk színekkel ecsetelte azokat a "középkori" állapotokat, melyek között az erdélyi román falvakat s azok lakosságát találta: "A falvakban csupa irástudatlan ember, messzeföldön nincs vasút, sokszor még út sincs; lehetőleg minden szükségleti cikket otthon állítanak elő; a lakosság sohasem hagyja el szűkebb hazáját, eltekintve az elkerülhetetlen esetektől /amilyen a katonáskodás, bírósági ügyek/"⁶³

A folklorista Bartók szemében ezek az ősi, "természetes" állapotok kétségkívül a néprajzi, népzenei paradicsomot jelentették. A társadalomban, a politikában tájékozódó Bartók azonban a kettős elnyomás alatt élő nemzetiségek sorsának tükrében még világosabban ismert rá az uralkodó osztályok "nemzeti" politikájának igazi tartalmára.

Csak évtizedek múlva foglalta írásba, hogy az igazi ellentétek okai nem a nemzetiségi különbségek, hanem az osztály-ellentétek, de tisztánlátásának első üsztűnései ebből az időszakból származnak: "A parasztek közt békesség uralkodik; - a gyűlölködést más fajnak ellen csak felsőbb körök árasztanak!" - írt 1943-ban.⁶⁴

Ezek az élmények juttatták nemzeti kötelességének helyes felismeréséhez. Fiatalkori nyilatkozata a magyar nemzet és a magyar haza szolgálatáról a nemzetiségi gyűjtőutak tapasztalataiból gazdagodott ennek a szolgálatnak az igazi értelmével, s teljesedett ki a "népek testvérré válásának" eszméjévé. Ezt is csak később, 1931-ben fogalmazta így meg, de tettei már 1910 körül az így értelmezett szolgálatról tanuskodnak.

Tudományos munkásságát nemcsak az értetlenség, a társak az anyagi feltételek hiánya akadályozza, de a korabeli politikai viszonyok sem kedveznek neki. A Tisza István által meghirdetett "önálló magyar imperializmus" koncepciója, az egyre erősödő sovinszta hangulat, a magyarosító kulturpolitika; a nacionalista hatalmi igények és a polgári-demokratikus feladatok közötti ellentmondás; a nemzetiségi csoportok egyre aktívabb tevékenysége igen feszült belpolitikai hangulatot teremtett. A pozitív nemzeti politika hiánya, a magyar kormányok sorozatos válsága és átalakítása, a megoldatlan gazdasági, társadalmi, nemzetiségi feladatok aktivizálták az ország szinte valamennyi lakosát.

Bartók szemszögéből tulajdonképpen a nemzetiségi politika megoldatlansága okozta a legtöbb gondot. A századforduló éveinek iskolapolitikája /a "Lex Apponyi"/ hozzájárult a nemzetiségek - különösen a román és kárpátukrán tömegek - kulturális elmaradottságához. A magyar nacionalista közvélemény a "magyar állameszme", a magyar "kulturális élmény" hangsúlyozásával tovább mérgeztette a helyzetet. Ilyen politikai hangulatban Bartók munkássága - különösen a szlovák és román népdalok gyűjtése - nem találhatott megértésre, támogatásra. S bár az 1910-es évek első felében a napi politikai helyzettel már kevesebbet foglalkozik, mint fiatalabb korában, jól jellemzi felfogását az országos gondról /a nemzetiségi kérdésről/ Busitia Jánoshoz, belényesi román barátjához 1912 januárjában írott levele: "Mellékelten küldök Önnek egy verses kötetet Adytól, aki a legfiatalabb, de legkiválóbb költőnk Petőfi és Arany után. Felhívom figyelmét, olvassa el, főként a 30., 34., 38., 43., 44., 49., 88., 106., 115. oldalon levő verseket. A legelsőben mondja Ady, hogy magyaroknak, románoknak és szlávoknak össze kell tartaniuk ebben az országban, mert hiszen mindannyian testvérek az elnyomatásban. Sohasem volt még költőnk, akinek lett volna bátorsága hasonlókat megírni."⁶⁵ A mellékelt Ady-kötet "Az Illés szekerén" volt, s a megjelölt versek: Magyar jakobinus dala, Magyar fa sorsa, Miért

is tettem, A téli Magyarországra, A magyar vigasság,
Nekünk Mohács kell, A grófi szérén, Akit én csókolok,
Májusi zápor után.⁶⁶

A levél és az idézett versek jelentősége még jobban
megnö, ha a politikai háttérre gondolunk: az erősödő
háborús készülődésre, a cseh parlament osztrák, a hor-
vát parlament magyar részről való feloszlatására; a
nemzetiségi vezetők sorozatos politikai perbe fogásának
idejére.

Jól jellemzi még Bartók helyzetét, felfogását az édes-
anyjához 1912. november 3-án Bukarestből írott rövid
levele: "Kirándultam egy kicsit a Balkán-félszigetre!
Összebarátkoztam a románokkal /ha már otthon nem tudok
barátkozni/."⁶⁷

V. Az első világháború és a forradalmak idején:

1. Pacifizmusának jellemzői

Súlyos megpróbáltatást okoz a zenetudósnak az I. vi-
lágháború kitörése, illetve annak befejezése után a ko-
rábbi állapotokat alapjaiban felforgató társadalmi-poli-
tikai változások. A háborúban személyesen nem vett részt:
"Engem a szemlén alkalmatlannak találtak /gyöngeség/;
igaz is - testemnek súlya kb. 45 kilo, ezzel ugyan bajos
volna felpakolva nagy meneteléseket és előre /vagy hátra/
futásokat véghezvinni."⁶⁸

A háború közvetett hatásai, következményei azonban alaposan foglalkoztatják: "... A háború kitörése - egyetemes emberi okon túl - már csak azért is fájdalmasan érint, mert mindenkutatást megszakított."69

A háború okozta gondokat így fogalmazta meg Ion Bianunak 1914. szeptember 27-én: "Az események olyan izgalmat váltottak ki belőlem, hogy szinte megbénítottak. Amit leginkább óhajtanék, hogy legalább köztünk és Románia között maradjon fenn a béke. De akármilyen történjék is, megkezdett munkámhoz hi maradok: életem céljának tekintem, hogy folytassam és befejezzem a román népsene tanulmányozását, legalább Erdélyben."70

A gyűjtést tehát ideiglenesen fől kell függesztenie. Helyette a már összegyűjtött román anyag minél előbbi nyomdába kerülését, kiadását sürgeti. A politikai események - túl feszült a viszony Romániával, a postaforgalom akadozik - azonban ezt is akadályozzák. Busitia Jánoshoz 1915-ben írott levelében is helyet kapnak kétségbeesett sorai: "A késedelemnek a háború okozta időszakai depresszió az oka, amely váltakozik nálam bizonyos bánomossággal. A "ceterum censeoja" pedig minden okoskodásomnak az, hogy nekem mindegy, csak Romániával maradjunk barátságban; roppantul fájna nekem az én kedves Erdélyem szétválása, amellet, hogy kilátásaimat nagy munkám befejezésére ugyancsak csökkentené."71

Szívós munkakedvére, türehetetlen elhatározására azonban jellemző, hogy megkezdett munkáját nem hagyja félbe. Ott dolgozik, ahol erre lehetősége adódik: "Ugy-e el se képzelné, hogy még ilyen időben is lehet népdalt gyűjteni. Pedig lehet!! A román vidékre nem merészkedtem el a hosszadalmas közlekedési mód miatt; tótoknál gyűjtöttem először is lakóhelyemen Rákospalotán, aztán husvétkor egy hétig Zólyomban! Csodálatos, hogy ép úgy lehet gyűjteni, mint a legbékésebb időben. A parasztek mintha föl sem vennék a háborút olyan vidéken, olyan gondtalanok. Ebből látszik milyen gyorsan hegednek a szív sebei!"⁷²

Ugy látszik Bartók is bízik abban, hogy rövid ideig tart az esztelen vérontás. A hónapok, évek azonban rácsúfolnak erre a reménykedésre. 1917 májusában már - mint annyian mások - ő sem látja a világégés végét: "Már maga ez a folyton fokozódó világfelfordulás, amely - úgy látszik - pályámat derékon törte /a népdalkutatásra célzok/, hiszen a legszebb területek - éppen Kelet-Európában és a Balkánon - vannak tökéletesen földúlva; - már ez is eléggé lecsújtott. Hogy fájt a szívem, mikor halottam, hogy egész Fogaras népe elhagyta otthonát a román hadsereggel. Vajon vissza kerülnek-e ezek valaha, ha igen, milyen állapotban?! Gyűjthetnek-e ott még valaha? Hogy sajnáltam a csiki, gyergyói székhelyeket - hiszen est a földet is bejártam."⁷³

A háború befejezését elsősorban nem politikai okokból várja. A humanista szemérem, a békés alkotómunkára vágyó

ember irtózata ez a megdöbbentő s értelmetlen pusztulás láttán. Egyre világosabban látja, érzi, hogy a népek, különösen a kelet-európai kis népek számára létkérdés a baráti együttműködés. Belényesi barátjához írott levelében is erre utal: "... Magyon kérem fogadja barátsággal ezt a három magyar könyvet, amit az eljövendő magyar-román barátság jelképe gyanánt küldök Önnek. Ez a barátság ugyan egyelőre - Apponyi "áldásos" működése következtében - késik, de majd eljön ennek is az ideje, ha a hosszuszakállú öregek kivésztek, és a helyüket a mai fiatalság, a "Világ", a "Nyugat" és a "Ma" emberei foglalják el."⁷⁴ /Az a három könyv Balázs Béla két műve: A kékszakállú herceg vára, A fából faragott királyfi, valamint Móricz Zsigmond: Az isten háta mögött című könyve volt/.

A baráti együttműködésre annál is inkább lehetőséget lát, mert a különböző népekkel való ismerkedése során megállírdul benne az a meggyőződése, amely természetellenesnek tartja az egymás ellen való uszítást, a nacionalista hangulatkeltést, s a vitás kérdések fegyverrel, erőszakkal történő elintézését: "Most mikor ezek a népek felsőbb parancsra egymást ölik, mikor olyasformának látszik az ottani világ, mintha a különféle nemzetiségek egymást egy kanál vízbe akarnák fojtani - és ezt halljuk róluk már évtizedek óta: talán időszerű rámutatni, arra, hogy a parasz-
tokban addig gyűlölködésnek más népek iránt nyoma sincs és soha sem volt. Békésen élnek egymás mellett; mindegyik a saját nyelvén beszél, saját szokásait követi és természe-

tesnek venni, hogy másnyelvű szomszédja ugyanazt teszi. Döntő bizonyíték erre a nép lelkének tükré, maguk a lírai népdalszövegek. Ezekben alig-alig akadnak idegen nemzetiség ellen irányuló gondolatok. És ha akadnak is idegent csúfoló sorok, ezek nem jelentenek többet, mint azok a népdalszövegek, amelyekben a nép például saját papjának vagy önmagának fogyatékségein mulat. A parasz-
tok közt békesség uralkodik; - gyűlölködést másfajtajuk ellen csak felsőbb körök árasztanak." - fogalmazta meg a második világháború éveiben,⁷⁵ de ezt hiszem nem kétséges, hogy már jóval korábban az első világháború idején is hasonló véleményen volt, hiszen megállapításának forrása a népdalgyűjtésének koraszakából táplálkozik.

Az 1917-19-es időszakot tulajdonképpen Rákoskeresztúron töltötte családjával együtt. A még rendelkezésre álló magyar területen folytatta kutató-és gyűjtőmunkáját. Ez a három év bizonyos értelemben sikeresnek is mondható számára. 1917-ben Budapesten bemutatták "A fából faragott királyfi" című táncjátékát, s ennek kapcsán végre megváltozott a budapesti közönség magatartása műveivel szemben. Bartók ezt asszál is magyarázza, hogy míg korábban rosszul felkészült karmesterek, kevésbé tehetséges zenészek, megfelelő próbák nélkül s nem egyszer megcsönkítva, fontos részleteket elhagyva - s ezért természetesen sikertelenül - próbálkoztak, úgy most Tango Egisto karmester mindezekre ügyelve, s elkerülve a fenti hibákat végre sikerre vihette a művet.

1918-ban ugyan ő tüzte előadásra a még 1911-ben írt "A kékszakállu herceg vára" című egyfelvonásos operáját, ismét csak sikerrel.

2. Tevékenysége a Tanácsköztársaság időszakában

1918 őszének politikai-társadalmi eseményei, az országban lezajlott két forradalom, s az ezt követő időszak szintén nem alkalmas a komoly, nyugodt alkotómunkára. Erről az időszakról különben aránylag kevés írásos emlék, levél maradt fenn. Egyik levelében⁷⁶ utal rá, hogy az Operaház élére kívánták állítani, ő azonban - népdalkutatásai miatt - szívesebben dolgozott volna a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán. A Tanácsköztársaság idején a készülődő zenei reform tartja látsban.

"...az én jövődő helyzetem sem világos még; csak annyi bizonyos, hogy a művészetet és a tudományt a lehető legnagyobb támogatásban részesítik a kommunista kormányok. Magától értetődik, hogy az igazi művészetet: nem fog többé megtörténni, hogy egy Kálmán Imrét Mihailovics ödönt felmagasztaljanak, egy Ady Andrást pedig keresztre feszítsenek.... Egyébként én sokat járok a közoktatásügyi népbiztosságba: szó van egy zenei direktórium megalakításáról /Dohnányi + Zoltán + én/, amely teljhatalmúlag intézkednék zenei ügyekben: itt demokráciával csakugyan nem jutunk előre, csakis diktatúrával. Azt valószínűleg tudod, hogy az egyik

közokt. népbiztos, Lukács György, Balásznak és Dohnányinak /Bartókné beaszurása: /na és Bélának is/ - KL./ régi híve; Reinitz továbbra is zenei megbízott maradt; Balász a színházi ügyek irodalmi vezetője lett; egy másik népbiztos, Hevesi Gyula, volt tanítványomnak Hevesi Piroskának bátyja. Kassák és a többi Ma-ista is ott ül már a közoktatásügyi biztosság irodalmi és színházi /művészeti osztályában" - írta hugának 1919. április 5-én.⁷⁷ Az 1919. június 9-i levele pedig a következőkről tájékoztat: "...tervek voltak egy "zenei múzeum" felállítására, Kunffy már alá is írta a beadványt, de az utolsó percben jobb megoldás kínálkozott: a mostani múzeum keretén belül felállítandó zenei folklóre osztály létesítése. Ennek én lennék a vezetője, tisztviselők lennének Lajtha, segédtisztviselők Márta és még egy asszony, ezenkívül egy gépirónő, és egy-két szolga. Ez a dolog már fel van terjesztve, és a legközelebbi napokban fogják aláírni."⁷⁸

Bár nem mondhatjuk, hogy Bartók a Tanácsköztársaság mellett szívvel-lélekkel kitartó, a munkáshatalommal teljes nézetazonosságot vállaló ember volt, de hogy nagy-nagy várakozással és bizakodással tekintett az új rendszer felé azt nem csupán a zenei direktóriumi részt vétele, hanem családi leveleinek részletei is igazolhatják. Bár azt hiszem nem láthatta át a születő új társadalmi forma minden lényegi elemét, de a nyílt politikai állásfoglalástól távol álló zeneszerzőt megnyugvással és örömmel töltötte el a közvetlen környezetében tapasztalt változások sora:

"Bizakodással kell megvárni míg az új kéosz új renddé alakul át, mert ez az új rend minden dolgozó ember számára jobb lesz, mint a régi volt. El kell viselni nyugalommal az átmeneti és kezdő állapotnak minden kisebb-nagyobb baját esetleg igazságtalanságát avval a tudattal, hogy a végcélja mindennek mégis csak egy óriási általános jobbra fordulás, amelyet mi még aránylag olcsó áron kapunk meg, mert hiszen a legrosszabb nélkül, polgárháború nélkül tudtuk az első nagy lépést megtenni. Nem szabad elcsüggedni azon, hogy pillanatnyilag itt vagy emott súlyos bajok mutatkoznak; azon sem, hogy egyik-másik emberrel igazságtalanság történhetik. Vezető embereink mindent a legmértányosabban, ideális célokra törekvően akarnak megoldani, de: egyrészt ők is emberek és tévedhetnek, viszont van hozzá bátorságuk, hogy ezt be is vallják és utólag korrigálják; másrészt az egész országot behálózó embergépezet akkora, hogy átmeneti állapotban nem érizhetik ellen minden pillanatban valamennyi géprészecskét; nagyon természetes, hogy sok helyre nem arra való vagy rosszajlamu ember került, aki butaságból vagy rosszakaratból tulzásokkal vexálja a reábizott embereket. De ez mondom csak muló baj."⁷⁹

Ugyancsak ezt a szemléletet tükrözi felesége, Ziegler Márta levelének egy mondata is: "S most az iskola is egészen más lesz, hogy kidobták belőle a nemzetiszini "hazafiság"-ot, a vallástanítást, s minden olyan butító-eljárást, ami ez utóbbival összefüggött."⁸⁰

Ezen kívül politikai állásfoglalásként értékelhetjük a Bartók-művek 1919-es előadásait is, különösen akkor, ha arra gondolunk, hogy korábban évekig nem lépett fel a budapesti közönség előtt, amely nem fogadta el a zeneszerző által képviselt új stílust. Felesége számol be az egyik - 1919. május 14-i - koncert részleteiről:

"Furcsa és néha kínosan kellemetlen volt a publikum, most minden /színház, koncert/ jegynek a legnagyobb részét a szakaszervezetek adják el tagjaiknak, s így a legtöbb hallgató proletár, akik halálosan unatkosnak, beszélgetnek, zsíros papírból esznek, - és zavarnak. Persze szegények nincsenek ilyesmire nevelve, - sok évtized kell még, míg koncertpublikum lesz belőlük."⁸¹

As biztos, hogy ez a néhány soros tudósítás nem Móricz Zsigmond:Új közönség című írásának kissé patetikus hangulatát tükrözi, de azt hiszem nem is volt elvárható - a miaguk Bartókék sem reménykedtek ebben -, hogy a zeneileg teljesen képtelen budapesti proletariátus első hallásra befogadja azokat a műveket, amelyeket korábban a műveltebb fővárosi intelligencia is elutasított. De ezek az előadások is jelezhetik azt a törekvést, hogy hogyan fogadta a Tanácsköztársaság művészetpolitikája Bartók és Kodály alkotásait, illetve azt, hogy a két zeneszerző "új közönséget" vélt felfedezni és megnyerni a politikai változások után.

As is világossá vált előttük, hogy a forradalmi kísérletek

le akarják rombolni a régi rendszert, új műveltség eszményét keresik, és "...óriási szoci reformok készülnek - de túl nyugtalan a politikai időjárás, nem lehet eléggé jól és alaposan dolgozni."⁸²

Szilvánvaló, hogy az ilyen "nyugtalan politikai időjárásban" a bel- és külpolitikai események és hírek, a különféle rendelkezések, a növekvő infláció és árháány miatt jelentkező mindennapi megélhetési gondok Bartókot is jobban foglalkoztatják: "Itt kint Keresztúron a legnagyobb nyugalom és rend; persze a kis-ember mind nagyon izgatott, remeg a kis vagyonért, az örökösödési jog megszüntetéséért stb. stb. Pedig erről még nem is döntöttek; és ha fognak intézkedni bizonyára méltányosan fogják tenni, és ha esetleg nem is úgy tennék, rövid idő múlva majd javítanak az intézkedések esetleges hibáin. Bent Pesten is külsőleg nagy rend és nyugalom, de persze az emberek, akárcsak a háború első éveiben a legvadabb rémhíreket eregetik magukból.

"A franciák így, az angolok amúgy, szabad fosztogatás, anarchia stb.stb." Örülök ha ismét itthon lehetek és nem hallom a sok butaságot. Legkellemetlenebb persze a lakásínség és az ezzel kapcsolatos lakásrekvírációk, de ez a baj természetesen múló.

Két eshetőségről lehetne még szó. Egyik az hogy külpolitikai események akasztják meg az új rend megszilárdulását, aminek következménye esetleg valami visszaesés lehet. Ez persze egy csomó embernek nagyon kedvére jönné,

de az általános helyzeten ez ugyan mitsem javítana.

A másik az, hogy itt-ott ideig-óráig anarchia ütne fel a fejét az élelmiszerhiány miatt. De ezt a fejet a diktatura még mindig könnyebben vághatja le, mint a volt kormány tehetné volna /és az alatt épúgy bekövetkezhett volna/, aztán meg örülhetünk hogy legalább az átalakulás kezdete minden zűrzavar nélkül mult el."⁸³

Ezek a változások természetesen a Bartók-családot is érintik, amiről Ziegler Márta így számol be: "...az alsó lakásunkban szintén egy proletárcsalád lakik, de rendszeren, csendesén viselkednek. Az istállót is elrekvirálták, de oda még nem jött senki, vagyis semmi. Keresztúron is szocializálták a házakat, de külön-külön mérlegelve minden egyes esetet /amint hogy általában igen jól és méltányosan intézi az ottani munkástanács a dolgokat/; A mi házunkat meghagyták a háziurnak, neki fizetjük továbbra is a házbért, de minden lakó /a házmesterék is/ fizetnek, így ránk kevés jut; az eddigi 1300 K. helyett 720 K.-t fizetünk, szóval van pénzünk bőven."⁸⁴

.....a tanácsköztársaság által kibocsátott fehér hátu bankjegyeket sehol a parasztok nem fogadják el. /Fizetését azonban persze mindenki ebben kapja./ Sőt még az üzletekben sem váltják fel, állítólagos aprópénzhiány miatt. Ez utóbbi nem isgat senkit, hiszen annyi aprót még összekotor az ember, amivel azt a kicsi élelmet, amit néha kapni lehet,

kifizesse egyéb üzlet pedig mind zárva van. De a parasz-
toknál már más a dolog; ezért kell ruhanemivel fizetni,
pénze mindenkinek garmadával áll a fiókjában. Nekünk is
vagy 6000 k.-ánk poshad."⁸⁵

Ezek a napi gondok, bár sokszor okoznak bosszúságot,
eltörpülnek a Tanácsköztársaság létrejöttével felkinálko-
zó új lehetőségek mellett, legalábbis a család levelezése
erre utal. Bartókot is a politikai és a művészeti életben
beállott változások foglalkoztatják elsődlegesen, de nem
lenne teljes a kép az 1918-1919-es időszakról, ha a pozi-
tív hatások mellett nemoznánk arról is, hogy a zenei
direktórium működése nem volt zökkenőmentes, gyakoriak
voltak a surlódások a zenei szakszervezettel, úgyhogy egy-
időben Bartókékat a lemondás gondolata is foglalkoztatta.⁸⁶
Emellett a "jogosulatlan és tehetségtelen előreiramlások"
is aggasztják a zeneszerzőt, amelyről a következőket írta:
"1918 októberétől egyre növekvő, az örökség határain járó
megfontolatlan feltalálási düh tört ki, amely "monumentá-
lis" intézményeket teremtett, a rendelkezésre álló szűkös
anyagi erők minden tekintetbevétele nélkül; a zenei szak-
szervezet a "nép szavára" hivatkozva legtehetségtelenebb,
de leghangosabb kikiáltóit igyekezett vezető pozícióba e-
melni; ez ugyan nem sikerült, komoly munkára azonban nem
kerülhetett sor. A protekció, bürokrácia olyan mértékben u-
ralkodott, mint korábban soha - a tanácskormány gondolkodá-
sa éppen olyan kicsinyes volt, mint a korábbi polgári kor-
mányoké."⁸⁷

Összegezve a két év hatását azt mondhatjuk, hogy a csalódások ellenére óriási hatása volt a két forradalomnak Bartókra. Bennük látta a korábban közvetlen közelről tapasztalt társadalmi igazságtalanságok megoldását, kiutját, illetve annak a konzervatív, társadalmilag-politika-ilag-művészetileg maradi szemléletű urí osztálynak a pusztulását, amelyet kora ifjúságától nagy ellenszenvvel kezelt.

VI. A Horthy-korszak időszakában:

1. Magatartása a fehérterror idején

A Tanácsköztársaság fegyveres leverése, a Feidl-, a Friedrich-, majd a Huszár-kormány működése illetve hozott intézkedéseik már 1919 végére megsemmisítették azok reményét, akik a forradalmak idején alapvető változásokban, egy igazságosabb társadalmi rendszer kialakulásában bízottak. A fehérterror idején a fogházak egy-két hét alatt szűfölgéig megteltek elfogott munkásokkal, szegényparasztokkal és értelmiségiekkel, akikre hosszabb-rövidebb börtönbüntetés várt. A vádlottak padjára nem csupán a forradalom kisebb-nagyobb vezetői kerültek, hanem azok is, akik támogatták a munkáshatalmat, vagy egyszerűen csak szimpatisáltak törekvéseivel. A fegyelmi bizottságok tanárok, tanítók, tisztviselők és alkalmazottak százait távolították el állásaikból. Súlyos vérvesztést szenvedett a szellemi elit is. 1919 második felében és 1920-ban olyan, később

világhírnevet szerzett alkotók hagyták el az országot és maradtak külföldön, mint a filozófus Lukács György, Mannheim Károly és Szilasi Vilmos, a közgazdász Varga Jenő, a gazdaságtörténész Polányi Károly, a szociológus-politikus Jászi Oszkár, a művészetszociológus Hauser Arnold, a költő Balázs Béla, és Kassák Lajos, a képzőművész Ferenczy Béni, Uitz Béla és Moholy-Nagy László, a filmes Korda Sándor és Vajda László. Az itthon maradók közül Fülep Lajos belső emigrációba vonult, Babits Mihályt egyetemi katedrájától megfosztották, Móricz Zsigmondot rövid időre le is tartóztatták. S a fehérterror elől külföldre menekült vagy itthon meghurcolt tudósok és művészek nevét még hosszen lehetne sorolni, nem is beszélve arról a mintegy ötezer emberről, akik életükkel fizettek, ha a fehérterrorista tisztikülönítményesek kezére kerültek.

A Tanácsköztársaság bukása után a zaklatások utolériák az egykori direktóriumi tagokat is. "Dohnányit szabadságolták egy esztendőre /1/; erre 14 tanár sztrájkba lépett; néhány nap múlva 2 sztrájktörő lett, mire a többi is munkába állt. És most elposványosodik az ügy; a fegyelmi vizsgálat Zoltán és a többi ellen nem indul meg; ezt is huzzák-halasztják; látszik hogy az egész komédia volt. Ők persze teljes fizetésüket kapják, csak éppen hogy nem dolgoznak érte; szóval jobban járnak, mint a nem fegyelmis tanárok. Én meg várok, várok; ameddig ilyen elzártan ostromállapot-szerűen vagyunk meg sem lehet mozdulni." ⁸⁸

Bartókot egyelőre nem támadják, valószínűleg nagyobb zeneti tekintélye miatt. Jellemző azonban magatartására, hogy a Kodály ellen indított vizsgálat kapcsán levelet írt a Klasszikus Gyűlésnek, amelyben tiltakozik az ellen, hogy Kodályt egyedül vonják felelősségre a direktórium tagasága miatt, és hangsúlyozza, hogy "annak működésében én ép úgy részt vettem, mint Kodály."⁸⁹

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülésének időszakát jellemzi a "Musical Courier" 1920 áprilisi számában megjelent írása: ".....a legkonzervatívabb reakció következett: Dohnányit, Kodályt elmozdította vezető állásukból, a legjobb tanárokat eltávolította a bolsevizmus hamis vádjával, felbontotta Tango szerződését az Operával, és a román kormány szolgálatába engedte állni.....Ma a főiskola nélküli legjobb tanárokat, az Operában egyetlen jó karmesterét.....A külföld bizonyára nevetségesnek találja, hogy az új operafelügyelőnek - Abrányi Emilnek - nem Tango elvesztését, nem a művésziellen irányítást vetik a szemére, hanem azal vádolják, hogy nem eléggé erős benne a "keresztény-nemzeti" eszme: hogy szeptember 9., direktorátja kezdete óta új eszidő tagokat szerződtetett, és két hazai eszidő szerző darabját mutatta be. Mert ma nálunk nem azt kérdik, vajon az énekes, a művész valami teljesítményre képes-e, hanem hogy eszidő-e vagy szabadgondolkodó. Mert a két utóbbi emberfaj-

tát lehetőség szerint igyekeznek kizárni minden nyilvános tevékenységből. Alig méltányolható kellőképp, hogy a mostani kormány részéről irányában tanúsított barátságtalan gesztusok ellenére Dohnányi mégis Budapesten maradtMás jó zenészek tevékenységét részben lehetetlenné tették, részben fentebb leírt módon elvették tőle minden kedvüket."⁹⁰

A kialakult fessült helyzetben már 1919 őszén foglalkoztatja a kivándorlás gondolata Bartókot is. "Mert itt: megélni ugyan lehet, de dolgozni, t. i. azt dolgozni, amit én akarok /népzenei tanulmányozás/ nem lesz lehetséges legalább tíz esztendőig. Szóval, ha sikerül külföldön ilyesféle munkát végezni, akkor nincs értelme hogy itt maradjak; ha pedig külföldön sem lehet ilyesmiből megélni, akkor - szintén jobb pl. Bécsben tanítani, mint Pesten, mert ott legalább vannak jó zenei intézmények /zenekarok, opera stb./ ami itt mind tönkremenőben van...

...nekem itt bajom nincs, nem üldöznek /nem azért mert egyáltalán nincs okuk rá, - ilyesmivel most itt nem törődnek -, hanem mert nem mernek efféjét tenni/."⁹¹

Külföldre telepedésének helyszínül három ország jöhet szóba: Erdély, Ausztria /Bécs/ és Németország. Németországba Lengyel Menyhért hívja, de a nehéz megélhetési viszonyok visszatartják. Erdélybe költözne a legszívesebben: "Nekem legkellemesebb Erdély volna: az mégis féligmeddig mintha Magyarország volna számomra; az egész volt Magyarországból ugyanis azt a földet szerettem a legjobban."⁹²

Az 1920-as év elején németországi koncertkörutón vett részt, s ezt az alkalmat próbálta felhasználni, hogy külföldi kiadókkal vegye fel a kapcsolatot, amelyek esetleg zenekutatásában is segítenék. Itt találkozik először amerikai újságokkal, s ekkor kezd érdeklődni először a hatalmas, távoli földrész iránt. Ez az év azonban más szempontból is rendkívül fontos dátum. Az országban a politikai stabilizáció tulajdonképpen csak 1920 tavaszától kezd kibontakozni, amikor is Horthy kormányzóvá választása után előbb a Teleki-kormány, majd 1921 áprilisától a Bethlen-kormány kezdi meg működését. A magyar politika akkori vezetői előtt sokrétű feladat sor állott: el kellett fogadniuk a trianoni békeszerződés diktátumait; a bel- és külpolitika terén, valamint a gazdasági életben olyan új kapcsolatrendszert kellett kidolgozniuk, amely a megváltozott viszonyok között biztosítja fennmaradásukat. Anélkül, hogy a különböző intézkedések részletezésébe belémélyednénk, szólnunk kell röviden a trianoni békeszerződésről, s főleg arról a hatásról, amely ennek nyomán kibontakozott.

2. A trianoni béke hatása, az első nacionalista támadások

A békeszerződés következtében az ország területe 325 ezer km²-ről 93 ezer km²-re, a lakosság száma pedig a korábbi 20,8 millióról 7,9 millióra csökkent. Ezzel Magyarország Közép-Európa egyik legkisebb állama lett.

A nemzetiségi lakosság mellett az ország határain kívülre került kb. 3,3 millió magyar is, akiknek mintegy fele összefüggő területeken az új határok mentén élt. Ilyen veszteségek Magyarországot a XVI. század óta nem érték. Az a sokk, amelyet az akkori magyar társadalom átélt, mai ésszel és érzelmekkel szinte elképzelhetetlen. Egy korábban meggingathatatlanul stabilnak tűnő államkeret hullott ekkor szét, s ezért a felbomlásért szinte mindenki a külpolitikai tényezőket okolta. Nem volt olyan társadalmi osztály, réteg vagy csoport, amely a mérhetetlenül igazságtalannak tartott trianoni határokhöz belenyugodott volna, s nem volt olyan politikai párt, amely ne követelte volna ezek felülvizsgálatát, azaz a revíziót. A revízió mértékének és formájának kérdésében a közvélemény és a politikai élet megoszlott. Sok híve volt a "mindent vissza"-nak, mások belenyugodtak volna az etnikai elv érvényesítésébe. Voltak fegyveres akciókra készek, és voltak tárgyalni akarók. Voltak akik gazdasági és geopolitikai okokra hivatkozva követelték a régi államhatárok visszaállítását, mások a magyar "kulturfölényre" hivatkozva támadták a békeszerződés pontjait.

A Trianon következtében Csehszlovákiában, Romániában és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban /Jugoszláviában/ kisebbségi serebe jutott magyarok százezerei is nehezen véselték a váratlan fordulat okozta megrázkódtatást. Ezen országok burzsoá nacionalista nemzetiségpolitikája nem tette könnyűvé az új viszonyok között az elhelyezkedést, fájó és

sokszor felháborító sérelmek sora akadályozta a megnyugvást. Ezeket a tényeket a magyar uralkodóosztály érdekeinek megfelelően ki is aknáta, s ezek a tények /t.i. a trianoni béke és következményei/ hosszú időre meghatározták a Horthy-korszak egyik lényegi elemét, a nacionalista-irredenta irányvonalat, amely kommunistaellenességgel, antiszemitizmussal és sovinizmussal is párosult.

Ebben a politikai légkörben szinte törvényszerű, hogy a nemzetiségek körében végzett népdalgyűjtő tevékenységek miatt Bartóknak élete egyik legkomolyabb, mondhatni sorsdöntő problémájával kell szembenéznie. A Nemzeti Újság hasábjain ugyanis kiméretlen nacionalista támadás éri. A cikket dr.s.e. /Sereghy Elemér/ írta: "Bartók Béla az oláh "kultura" szolgálatában" címmel. Jellemző dr. Sereghy szemléletére és módszerére, hogy az Ethnographia 1914 márciusi számában /XXV. évf. 2. füzet/ magyarul már megjelent "A hunyadi román nép zenedialektusa" című cikke miatt csak most 1920 májusában háborodik fel, s támadja meg a zeneszerzőt. Ennek oka az, hogy az említett cikk 1920 márciusában németül is megjelent a Zeitschrift die Musikwissenschaft című folyóiratban. A német nyelvű cikk megjelenését - amit nem Bartók kezdeményezett, s nem rajta múlt - időszerűtlennek, károsnak tartja, Bartókot hazafiatlan kutmérgezőnek, a román kultura szolgálojának nevezi.⁹³ Természetesen, hogy mindezt igazolni lehessen alaposan el kell fordítani a Bartók-cikket, s annak néhány megállapítását: a zenei dialektust Sereghy kultúrterület-

nek, nyelvjárási területnek értelmezni; az ősi román népdalok fennmaradásában nem veszi észre a városi fejlődés, a civilizáció hiányát; a román népdalok összegyűjtésének időpontját /1914 előtt, a régi Magyarország keretei között történt/ nem veszik figyelembe.

A támadókhöz Hubay Jenő a zeneművészeti főiskola igazgatója is csatlakozik, aki nem szakmai- zenei oldalról emel kifogásokat /ehhez nyilván nincs elegendő alapja/, hanem politikai okok miatt áll az ellentábor oldalára: "...az oláh népzeneről szóló cikkének egy német folyóiratban való megjelenését most szerfölött időszerezetlennek, sőt szerencsétlennek tartom. Most amikor minden csöpp erőnkkel integritásunk fönntartásáért kell küzdenünk, nem tartom megengedhetőnek azt, hogy nemzetiségeink kulturájának bármilyen ismertetésével foglalkozzunk és ezért egyáltalában nem csodálkozom, hogy Bartóknak elővigyázatlan eljárása igen széles körökben a hazafiatlanság látszatát kelthette... ha arra gondolunk, hogy az oláhok mennyire ellenünk fogják fordítani Bartók fejtegetéseit, még inkább fájdalmasnak kell elővigyázatlanságát, hogy fejtegetéseit éppen most adta ki. Bukarestben, nyilván Bartókra való hivatkozással....ast fogják hirdetni, hogy Erdély kizárólagos oláh zenei terület. Jól tudom, azt az ellenvetést fogják tenni, hogy Bartók fejtegetései csupán tudományos jellegűek és célúak. De ezzel szemben én azt kérdelem, hogy vajon Lóczy Lajos kibarcadta volna-e ma akárminő

oly tudományos felfedezésért, amelyet integritásunkért vívott elkeseredett küzdelmünkben még csak legtávolabb-ról is ellentünk lehetett volna fölhasználni? E kérdést tehát ma nem a tudomány szempontjából kel és szabad meg-bírálni, hanem csupán a magyarság nemzeti érdekének szempontjából, amely ma mindenesetre előbbrevaló szem-pont, mint a zenetudománynak egy különben sem nagy je-lentőségű részletkérdése."⁹⁴

Bartókot hívoí az Új Nemzedék hasábjain vessik véde-lembe,⁹⁵ s a Magyar Néprajzi Társaság is a pártjára áll. Bartók eleinte nem sokat törődik az ügyvel, újságírói szócseplésnek tartja, Hubay Jenő nyilatkozata azonban arra kényszeríti, hogy ne hagyja válasszolatlanul a tá-madásokat. A Szózat 1920. május 26-i számában válasszol a rágalmakra. Rámutat, hogy népdalkutatása - amit románok között is, a magyar ember végszett - a nemzetiségi kultúra egykori megbecsülését bizonyítja, a román zenében kinu-tatható erős székely hatás pedig az ott élő magyarság nagy számát, kulturális fölényét igazolja. Egyáltalán nem tart-ja hibának kutatásainak külföldi megjelenését, sőt: "Kivá-natos volt a cikk közlése azért is, hogy lássa a külföld, mennyire megbecsültük nemzetiségeinket, mennyit törődtünk kulturális kérdéseinkkel, mennyire nem nyomtuk el őket. Vagy talán ezt kívánja a magyar érdek, hogy ellenségeink-nek ezt a vádját a nemzetiségek elnyomásáról ne cáfoljuk meg? ... Nem én vezetem vissza oláh eredetre az erdélyi nótákat, hanem Hubay igazgató ur, aki ezt mondja rólam:

"Az oláh zenei motívumokból magyar népzenei gyűjtéseibe is tévedésből igen sokat átvett." A hamisításnak ezt a kussán fogalmazott vádját a legerélyesebben visszautasítottam. A körülbelül 2700 dallamból álló magyar népdalgyűjteményem minden egyes számát magyar parasztoktól jegyeztem le, énekeltettem fonográfba. A szomszéd népek népzenéjét éppen azért kezdtem tanulmányozni, hogy megállapíthassam, mik az átvételek.

Évtizedes tanulmányaim által talán inkább vagyok "tévedések" ellen fülvértezve, mint Hubay igazgató ur, aki tudommal sem magyar, sem egyéb ^{gyűjtéseimet} nem ismeri a azok iránt sehasem érdeklődött. Ám nevezze meg Hubay igazgató ur, ha állítását fűmantartja, mely dallamokat hamisítottam meg, vagy mely dallamokat képszél ő oláhnak és bizonyítsa be, hogy azok csakugyan oláh eredetűek... Kihasafiatlan?

Az-o, aki a magyar népzene megismerése körül több mint egy évtized óta fáradságot nem ismer, vagy inkább az, aki ezt a munkát kűszanyel, sőt ellenségeskedéssel és hamis vádaskodással fogadja? Kérdelem végül: aki tudatlanságból, rosszakaratból, vagy félrevezetési szándékból egy, a magyarság ügyét szolgáló cikkből a hazafiatlanság vádját meri kovácsolni, nem az a "kutmérgező"-o?"⁹⁶

Bartók válaszában a néhány mondata is jelezheti, hogy a megalapozatlan, durva vádaskodás végül is igen érzékenyen érintette a senesszorsót. Azt már megszokta, hogy műveit kritizálják, népdalgyűjtő munkásságát sem erkölcsileg, sem anyagilag nem támogatják kellő módon, de most egészen új ol-

dairól érte a támadás: hazafiságot vonták kétségbe, annak az ügynek a szolgálatát, amelyre nem is oly régen egész életét tette fel. Azt a magyarság-tudatát érzi megkérdőjelezettnek, megtámadottnak, amely fiatalkorától kezdve egyik meghatározója, alapja volt egész életének.

S bár válasza után a közvetlen támadások abbamaradtak, a hangulat alapvetően a későbbiek során sem változott meg. Mindehhez a trianoni béke utáni hazai és nemzetközi helyzet, a szomszédos országokkal meglévő feszült viszony is alapot szolgáltat. Az új politikai, gazdasági kapcsolatok nehezen bontakoznak ki, s ilyen körülmények között a kulturális együttműködés rendezése, kiépítése előtt is sok akadály áll. Az utazások, a vízumszerezés, a koncertengedélyek beszerzésének nehézségei a külföldi hangversenyek megtartását akadályozzák. Az anyagi problémák, az infláció időszak gondjai a külföldi művészek magyarországi fellépését is lehetetlenné teszik. A hazai zenei élet hullámvölgybe került, ismét meglehetősen sivár lett.

1921 őszén Bartókban újra felmerül a kivándorlás gondolata: "...ismét van valami reményem arra, hogy Angliába mehessenek. Legfőbb vágyam az lenne, hogy ott letelepedhessek. Itt a helyzet egyre kibírhatatlanabb lesz. Semmit sem lehet hallani, egyáltalán semmit. Mivel nincs lehetőségem arra, hogy folklorisztikai munkámat - amely eddig Magyarországhoz kötött - folytassam, valóban semmi értelme, hogy itt maradjak."⁹⁷

Egyelőre azonban ez még szerencsére nem következik be. Sokkal több szállal kötődik ő hazájához, Kelet-Európához mint-

hogy egy rövid, reménytelen időszak kétségeinek engedjen. Ezt talán legszembetűnőbb az egyik németországi útja során Berlinből írott levelének egy sora példázhatja: "...a népdalok nehezen engednek onnan nyugatra; hiába minden, kelet felé húznak."⁹⁸ Életének mottója is lehetne ez a rövid üzenet.

1920-23 között - miután gyűjtőmunkáját nem folytathatta - a szomszédos országokban koncertezik. Berlinből visszatérőben szerzői estet rendezett Párizsban, első ízben a régi Magyarországtól elcsatolt területen. Két év múlva pedig lebonyolította az első körutat Erdély magyar városaiban; Kolozsvár, Szeged, Szászsebes, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Temesvár a nagysikerű koncertek helyszíne. Szinte missziós kitartással járja Szlovákiát és Erdélyt, amikor és ameddig lehetett: a harmincas évek második felében azonban már oly feszült lett a politikai légkör, hogy még neki a közismert román- és szlovák-barátnak is támadásoktól kellett tartania. Közben angol és francia turnékra is sor kerül. 1922 szeptemberében elkészült a "Szlovák népdalgyűjtemény" nyomdakész készítése, s a két kötet anyagát /kb. 1800 dallamot/ felajánlotta a turócszentmártoni "Matica Slovenska"-nak. Eladott 248 fonográfhengert is a Maticának, a megfelelő kiegészítőkkel együtt, s várja, hogy - a szerződés értelmében négy éven belül - megjelenjen a gyűjtött anyag.

1924 ősen elkészült a Csodálatos mandarin partitúrája. Korábbi művei /A kékesakállu herceg vára, A fából faragott királyfi/ külföldön, Németországban kerülnek bemutatásra. Nemzetközi tekintélyét az olasz /1925/, az amerikai /1927/, valamint a szovjetunióbeli /1929/ hangversenykörút is növeli és erősíti. Készen állandó - s meglehetősen sok időt igénylő - levelezésben áll kiadóival, melyek közül a bécsi Universal Edition a legfontosabb, amelyik megszereste művei megjelentetésének kizárólagos jogát 1931-ig.⁹⁹

Művei bemutatására végre kiváló segítőtársakra akad Szilgöti József /hegedű/, Székely Zoltán /hegedű/ és Basilides Mária /ének/ személyében. A népzene gyűjtő tevékenysége is megszerezte az első nemzetközi elismerést. 1925 májusában arról számolt be, hogy a "Bene merenti" I. osztályú érdemrenddel /kulturális érdemérem/ tüntették ki, a román népzene körében s a kolindagyűjteményben végzett munkájáért. 1931-ben a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottságába választották be.

Csupán a budapesti koncertek maradnak el, de ez első sorban rajta múlik. Bár műveinek és fellépéseinek fővárosi visszhangja fokozatosan javul, úgy tűnik, nem hajlandó elfelejteni a korábbi évek hiábavaló fáradásait, az újságok rágalmaszó cikkeit, az elismerés hiányát. A lassu javulás első sorban az egyre növekvő nemzetközi tekintélyével magyarázható, amit nagymértékben elősegített az angol, francia és olasz hangversenykörutak nagy sikere.

Emellett egyre meghatározóbbá válik az a tény, hogy a huszas évek második felétől a hazai baloldali érzelmi értelmiség szemében Bartók egyre inkább a hivatalos kultúrával való szemben állás, az "ellenkultúra" jelképévé kezd válni. Ez persze nem azt jelenti, hogy egy csapásra érthetővé, világossá válik számukra a bartóki zene, de a fennálló rendszer kultúrpolitikájának tagadása a Bartók-hívek táborában viszi ezt az ujat kereső, főleg értelmiségi réteget.

A harmincas évektől a sorozatos koncertek egyre nagyobb tehertételt jelentenek a zeneszerzőnek, csupán anyagi gondjainak megoldása kényszeríti arra, hogy ne hagyjon fel velük hosszabb időre. S ha szükség is van ezekre a fellépésekre, akkor inkább külföldön turnézik, de Budapest közönsége előtt nem hajlandó szerepelni: "Budapestten én nem játszom, nem játszhatom saját műveimet. Ennek megvan az oka és egy oka. Legszívesebben sehol sem játszánám őket, amint hogy az egész hangversenyvezéssel torkig vagyok, halálosan unom. Csak az a baj, hogy pénzre van szükségem, ezért kénytelen vagyok ebből a - számomra mindig idegen mesterségből - azt a részt vállalni, amit belőle elbírok. - Persze hogy külföldön sincs értelme, hogy saját műveimet játsszam, de ott megteszem, akárhogy is viselkednek velük szemben, ez végeredményben mindegy nekem, semmi közöm a külföldhöz. De Budapesttől mást várok el, mint amit kapok - és ezt nem tudom másképp elviselni, mint ha teljesen visszahúzódok."100

Banonló megfontolásból utasítja vissza a Kisfaludy-társaság által felkínált Greguss-érmet is 1935 decemberében, hisz egy olyan művéért /1. zenei szvit - op.3./ akarják ezzel jutal-

nasai, amelyet már 1909-ben bemutatnak. Ekkora "kétséget" természetesen nem tud megbocsátani, s az is bosszantja, hogy a zsúri tájékozatlanságából 1929-re tesszi műve költészeté.

Életének ezt a korszakát /1920-37/ a korábbi gyűjtőmunka során szerzett tapasztalatok összegzése, elméleti munkásságának kötetekre adása jellemzi. Német, francia, angol, román és természetesen magyar nyelven jelennek meg cikkei, értékezései, tanulmányai elsősorban a népdalkutatás tárgykörében, s ez írások szinte mindegyike alapvető fontosságú a maga nemében. Ezek közül csupán néhányra utalva, már a címmel is jelezhetjük műveinek, kutatásának témaköreit: Volksmusik der Rumänen von Maramures; A magyar népdal; Cigányzene? Magyarzene?; Zenefolklore-kutatások; Népzeneünk és a szomszéd népek népzeneje; Miért gyűjtünk népzenet?; Népdalkutatás és nacionalizmus stb. Hatalmas munka ez, s talán nehezebb, mint egykor a népdalgyűjtés volt, hisz most nem egyszerű parasztokat kell meggyőzni arról, hogy egy idegen ember "félelmetes" masinája előtt falubeli társaik előtt énekeljenek, hanem hosszú ideje elfogadott, igaznak hitt nézetekkel kell felvenni a harcot, új megállapítások igazát kell bebizonyítani a gyanakvó, sokszor eleve elutasító magatartású szakmai körök előtt. Felvetődhet a kérdés: mi késztette Bartókot erre az övtizedes, szakadatlan munkára, amely idejének és erejének nagy részét lefoglalta csaknem haláláig. Egyrészt nyilván a megkezdett munka befejezésének tudata is sarkalta, hisz tud-

hatta, hogy a gyűjtéssel csak a vállalt feladat egyik részét teljesítette. Másrészt a népzenei kutatómunka soha nem ment zeneszerzői tevékenységének rovására, sőt ez volt az a kiapadhatatlan forrás, amelyből mindig meg tudott ujulni, amelyből erőt merithetett. Személyében a zeneszerző, a tudós és az előadó egyénisége soha nem vált külön, hanem szerves egységet alkotott. S végül erre a munkára sarkalta a zeneszerzőt a magyar parasztsághoz fűződő sajátos viszonya, kapcsolata is. Az tudniillik, hogy amikor a régi népzenei anyagot tanulmányozza, akkor a maga sajátos, zenei módján a történelmi jelen nemzeti-paraszti, társadalmi és természeti valóságával is egyre behatóbban ismerkedik meg. A zenekutatás egyben a társadalmi problémákkal való ismerkedést is jelenti számára. A századfordulói Ady-nemzedékes hatásból következik számára a feladat: megmenteni a civilizáció káros hatásaitól egyre jobban fenyegetett népi kultúra zenei elemeit, a népi művészetet, s egyben leszámolni az általa megvetett kispolgári-dassentri életfelfogással és művészettel, másrészt ráirányítani a figyelmet azokra a problémákra, amelyeket az első világháború utáni változások sem oldottak meg a kelet-európai, így a magyarországi agrártársadalmakban. S amikor a harmincas években a meglévő gondok mellé újak jönnek, az egyre erősödő nacionalista hangulatkeltés, majd a fasizmus fokozatos előretörése, ezekre az etikai-politikai kihívásokra szintén a népzenei kutatások tapasztalatai, élményei alapján adja meg a választ.

A harminas évek második felének egyik új problémája Bartók számára, hogy a hazai értetlenség egyre gyakrabban párosul néhány külföldi szakíró /Heinrich Müller, Percy Grainger, Coriolan Petranu/ támadásaival. Bár ilyen jellegű nehézségekkel már korábban is szembe kellett néznie, az 1937-es Petranu-Bartók vita túl csap az országhatárokon, s a zenei alapu polémia elveszti eredeti jellegét, s a politikai, nacionalista eszenvédélyek elhomályosítják azt. Jól jellemzi a helyzetet a svájci "Der Bund" c. lap 1938. június 23-i száma: "Az egész, számunkra lényegében nem döntőnek tűnő vita éles fényt vet Délkelet-Európa szellemi helyzetére, ahol a politikai eszenvédélyek most még a tudomány területére is betörték, és az itt olyan fontos elfogulatlan tisztánlátást aggasztóan elhomályosítják."¹⁰¹

Tekintsük át a vita lényegét!

3. A Bartók-Petranu vita: filozófiai koncepciójának kiteljesedése

Coriolan Petranu a kolozsvári egyetem művészettörténet tanára a "Gand Romanose" 1936 /IV./ évfolyam 2. /februári/ számában jelentette meg írását.¹⁰² Ebben rendkívül éles hangon támadja Bartókot az 1920-34 között megjelent cikkeiben hangztatott megállapításai miatt. Kétségszemen a magyar

zeneszerző szakmai felkészültségét, dilettantizmussal vádolja. Bartók megállapításainak bizonyos változásaiból - melyek az új kutatási eredmények miatt kesső, de nem alapvetően módosultak - azt a következtetést vonja le, hogy a szerző /Bartók/ bizonytalan, felületes munkát végzett. A magyar népzsenének a románra gyakorolt hatása kitalált dolog /szerinte csak fordítva volt ez lehetséges!/, s mindennek a megállapítások politikai célt szolgálnak. "A revizionista Bartóka magyar fölény hangoztatásával fegyvert kíván szolgáltatni a revizionizmusnak."¹⁰³ Az egykori /1918 előtti/ románbarátságról most már szó sem lehet, hisz "...magyar szovinisztaival van dolgunk, aki Magyarországon, és idegenben, szóban és írásban, magyar és német nyelven, sőt a nemzetközi kongresszusokon is a román nép zenei géniusza ellen harcol...A magyarságot nem találhatjuk máshol, mint a háború utáni Magyarországon gondolkodásmódjában, ahol az utódállamok megbecsülése a nemzeti eszme olárlását jelentené, a közvélemény pedig, s a vezető körök is elvárják minden román érték lebecsülését, hogy minden területen az állítólagos magyar fölény nyilvánvalóvá váljék."¹⁰⁴

"Bartók megállapításai mesterségesen konstruáltak, a magyar művészetnek más népekre gyakorolt hatása kitalált dolog, amelyet senki sem ismert el, s csak a tömegek befolyásolására valók. A székely népzene - amit Bartók valóban alaposan ismert, s amely alapján megállapításait levonta - sem magyar népzene, hisz a "helynév-anyag, a jellegzetes fejformák, a biológiai adottságok, a lakosság lelki alkata....együttvéve arra mutat, hogy a székely nép közelebbi rokona a románnak, mint a pusztai magyaroknak."¹⁰⁵

Bartók a Szép szó 1937 április-májusi számában válaszolt a Petranu-cikkre, s mivel a vita nemzetközi szintűvé nőtt, ezért ellenvéleményét franciául, németül és olaszul is megjelentette. A mintegy 9 oldalas válaszban részletesen bebizonyítja, hogy Petranu gyakran félreértette, vagy tudatosan elferdítette tanulmányainak bizonyos megállapításait, olyan Bartók-idézetekkel vádaskodik, amelyek az eredeti szövegkörnyezetből kiemelve elvesztik valódi jelentésüket, s a csonkított idézetek jelentése már megváltozik. Olyan népdalkutatók, vagy egyéb "tekintélyek" megállapításaira hivatkozik, akiknek tudományos hozzáértése erősen megkérdőjelezhető, s egykori megállapításaik az újabb kutatások fényében már nem állják meg a helyüket.

Azt hiszem ma már nem szükséges oldalakon keresztül bizonyítani Bartók igazát ezekkel a vádakkal szemben, hisz tiszta logikájú válaszában megtette ezt ő maga, s a történelem és a különböző tudományágak szintén alátámasztották állításainak helyességét. Az 1936-37-es időszakban is elegendő bizonyítékul szolgálhatott volna egész élete, áldozatos munkássága, politikai felfogása. A helyzet groteskségéhez tartozik, hogy Bartókot Magyarországon olyan cselekedeteiért tartották hazafiatlannak "románbarátnak", amelyekért Petranu revizionistának, sovínistának kiáltotta ki.

A Válasz... mellett - mivel óriási bajnak tartja a nacionalista szenvedélyek felssítását és összekeverését

a tudományos kutatómunkával - egy másik tanulmányában, a "Népdalkutatás és nacionalizmus" címűben is foglalkozik a kérdéssel: "Tagadhatatlan, hogy a népdalkutatás valamint általában minden népművészeti tanulmány megindulásának üsztökéjét a nemzeti érzés felébredésében kell keresnünk. A népköltészeti és népzenei kulturértékek felfedezése feltüzeltette a nemzeti büszkeséget s mivel összehasonlításra kezdetben semmiféle mód sem volt, minden nemzet fiai azt gondolták, hogy ilyenfajta kincsek birtoklása az ő egyedüli és legsajátabb kiváltságuk. Kisebb, különösen pedig a politikailag elnyomott nemzetek ezekben a kincsekben bizonyos fokig vigasztalást találtak, öntudatuk megerősödött, megszilárdult;Azonban nemskára némi csalódás következett be. Bármily keveset törődtek is a szomszédos nemzetek ilyenféle értékeivel, mégis elkerülhetetlen volt, hogy néhanapján, akaratlanul is szemük ügyébe ne kerüljön a szomszédos nemzetek efféle kulturkincsének egy-egy darabja: és itt kezdődött a baj. A megsértett nemzeti érzésnek valamiképpen védekezni kellett, - megsértette az a tény, hogy a szomszédos nemzet is birtokában van annak a kincsenek, amelyet eddig, őseredeti nemzeti vagyonnak tekintettek, - és azaz védekezett, hogy bejelentette igényét az elsőbbségre. Mivel azonban a szomszédos nemzetben ugyanilyen érzés és ugyanilyen világnézet uralkodott, ott sem engedtek abból a meggyőződésből, hogy ők az elsőbbség: civakodás, szócsatározás kezdődött és tart még napjainkban is.

....Nem volna szabad megfélekedni arról..., hogy ugyyszól-
ván lehetetlenség, hogy a földkerekség néhány száz népe
közül még a legkisebbnek is csupán őseredeti népdal-anya-
ga legyen! /Kiemelés Bartóktól/....Korunk világnézeti fe-
eszültségei, sajnos, előmozdítják az ilyen beteges egyolda-
luságok elburjánzását, ahelyett, hogy tárgyilagos szemlé-
letnek engednének teret. Ha azonban a fentebb vázolt el-
fogultság tudományos vitákban egyre jobban elterjesszkedik,
akkor vége a tudománynak ...ahol a politika kezdődik, ott
megszűnik a művészet és a tudomány, megszűnik a jog és a
belátás. Ne is pazaroljunk tehát több szót olyan eshetősé-
gek ecsetelésére, amelyek ugyanis a népdalkutatás halálát
jelentenék."106

Az 1930-as évekbeli Bartók-képet talán még árnyaltab-
bá teszi, ha megemlítjük, hogy nem sokkal Petranuék táma-
dása előtt, 1930-ban egyik román életrajzírója, Octavian
Beu még román zeneszerzőként említi, "compositorul roman"-
nak nevezi. Ez ellen Bartók természetesen tiltakozik, s
hangosztatja, hogy magyar zeneszerzőnek tartja magát: "Azon
eredeti műveim alapján, amelyekben román népzeneen alapuló
vagy attól ihletett saját dallamaimat használok fel, ép-
pely kevésbé tekinthetnek engem román zeneszerzőnek, mint
ahogyan Brahms, Schubert, Debussy sem nevezhetők magyar
ill. spanyol zeneszerzőknek a magyaros ill. spanyolos te-
matikát felhasználó eredeti szerzemények alapján....Ha az
Őn felfogása helytálló lenne, ugyanilyen joggal "szlovák

zeneszerző"-nek is nevezhetnének, tehát három nemzetiségű zeneszerző lennék!"¹⁰⁷

Ezt a tiltakozó /1931. január 10-én kelt/ levelét különben azért is érdemes felidéznünk, mert részben - mintegy előre tekintve - a későbbi nacionalista vádaskodásokra is megelőlegezi a méltó választ. Az egykori - csupán a Habsburgok ellen irányuló - pozitív nacionalista eszmélőt már nyomokban sem találjuk, eszmei-politikai fejlődésnek csucsára érve a következőket fogalmazza meg:

"Az én zeneszerzői munkásságom, épp mert a háromféle /magyar, román, és szlovák/ forrásból fakad, voltaképpen annak az integritás-gondolatnak megtestesüléseként fogható fel, melyet ma Magyarországon annyira hangosztatnak...Csak úgy említem meg, mint lehetséges szempontot, amelyet kb. 10 éve ismertem fel, amikor a mi sovinsztáink a leghevesebben támadtak engem állítólagos zenei Scotus Viator-ságom miatt. Az én igazi vezéreszmém azonban, amelynek, mióta csak mint zeneszerző magamra találtam, tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré-válásának eszméje, a testvérré-válás minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem - amennyire erőmtől telik - szolgálni zenémben; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás! Az én - mondjuk földrajzi helyzetem következtében a magyar forrás van hozzám legközelebb, ezért műveimben a magyar hatás a legerősebb."¹⁰⁸

Ekhez az eszmei-politikai állásponthez való eljutás napjainkban is tiszteletet parancsolóan magasodik ki a bartóki életműből.

Közép-Európa erősödő nacionalista eszmevilágától mentes tudott maradni abban a rendkívül izgalmas, feszült, politikai-társadalmi nehézségektől terhes korszakban, amely alaposan próbára tette az emberek humanitását.

4. Bartók és a népi írók

Az 1920-30-as évek a magyar társadalom szempontjából sorsdöntő jelentőségűek. A bethleni konszolidációt követő ideiglenes fejlődés az 1920-as évek végén megszakadt. A világgazdasági válság elérte Magyarországot is, s elmaradottságunkból következett, hogy az agrárproletariátus nyomora, a kisparaszti gazdaságok csődbe jutása, a munkanélküliség különösen nagy méreteken jelentkezett az évtized fordulóján. A szellemi foglalkozású munkanélküliek tömege is napról-napra gyarapodott. Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt az osztályellenzés fasiszta vonásai mind nyíltabban kiütköztek. Magyarország erősödő kapcsolata, szövetsége a fasiszta hatalmakkal egyre veszélyesebb méreteket öltött. A kor politikai teoretikusai kísérletet tettek a falu, a parasztság megnyerésére, s a fasiszta jellegű pártok /pl. kaszás-keresztes mozgalom/ vidéki térnye-

rése mutatta, hogy nem teljesen sikertelenül. Rendkívül veszélyes volt az a nacionalista parasztmítoszzal, fajelmélettel keveredő "népi gondolat", amely a nemzeti felsőbbrendűséget, az "össz-nemzeti összefogás" eszméjét hirdette. A nacionalista folklorizmus híveinek jobbszárnya a Turul-szövetségen és a levante intézményen keresztül jutott el a falvakba, s végezte "kutatómunkáját" a szentistváni Magyarország érdekében.

A haladó értelmiség csoportosulásainak szerepe a forradalmi eszmék, a művészi tudat és elkötelezettség fenntartásában, terjesztésében ilyen körülmények között még nagyobb hangsúlyt kapott. Ezt a feladatot Bartók és híveinek szűkebb köre is érzte, és alkotói, tudományos munkásságát a társadalmi haladás, a művészi pártosság szolgálataiba állította.

A század első évtizedeiben fellépő népi írók programja sok hasonlóságot, szellemi rokonságot mutat a bartóki szemlélettel. Az elmaradt társadalmi átalakulás, az 1920-30-as évek szociális kérdései mindenekelőtt a falusi-paraszi nyomorúság felé terelte az írók figyelmét. Az irodalomban valószínű mifajti váltás zajlott le: a hagyományos műformák mellett új, önvizsgáló műfaj született, a szociográfia. Elegendő itt Nagy Lajos, Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Veres Péter, Erdei Ferenc, Főja Géza, Darvas József és mások e tárgyú munkásságára gondolnunk, s a kibontakozó falukutató-mozgalomra.

"Ma, a mai fiatalság legjobbjai újra felkutatókká váltak - írta Móricz 1933-ban. - Mindenütt, ahol a magyarság él, az egyetemi ifjuság kisebb-nagyobb csoportokban elszálingózik a falura, s a mai kor tudományos szemivegén át magát az életet próbálják keresni és felismerni. Ennél szebb célt nem tudok kitűzni fiaink elé."¹⁰⁹

Bár a falukutatás és a szociográfia természetesen nem magyar találmány, de hazai elterjedése és kibontakozása nem véletlenül esik erre az időszakra. A század első évtizedeiben lezajlott irodalmi és zenei forradalom Ady és Móricz, Bartók és Kodály nevével forrott egybe. Az általuk elindított folyamat óriási lehetőséget kínált a fiatal írónemzedék számára, de inspirálólag hatott más művészeti ágazatokra is. Erre a hatásra utal Illyés Gyula, amikor a következőket nyilatkozta: "Bartókért azért lelkesültünk, azért álltak harc-sorba író kortársai, mert idegzetükkel a korból ugyanast hallották ki, amit Bartók; mert a maga területén mindegyikük egy-egy Bartók volt, vagy kívánt lenni."¹¹⁰

Hasonló hatásról vallott a képzőművészek nevében Borsos Miklós is: "Nekünk fiatal, modern művészeknek természetes, hogy ő volt az ideálunk, vigasszunk. Furcsa módon körülbelül hasonló lett a sorsunk, ami a vitákat, kritikákat, megbecsülést illeti. Nagyon sok küzdelemben volt részünk már akkor is. Tehát a mi számunkra ezek a koncertek olyan mérhetetlen élményt jelentettek, a zenei szépségen és

nagyszerűségeen kívül életet öntöttek belénk és kedvet, mert abban az időben aki itten valami mást csinált, mint a megszokott, akadémikus vagy társadalmilag elfogadott sablon, az itten üldözött ember volt."¹¹¹

S volt még valami, ami a legkülönbözőbb művészeti területek képviselőit annyira megragadta és Bartókhoz láncolta. Ehhez a zeneszerző egy korai leveléből kell kiindulnunk: "...Legkevésbé értem a vidékiek gondolkodását paraszt kérdésben. Hogyan lehetséges, hogy valamit, a mit folyton látunk, annyira kevésbé azaz sehogy se ismerjünk, mint vidéki ur a parasztot. Oly nihetetlenül buta dolgokat beszél, ha parasztról van szó, hogy legszívesebben az ablakon szöknek előle."¹¹²

Az idézet azt az igényt jelezheti számunkra, hogy a népdalkutatás nem csupán zenei szempontból fontos Bartóknak, hanem egyben egy társadalmi igazságszolgáltatást is jelent a századokon keresztül lenézett, megvetett, félreismerett parasztságnak. Amikor a magyar falu óriási népdalkincsét feltárta, egyben a társadalom legnagyobb osztályának kulturális értékkeremtő és hagyományőrző szerepére is rávilágított. Zeneműveinkkeresztül pedig egy sokkal realisabb parasztkép kialakításán fáradozott.

Ha az e tájt megjelent népzenei feldolgozásainak /Négy szlovák népdal, Szlovák népdalok, Husz magyar népdal, Magyar népdalok, Székely népdalok stb./ gondosan összehíltott szövegét is megvizsgáljuk, észrevehetjük, hogy ten-

denciózusán vonul rajtuk végig a szándék, miszerint Bartók a magyar falu nyomorát, parasztjainak kiszolgáltatottságát is az ország nyilvánossága elé kívánta tárni. Míg a magyarnóták az árvalányhajás, a vigan mulatozó, a boldog, a gondtalan, legfeljebb a szerelmi bánat miatt szenvedő falusi lakosságot mutatják be, addig Bartók parasztja: "egész nap fáradozik, de másért dolgozik, a sok dízsmát szedik, meg sem is köszönik, ha pedig vétkezik, a tömlőbe teszik, hól sem eszik, sem iszik...."

Bíró az adóért, pap, mester stóláért, boltos és kocsmáros portékák áráért zaklatják untalan, mentsége hasztalan míg lelnék benne vért. Nincs boldogtalanabb a paraszt embernél, mert nyomorúsága nagyobb a tengernél."¹¹³

Politika ez, a zene nyelvén szóló állásfoglalás a hivatalos felfogással szemben. A népdalgyűjtő Bartók tehát nemcsak a modern zenéhez vezette el hallgatóit, hanem emberi, politikai magatartásra is példát adott. "Az élet és a föladat vállalásában volt vezető mester nekem is" - írta ezzel kapcsolatban Illyés Gyula.¹¹⁴

S még jobban erősödik ez a bartóki szellemi szembenézés az 1930-as évek elején. Látókörének széles, s mind jobban erősödő nemzetközség elválasztja őt a folklór szűken nacionalista értelmezőitől. A korszak politikai viszonyaiból következett a népi tánczene nacionalista kisajátítása, s Haraszi Emil - Bartók egyik ellenfele - szem-

léleletesen fejeli ki ezt a felfogást: "Ma sokkal inkább szükségünk van a cigánymusikára, mint bármikor, mert a cigány a magyar irredente agitátora és katonája, akihez fogható művészt egyetlen nemzet sem tud produkálni. A világ négy tája felé magyar sóhaj sir a cigány száraz fáján és magyar szív dobog musikájában."¹¹⁵

Bartók azonban nem kér ebből a felfogásból. A korábbi műveiben /Rapszódia, Kossuth-szimfónia/ fellelhető történelmi stílust, hangvételt is elhagyja, s mintegy 10 évig nem is használja ezt az elemet alkotásaiban. Véletlenül sem akarja ezt a látszatot kelteni, hogy egyetért az idézett szemlélettel.

Az 5 népzene-szemléletének történelmisége a nemzeti különbségek nélküli, közös paraszti sora felismerésében és művészi bemutatásában nyilvánult meg. Ehhez vezette őt el a magyar, rutén, román, szlovák, arab népek zenéjének tanulmányozása, s az a célja, hogy az európai polgári zene klasszikus örökségét a kelet-európai folklór tiszta zenei anyagával egyesítse.

A fentiek mellett módszertani szempontokból is sokat tanulhattak felkutatók a zeneszerzőtől. A világtól elzárt erdélyi falvakban, a sokszor bizalmatlan falusi lakossággal való kapcsolat megteremtése kapcsán sok olyan gyakorlati dologra, fogásra jött rá, amelyet később a szociográfusok is haszonnal alkalmazhattak. Felhívja a figyelmet, hogyan kell az öregek bizalmát megnyerni, a

borral bányai, a technikai eszközöket használni, az adatküzlőről teljes emberi képet nyerni, a kutatás számára egy-egy falut kiválasztani és feldolgozni. Ha a népdalgyűjtő tudományos szempontból megfelelő eredményt akar elérni, nemcsak a népzenehez, hanem a nyelvészethez, a tánchoz, a lélektanhoz, a településtörténethez is értenie kell: "De nem elég a tökéletes tárgyi felszerelés: éppoly fontos a minél tökéletesebb s z e l l e m i felszerelés. /Kiemelés Bartóktól/ Hiszen az ideális népzene-gyűjtő valóságos polihisztor kell legyen. Nyelvi és fonetikai tudásra van szüksége, hogy a tájkiejtés legapróbb árnyalatait észrevehesse és lejegyezhesse: koreográfusnak kell lennie, hogy a népi zene és tánc közötti kapcsolatot pontosan leírhasse; általános folklór-ismeretek teszik csak lehetővé, hogy a gyűjtő a népzene és a népszokások összefüggése a legapróbb részletekig megállapíthassa; szociológusnak kell lennie, hogy a falu kollektív életét meg-megszavará változásoknak a népzeneire gyakorolt hatását ellenőrizni tudja. Ha végső következtetéseket akar levonni, történeti, elsősorban településtörténeti ismeretekre van szüksége; ha másnyelvű népek népzenei anyagát akarja összehasonlítani a maga országbelijével, idegen nyelveket kell megtanulnia. Ez mindenzen felül elengedhetetlen követelmény, hogy jó hallásu, jó megfigyelésű senész legyen. Olyan gyűjtő, akiben ennyi képesség, tudás és tapasztalat összpontosult volna, tudtommal még nem volt és nem is fog talán akadni soha. Ugyhogy mostani felfogásunkhoz mérten

teljesen kielégítő népzenekutató-munkát e g y ember nem is teljesíthet.

Megközelítően tökéletes eredményt talán munkamegosztással lehetne elérni, ha - mondjuk - két kutató, pl. egy nyelvész és egy zenész, dolgozna együtt. De ez a megoldás általában véve - anyagi és egyéb okokból - nehezen valósítható meg.¹¹⁶

Bár ezek a szempontok elsősorban a népzene gyűjtőknek szóltak, kiegészül belőle a mindenféle kutató számára legfontosabb követelmény: a tárgyilagos, pontos, tudományos megalapozottságu munka igénye.

S végül összekötő kapocsként szerepelhetett Bartók és a népi írók között a zeneszerzőnél fokozatosan kialakuló, de egyre jobban megvilárduló, mintegy ars poetica-vá váló kelet-európai gondolat, a népek testvérré-válásának eszméje. A Kossuth-féle Duna-konföderáció, a Jászi Oszkár által elképzelt "keleti Svájc" gondolata szinte korparancsként jelentkezik Bartók eszmévilágában is. Ezt a gondolatot a maguk nyelvére lefordítva a népi írók is európai sorsközösségről, a dunai népek testvériségéről beszélnek, s németellenességük és sajátos internacionalizmusuk részvé tessik. A hivatalos magyar külpolitikával ellentétben a kelet-európai népek közeli közösségének, megbékélésének, a "rendezni végre közös dolgainkat" - gondolat megvalósulásának szükségességét hirdetik. Felismerik, hogy le kellene végre dönteni azokat a százados gátakat, amelyek olváasztották ezeket a kisnépeket, s amelyek mindig

lehetővé tették az európai nagyhatalmak számára az "Oszd meg és uralkodj"-elv érvényesítését. Ennek szellemében fogalmazta meg gondolatait Németh László is: "mi Duna-népek....itt élünk egy sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük testtestvéreinket, akikkel egy sora száraz emléjét szoptuk....nem tudtunk szomszédainkról, pedig csak a kerítésen kellett volna átpillantani."¹¹⁷

Ehhez a átpillantáshoz, a testvéri közfogáshoz kívánt hozzájárulni a maga eszközeivel Bartók Béla is.

VII. A fasisztus korában

1. Művészi válassza az országát fasiszta eszmékre

Az egész tőkés világra kiterjedő gazdasági fellendülés 1929-ben véget ért, és kirobbant a kapitalizmus történetének legsúlyosabb tultermelési válsága. Ez a válság - a rendkívül súlyos gazdasági következményeken túl - mélyreható folyamatokat indított el sok ország kül- és belpolitikájában, s kiindulópontjává vált a nemzetközi viszonyok gyökeres átalakulásának. Kiéleződtek az ellentétek az első világháborúban győztes országok között, hevesebbé vált a viszály a győztes hatalmak és Németország között. A világgazdasági válság különösen súlyos hatást gyakorolt

Közép- és Délkelet-Európa országaira, ahol a konszolidációs időszakok is csak nehezen takarták a megoldatlan problémák miatt állandóan létező feszítő erőket, s a válság hatására az ellenségeskedések parazsa újból izzani kezdett. Fokozódtak ezen országok külső gazdasági, majd politikai függőségei, kiéleződtek egymás közötti viszonyaik. Közép-Európa súlyos helyzete alkalmat adott a vetélkedő nagyhatalmak beavatkozására, nyilvánvaló volt, hogy a döntő befolyást az a hatalom szerezheti meg, amelyik a válság leküzdésében segítséget tud nyújtani számukra. A kezdeti francia próbálkozások mellett 1930-31-től Németország is porondra lépett, hogy megszerezze ezen agrárországok piacát és kiterjessze rájuk gazdasági befolyását. Ennek a befolyásnak a megerősödését elősegítette, hogy a válság az agrárállamokat fokozottan a német piacra utalta, amely szinte korlátlan lehetőségeket nyújtott a mezőgazdasági bővítésre, ugyanakkor Németország - legalábbis eleinte - nem szabott politikai feltételeket az exportáló országoknak. Ez az erős német befolyás aztán a későbbiek során - különösen 1933, a fasizmus hatalomra jutása után alapvetően meghatározta a közép-európai országok sorsát.

Magyarország, a magyarság sorsa a válság kirobbanása, majd az ezt követő németországi események után újra féltő aggódással került előtérbe Bartók gondolkodásában. A számára nem teljesen tökéletes, de még mindig leginkább elfogadható polgári demokratikus eszményeket két oldalról érsi fenyegetettnek. Talán némileg úgy, ahogy Lackó Miklós írja:

"A polgári liberális-demokratikus irányzatok a harmincas években Európa-szerte két új nagy probléma elé kerültek. Az egyik a kapitalista gazdasági rendszer válsága, a másik a mindjobban terjedő fasizmus "kihívása". A fasizmusra a válaszuk a "totalit^rizmus" általános kritikája volt: fasizmus és bolsevizmus azonosítása. Ez a koncepció, amelyet csak a háborús évek szorítottak háttérbe, mind a fasizmusban, mind a szovjet rendszerben a modern antidemokratikus uralmi formák típusait látta, amelyek széles néprétegek demagóg mozgósítására, irracionális tömeges erő felhasználására épülnek."¹¹⁸

Bartók is aggodva vette észre azt a riasztó szellemi-politikai változást Európában, amelyet a német általános védőtelezettség bevezetésének napján a Völkischer Beobachter így jellemezett: "A gyümölcs megérett. A kültők és gondolkodók népe újra átváltozott a katonák népévé."¹¹⁹

Bár írásaiban, levelezésében ezt a kifejezést nem találjuk meg így szó szerint, de tetteinek, műveinek, előadásainak szelleme bizonyossá teszi, hogy a zeneszerzőben is felébredt "az írástudók felelőssége". Az a feladat, hogy az újból becsapott, félrevezetett, egymás ellen uszított népeket megszabadítsa ettől a torz szemléletől, s ráébressze őket valódi helyzetükre.

Ebben a szellemben íródott, nyíltan politizáló művei közül a Cantata profana fejezi ki talán legteljesebben eme törekvését. A mű születésének előzménye Bartók találkozása a román karácsonyi énekekkel, a kolindákkal: "...karácsonyi énekeken" azonban ne értsünk semmi olyat, ami megfelelne az ájtatos nyugat-európai karácsonyi énekeknek.

A szövegek legfontosabb része - talán egyharmada - semmi kapcsolatban nincs a keresztény karácsonnyal: a betlehemi történet helyett csodálatos, győzedelmes harcokról szól a még soha le nem győzött oroszlánnal /vagy szarvassal/; egy legenda kilenc fiutestvéréről tud, akik addig vadásztak a rengetegben, míg szavassokká nem váltak; vagy csodálatos történetet regél arról, hogyan vette nőül nővérét a holdat a nap ...stb. Tehát csupa pogánykori szövegemlék!"¹²⁰

Az Öreg apó szarvassá változott kilenc fiáról szóló kolinda szövege különösen felkeltette érdeklődését. A szarvaslegenda román változatában sok nép közös vadászlegendájának motívumát fedezhette fel, amelynek végkifejlete az exodus, a kiszakadás a régi közösségekből. Megformálta kedvére való szövegkönyvvé, s ebből komponálta 1930-ban a Cantata profanát. A magányában is egyedülálló alkotáshoz még három hasonló művet tervezett, amelyek azonban sajnos nem valósultak meg. Ezek a virágok vetélkedésének motívumára épülve három ország vetélkedését mutatták volna be.

Ha a Világok vetélkedése című, ősi magyar népdal nyomán írt - fájdalom megkomponálatlan - művének szövegét felidőzzük, a bartóki életsemlélet és filozófia egyik gyöngyszemét olvashatjuk:

"Vekedik vala háromféle világ,

Háromféle világ, háromféle ország.

Az egyik neve: napkelet országa

Másodiknak neve: napnyugat országa

Harmadiknak neve: fényes dél országa.

Meg is megszólala elsőféle ország

Elsőféle ország, napkelet országa:

- Szébb vagyok, jobb vagyok annyival náladnál,

Jobban szeret engem még a fényes nap is,

Még a fényes nap is hozzám jön először,

Hozzám jön először, jobban kedvel engem.

Szóval felfelele második szép ország,

Második szép ország, napnyugat országa:

-Szébb vagyok, jobb vagyok annyival náladnál,

Jobban szeret engem még a fényes nap is,

Még a fényes nap is nálam van legtovább,

Nálam van legtovább; jobban kedvel engem.

Szóval felfelele harmadik szép ország,

Harmadik szép ország, fényes dél országa:

- Szébb vagyok, jobb vagyok annyival náladnál,

Jobban szeret engem még a fényes nap is,

Még a fényes nap is melegebben süt rám,

Melegebben süt rám, jobban kedvel engem.

S egyre csak vetekszik mind e három ország,

Napkelet, napnyugat, fényes dél országa.

Meg is hallja ezt minden ország ura,

Minden ország ura, a teremő Isten:

Sose vetekedj te háromféle ország

Hu vetekedés semmire sem való,

/Semmire sem való, senkinek sem használ./

Csak mutasd meg, mutasd háromféle ország

Mutasd meg, mutasd meg, mit tudsz teremteni,

Aki szobbot terem, elsőség is azó,

Elsőség is azé, azt választom én is.

Összetanakodik háromféle ország,

Összetanakodik, mérkőzésre készül "121

A töredékében is meghatóan szép, szinte népköltészeti alkotás lehetett volna csak igazán méltó és hatásos válasz a nacionalista gyűlölködéssel és politikai szemben állásokkal terhelt Európának. Az a politikai-társadalmi rendszer fogadható csak el Bartók számára, amelyik állampolgárai számára szebbet-jobbát teremt, amely nem a "hiu vetélkedést", hanem a tényleges társadalmi haladást valósítja meg. Anélkül, hogy a jelképek mögé tényleges politikai tartalmat kívánnánk erőltetni, felmerülhet a gondolat, hogy vajon nem a korabeli európai erőviszonyokat alapvetően meghatározó fasiszta Németország, szocialista Szovjetunió és a polgári demokráciát megtestesítő Anglia nagyhatalmi "vetélkedéséről" van-e szó. Azokról az országokról, amelyeknek akkor meglévő társadalmi rendszerével - különböző okok folytán - Bartók nem tudott azonosulni, de amely társadalmi rendszerek előtt, szinte kétségbeesett reménykedéssel, meghagyta azt a lehetőséget, hogy talán jobbat hozhatnak a meglévő állapotoknál.

Persze ugyanilyen erővel gondolhatunk a Kárpát-medence népeinek szinte százados szembenállására, a magyar, román, szláv "vetélkedésre" is, amely nemcsak hogy nem használt

ezen országoknak, de kifejezetten kárukra volt, hisz el-
lentéteiket kihasználva nem egyszer a nagyhatalmi politika
játékszerévé váltak.

"...mutasd meg, mit tudsz teremteni. Ki szebbet teremt, el-
sőség is azé..."-állítja fel a próba igazi mércéjét Bartók.
Sajnos ez a hármassá mive nem valósult meg, de a terv eszméi
jelentősége így is tisztán áll előttünk: a népek testvéri-
ségét kellett volna minden másnál ékebben hirdetnie.

Igy csupán a Cantata profana fejezi ki Bartók menekülését,
a természethez, a "tisztá forráshoz" való visszatérését.
A szabadságot megízlelő szarvasfiuk már nem térhetnek vissza
az apai háshoz:

"...és az ő szarvuk ajtón be nem térhet, csak betér az völ-
gyekbe;

a karcsu testük gúnyába nem járhat, csak járhat az lom-
bok közt;

a lábuk nem lép tűzhely hamujába, csak a puha avarba;

a szájuk többé nem iszik pohárból, csak tiszta forrás-
ból."122

Magánnyal, kitassitottsággal jár ez a sors, de a szabadság
mámoros eszméjét megízlelő szarvasfiuk - a így Bartók is -
vállalják ezt a sorsot. Bartók úgy érzi, hogy az egyre re-
álisabbá váló hársu fenyegetés közepette meg kell szólalnia
ennek az emberi segélykiáltásnak, bár eleinte úgy tervezte,
hogy csak a teljes négy részes mű elkészülte után kerüljön
csak sor a bemutatóra: "Kivánságom csak az volt - írta 1932

októberében kiadójának -, hogy a Cantata profanám csupán Magyarországon ne kerüljön előadásra egyelőre, román folklorból merített szövege miatt. - Minthogy az idők oly bizonytalanok, hogy szinte az egyik napról a másikra élünk, s tulajdonképpen nem sejtjük, vajon holnap nem tör-e ki a világforradalom, világháború vagy más efféle gyönyörűség, elhatároztam, hogy mégsem várok a Cantata további három részének elkészültéig, hanem a már elkészült részt kívánságának megfelelően átengedem Önnek."¹²³

A bemutató óriási sikert hoz, híveinek egyre növekvő táborra lelkesen ünnepli a művet, mert segélykiáltást, utmutatást, a szabadság hadüzenetét látták benne a fasiszmus-sal szemben. "A "Farkasok dala" ez a titáni muzsika a szolgalelkűség korában - írta Tóth Aladár a műről¹²⁴ - de ugyanakkor sajgóan fájdalmas, forró emberiségével lelkünk legmélyére markoló üzenet, melyet egy költőóriás küld nekünk, egy királyias lelki ember, aki hétköznapi életünkben kiszakadt az örök szabadság-magányára."

Bár a magyar szellemi élet egy szűk rétege fáklyaként tekint a zeneszerzőre, akitől további erkölcsi példát, utmutatást várna, a szélesebb társadalmi megbecsülés, elismerés még mindig várat magára. Ötvenedik születésnapját a hivatalos magyar zenei élet alig vette tudomásul; az Opera ismét tervezte, de az utolsó pillanatban, átlátzó mentségekkel megint elhalasztotta "A csodálatos mandarin" bemutatását. A hazai kitüntetések elmaradását a külföldön kapottak sem kompenzálják, ill. ezek sem töltik el nagyobb örömmel.

Amikor belényesi barátja gratulál neki a francia Becsületrend odaítélése alkalmából, keserűen jegyzi meg: "Nekem személyesen jobban esett volna a rendjelnél az, ha Párisban többet játszanák műveimet, ami sajnos utóbbi időben nagyon ritkán fordul elő."¹²⁵

Elkeseredéséhez az is hozzájárul, hogy korábban megkezdett nagyobb vállalkozásait /a népdalkiadványok megjelentetését/ a gazdasági válság rendre befűllesztette. Sem az Oxford University Press, sem a román Akadémia nem tudja megvalósítani a román karácsonyi énekek kiadását, amit végülis a saját költségén adatott ki. Hasonló a helyzet a szlovák gyűjteménnyel, amit a Matica Slovenskával folytatott áldatlan levelezése is bizonyíthat. Ez utóbbival kapcsolatban különösen felháborítja az a hír, miszerint a Maticának korábban átadott több mint kétszáz fonográf-felvétele a gondatlan tárolás következtében tönkre ment. De hasonló nehézségeket jelent bécsi kiadójával, az Universal Editionnal való kapcsolata is.

"Mindennütt, az egész vonalon csak nyavalygás! ...ezek a rendkívüli állapotok alig viselhetők el. Tulajdonképpen sokkal rosszabb a helyzet most, mint volt közvetlenül a háború után. Akkor az idő múlásától vártuk a javulást, ami kicsi mértékben ugyan, de mégis bekövetkezett. Most már attól sem várhatjuk! - Nekem egyelőre ugyan nincsenek még személyes gondjaim, de okvetlenül lesznek, ha így haladunk. És még csak azt sem mondhatom, bárcsak lennék itt vagy amott, mert mindennütt a legnagyobb a bizonytalanság, gazdasági anarchia!

Mennyi szépet tudtam volna még véghezvinni - értem ozalatt a népdalgyűjtést -, de a világ esztelensége megakadályozta."126

2. Antifascista megatartásának erősödése

A világ eme font említett esztelensége hazánkban is egyre jobban érzékelhető. A gazdasági válságból kibontakozó politikai válságra a vezető körök jobbra nyitással válaszoltak. Ez volt az értelme a válság mélypontján Gombös Gyula miniszterelnöki kinevezésének. A Közép- és Kelet-Európában előretörő, majd a Németországban hatalomra kerülő fasizmus kiszárása hazánkban is közvetlenül érzékelhetővé vált, s ebből következett a terror fokozódása, a középrétegek tekintélyes részének jobboldali politikai arculata, a politikai mozgás élére a katona-bürokrata csoportok szélsőjobboldali lemeinek kerülése. Ez az erjedés kihatott a szellemi és kulturális életre is, hisz az uralkodó csoportok a német "völkische" mintájára igyekeztek kihasználni a népi gondolatot. Ezt célozta a Gombös-féle "Új szellemi front" terv is, amely szovinista-nacionalista alapu nemzeti egység létrehozását kívánta megvalósítani.

Bartók aggódva vossi tudomásul, hogy - különösen a fasizálódó országokban - mennyire negativ célok érdekében kívánják felhasználni a nemzeti eszményeket és érzéseket, s azt, hogy a totális állam milyen károsan befolyásolhatja a művészetek fejlődését. Ez ellen a folyamat ellen szóial fel 1934-ben egy német nyelvű cikkében:127

"Igazi és értékes művészet, legalábbis egyelőre, csak nemzeti művészet formájában képszelhető el. /.../...a nemzeti művészet...csak spontán jöhet létre, de mechanikus, mesterséges, hatósági beavatkozásra sohasem. Az igazán jelentős művész éppen anélkül terem nemzeti művészetet, hogy műveinek személyes jelleget ad. Ha valamely országban vannak ilyen művészszemélyiségek, s azok akadálytalanul alkothatnak, úgy ott megszületik a nemzeti művészet, hatósági támogatás nélkül: ha azonban hiányoznak e művészszemélyiségek, akkor egyetlen kormány, egyetlen parlament, államfő vagy diktátor sem érheti el a legkisebb sikert sem ezen a területen. Mi tehát az állam kötelessége művészeti ügyek terén? Nem más, mint hogy az értéket teremtő művészszemélyiségeket figyelemmel kísérje, és lehetővé tegye számukra a zavartalan munkát.../..../...

Röviddel ezelőtt még olyan ritkaságszámba ment az állami szervek agresszív eljárása művészeti alkotásokkal, hogy nem kellett komolyan venni, sőt sem kellett e jelenségre vesztegetni. Ma azonban, napjainkban, mikor az állami hatalommal való ilyen visszaélés szinte napról, napra egyre több országban eluralkodik, és a legjobbnak művészi megnyilatkozásait egyre nagyobb földrajzi területen megsemmisüléssel fenyegeti, a még szabadságban élő művészeknek kötelessége lenne ez ellen tiltakozni.

Egyrészt meg kell tehát állapítanunk, hogy csak a leg-ritkább esetekben várható a művészek hasznos és előnyös állami támogatása.

Másrészt viszont azt látjuk, hogy az állam művészi ügyekbe

való igen káros beavatkozása egyre gyakoribb. Oly korban, ahol e két észrevételre kényszerülünk; oly korban, amelyben megtörténhet, hogy állami segédlettel könyveket égetnek, képeket rombolnak, előadásokat hiúsítanak meg, nekünk, művészeknek, egyetlen kérésünk lehet csak az államhatalomhoz: legyen velünk szemben teljesen semleges, és szívekedjék bennünket békén hagyni. Nem kívánunk más védelmet, mint azt, amit az állam minden szűzternek, minden asztalosnak, sőt minden jöttmentnek biztosít: védelmet a csőcselék romboló szennvedélye ellen. A csőcselék romboló szennvedélyét ugyan eufemikusan szokás "a felháborodott nép érzületének" nevezni, de ez nem más, mint játék a szavakkal. Bár nyilvánvaló, hogy mindenkinek joga van tiltakoznia valamely műalkotás ellen, vagy aszáltal, hogy nem veszi meg, nem nézi meg, nem hallgatja meg, vagy hogy tiltakozik ellene előadása, bemutatása után. De ha a csőcselék meggátolja művek előadását, könyvek kinyomtatását és eladását, olyan könyvekét, amelyek politikailag teljesen semlegesek, vagy magukat a műveket megsemmisíti, és ezzel lehetetlenné teszi, hogy más felfogású emberek azokat megismerjék és megszerezessék; és ha e garázdálkodásnak az állami hatóságok szándékosan szabad utat adnak, akkor kötelességünk, hogy a legelősebben szót emeljünk ellene. Meg kell tennünk, még ha legesekélyebb reményünk sem lehet, hogy fordulatot, javulást vagy akár a legesekélyebb enyhülést elérjük ezen a téren. Meg kell tennünk, hogy ne mondhasa senki: megéltük e viszonyokat és hallgattunk."

Bartók tehát ismét csak a magamódján reagál a társadalmi kihívásra. Ahogyan a korabeli filmművészet, képszművészet,

költészet stb. legjobb képviselői is szembefordultak az egyre terjedő náci móctollyal, s saját eszköztárukkal próbálták tenni ellene valamit, hasonlóképpen eszelekszik Bartók is. Hazai és külföldi előadásainak, tanulmányainak témája, külföldi utazásainak, koncertjeinek tudatosan megválogatott helyessége azt bizonyíthatja, hogy az első pillanattól kezdve élesen elhatárolta magát a nemzetiszocializmus minden megnyilvánulásától, s minden kapcsolatot igyekezett megszakítani azokkal a körökkel, amelyek elfogadhatónak tartották a fasiszta rendszert. Ezt támasztja alá 1937-40 között írt leveleinek néhány részlete is: "Eredetileg Olaszországba akartunk menni /Delomito/; de gyűlöletem Olaszország iránt az utóbbi időben olyan természetellenesen nagy lett, hogy egyszerűen nem tudom magam rászánni, hogy betegyem a lábamat ebbe az országba. Es tulfeszített és tulsott álláspontnak látszik, de azt akarom, hogy legalább szabadságom heteiben ne izgasson engem állandóan az olasz agresszivitás. Azt mondják ugyan, hogy már Ausztriát is átitatta a náci-méreg, de ott talán nem fitogtatják annyira."¹²⁸ -írta 1937-ben.

1938 - az Anschluss után három héttel: "A közelmúlt politikai eseményei válságos helyzetbe fogtak engem rövidesen hozni: műveim jelentékeny része /a bécsi Universal Edition-nál lévők - Kl./ rablóbandák kezébe került, ugyanígy az összes előadási díjak kezelése.

Ha nem sikerül valahogyan karmaik közül kiszabadulnom, akkor nem jó világ következik számomra. Eppen ezért /kampós-/ keresztet kell vetnem a Maticánál lévő kézirat-ra és vészni hagyni ott ahol van---

...Eltekintve a fent leírt személyes károktól, általános emberi szempontból is úgy hatottak rám /és a jobbérzésű emberekre/ azok az események, mint pusztító földindulás. Legnagyobb baj, hogy nálunk is hasonló fordulat várható, csak az a kérdés mikorra? és ha ez bekövetkezik, hogy legyen az embernek maradása?!¹²⁹

1938. április 13: "...Igen, ezek számunkra is borsalmas idők voltak - azok a napok, amikor Ausztriát váratlanul megtámadták....Még csak egyet szeretnék hozzáfűzni, ami - legalább is számunkra - ebben a pillanatban a legborzasztóbb. Ugyanis az a közvetlen veszély forog fenn, hogy Magyarország is megadja magát ennek a rabló és gyilkos rendszernek. A kérdés csak az, mikor, hogyan? Hogy aztán egy ilyen országban hogyan tudok tovább élni, vagy - ami ugyanazt jelenti - tovább dolgozni, el sem lehet képzelni. Tulajdonképpen az lenne a kötelességem, hogy kivándoroljak, ameddig még lehet....Amit eddig írtam, Magyarországra vonatkozik, ahol sajnos a "művelt" keresztény emberek majdnem kizárólag a náci-rendszernek hódolnak: igazán szégyellem, hogy ebből az osztályból származom....

Ami az én egyéni helyzetemet illeti, egyelőre meglehetősen rossz, mert nemcsak a kiadóvállalatom /U.S./ lett náci vállalattá /a tulajdonosokat és a vezetőket egész egyszerűen kidobták/, hanem az A.K.M. is /előadási jogokat intéző bécsi társaság/, amelyhez én is /Kodály is/ tartozom, és amelyet most ugyancsak "nácisítottak". Éppen tegnapelőtt kaptam meg a hírhedt kérdőívet nagyapámról és egyébektől

szóló kérdésekről, továbbá: "Őn németvérű, fajrokon, vagy nem árja?"

Természetesen ezt a kérdőívet sem én, sem Kodály nem töltjük ki: a mi álláspontunk az, hogy az ilyen kérdésgetések jog- és törvényellenesek. /Tulajdonképpen kár, mert a válaszolás során jó tréfákat lehetne üzeni, pl. mondhatnánk, hogy nem vagyunk árják - mert végeredményben /ahogy a lexikonomból értesülök/ az "árja" "indoeurópai" jelent; mi magyarok azonban finn-ugorok vagyunk, igen, sőt talán fajilag észak-törökök, tehát egyáltalában nem indoeurópaiak, és ennek következtében nem árják.

Egy másik kérdés így hangzik:

"Hol és mikor sebesült meg?" Felelet

"1938. márc. 11, 12, és 13-án Bécsben!"/

Sajnos ezeket a tréfákat nem engedhetjük meg magunknak, mert ragasszkodnunk kell ahhoz, hogy ehhez a törvényellenes kérdőívhez nincs semmi közünk és ezért válaszatlanul kell maradnia. - Minél több törvényellenességet követ el az A.K.M. annál jobb nekünk, annál könnyebben tudunk a karmaiból kiszabadulni /különben még 10 /azaz tiz/ évig kellene ebben a fogságban maradnunk, az alapszabályok egy szerencsétlen 5-a miatt!/.

...Már november óta látom, hogy Magyarország politikája egyre fordább utakra tér: már akkor felébredt bennem a gondolat, hogy legalább személtveim kéziratát kellene valahol biztonságba helyeznem.. "130

Az 1938-as év felgyorsult nemzetközi és hazai eseményei valóban nem tessik lehetővé a fentebb említett tréfák megtételét. Az Anschluss, majd a müncheni egyezmény, s Csehszlovákia est követő feldarabolása mind az európai fasista hatalmak politikai előretörését, térnyerését jelzik. A legtöbb európai ország, s így köztük hazánk is választat elé került: melyik nagyhatalmi csoportosulás politikai irányvonalát tartja követhetőnek, elfogadhatónak, s kiktől várhatja, - s vajon milyen áron - terveinek megvalósulását? 1938 legfőbb magyarországi politikai eseményei azt jelentették, hogy hazánk akkori vezetői egyre inkább az olasz és német fasizmusban látták azt az erőt, amely terveik megvalósításához a leghathatósabb támogatást adhatja.

1938 márciusában Darányi Kálmán Győrben meghirdette az egymilliárdos programot, ami nem csupán a hadsereg korszerű felfegyverzésének megindítását, hanem új gazdasági és politikai irányvonalat is jelentett. A fegyverkezés a nagytőkének konjunktúráját ígért, a szidőkérdés kormányprogramjának emelése az uri középosztály, a szabadságjogok további korlátozása a tisztikar megnyerését célozta.

A Darányit májusban felváltó Imrédy Béla kormányával megkezdődik az "őrségváltás", megjelenik az első szidótörvény végrehajtási utasítása, ami súlyosabb volt, mint a törvény. A miniszterelnök az október 4-i minisztertanácsban bejelentette a totális fasizmusra való áttérést, s a rendeleti úton való kormányzás bevezetését. Mindezeket mint-

egy alátámasztotta az ellenforradalmi rendszer "országgyarapító" politikájának első látsszatsikere is, vagyis az első bécsi döntés, amely Szlovákia és Kárpát-Ukrajna egy részét Magyarországnak ítélte. Sokak szemében tűnhetett úgy, hogy a kormány politikája helyes úton halad, s a többi probléma is rövidesen megoldódik.

Ezek az események természetesen Bartókot is alaposan foglalkoztatták. "Nem is kell részleteznem, hogy engem ezek az események mennyire érintettek. - Ez most - hiszen most a helyzet tulajdonképpen sokkal rosszabb, mint eselőtt volt. Ilyen vereség, amelyet most Anglia és Franciaország szenvedett, mégpedig egy Hitlertől, méghezszá olyan ügyben, amelyben - felületesen szemlélve - úgy látszik, hogy neki 100 %-ig igaza van. És az ő segítségével még mi is jogainkhoz jutunk - nem is tudja elképzelni, hogy esáltal milyen mértékben növekedett nálunk az iránta való rajongás. - De ami a legfontosabb, alig tudok együttműködést elképzelni a hírhedt tengely és a nyugati országok között; a nagy leszámolásnak el kell jönnie, de később és még kedvezőtlenebb körülmények között. Azt kellene hinnai, hogy jobb lett volna a fájdalmas műtétet most átcsinálni..../...../...ennek a hazugságrendszernek a tisztelete és befolyása Európában még jobban el fog terjedni. El kellene menni valahová - de hová?.....

...Ha lehetséges, még visszavonultabban élek itt, nincs kedvem emberekkel összejönni, mindenki, aki él, náci-gyanús. Majdnem minden nap 10 órát dolgozom, kizárólag nép-

zenei anyaggal; de 20 órát kellene dolgoznom ahhoz, hogy valamennyire előrehaladjak. Kinos helyzet - annyira szeretném ezt a munkát a levegőben lévő világkatasztrófa előtt befejezni. És emellett a tempó mellett még néhány évig eltart!

Két héttel ezelőtt nem tudtam, mit sajnáljak jobban: családom és magam pusztulását, vagy egész munkám megsemmisülését, stb. stb. ----

Igen, én egy háboruban bombatalálat nélkül is tönkrementem volna - és mégis, nem tudom, hogy nem lett volna-e jobb ez a háboru most mint később!"¹³¹

Ebben az egyre kiábrándítóbb helyzetben apróbb vigasztalást, némi örömet jelent számára a régóta tervezett, de eddig meg nem valósulhatott terve: a csángó népdalok vizsgálata: "Tegnap és tegnapelőtt két szép napom volt: két un. "csángó" asszony volt itt Moldvából /Kelet-Románia/: a csángók a létező legkeletibb magyarok, akik sohasem tartoztak Magyarországhoz, kb. 20 000 lelket számolnak, rettenetesen el vannak nyomva /nyelvíleg és politikailag is/, de egy egészen különleges régies nyelvet őriztek meg. Eppen a románok hihetetlen politikai elnyomása miatt lehetetlen őket Budapestre hozni; most is csak az eucharisztikus világkongresszus alkalmából volt lehetséges. Itt remek hanglemezfelvevételeket csináltak velük: a két asszony /analfabéták! / dalokat énekelt, meséket mondott, különleges kiejtésével és régies viseletével elbájoló volt. Egyelőre azonban titokban kell tartani a történetet, és később

is név nélkül kell nyilvánosságra hozni, egyébként megtörténhetik, hogy a szegény, ártatlan teremteseket a román rendőrség a dutyiba dugja, csupán azért, mert itt az anyanyelvükön dalokat és meséket adtak elő. Szép a világ ugye?"¹³²

3. Kivándorlás

A senki élményszerzés örömei sem tudják - mint az előbbi levélrészletből is kitűnik - eltakarni, elfeledtetni a torsi politikai valóságot. S ennek kapcsán nem csupán az egyre erősödő háborús fenyegetésre, az emberi szabadságjogok fokozottabb visszaszorítására, a nemzetiségi és háttérproblémák miatti nemzetközi ellentétekre kell gondolnunk, hanem arra az általános emberi problematikára is, hogy az egyre antihumánusabbá váló, az emberi értékeket faji előítéletek alapján részben elpusztító államhatalom mellett meddig maradhat meg - a fenti nézeteket elutasító - állampolgár. S különösen élesen vetődhet fel e kérdés, ha az ember - s így Bartók is - tudja magáról, hogy alkotó és értékműző munkája az emberiség kultúrkinccsének megővése szempontjából hasznos és szükséges is, hogy tette nem az egyén menekülése a közeledő veszély elől, hanem egyben politikai állásfoglalás, utmutatás is: "Ha valaki itt marad, holott elmehetne, ezzel hallgatólag beleegyezik mindabba, ami itt történik, mondhatják. És ezt még meg sem lehet nyilvánosan cáfolni, mert akkor abból baj lesz, és célta-

lanná válik az ittmaradás. Viszont azt is lehetne mondani, bármilyen kátyuba is került az ország szekere, mindenkinek otthon kell maradnia és segítenie a dolgokon tőle telhetőleg. Csak az a kérdés, van-e belátható időn belül remény arra, hogy eredményes segítségunkat lehet elérni. Hindemith ezt próbálta Németországban 5 évig, de aztán ugyilátszik elfogyott a bizalma.

Nekem - de hát ez teljesen egyéni dolog - nincs semmi bizalmam. Viszont bizonyos munkákat /még legalább egy esztendőig/ csak itt végezhetek, mert muzeumi anyaghoz vannak kötve. Másrészt nem látok sehol olyan országot, ahova érdemes volna kimenni, ha egyszerű továbbtengődésnél többet akarnék. Szóval egyelőre teljesen tanácstalan vagyok, habár érzésem azt mondja, aki csak tud menjen el."¹³³

Egyre jobban érlelődik tehát benne az elhatározás, amit aztán a második világháború kitörése, valamint édesanyja halála /1939. december 19./ véglegessé tett. Elfogadja az 1940 nyarára szóló amerikai hangverseny- és előadókört ajánlatot, amelynek korábban elutasítását fentelgatta, s így alkalma nyílik kivándorlásának előkészítésére, az új lehetőségek felmérésére: "A körülmények egyre savorosabbak itt minálunk - múlt év szept.-e óta "minálunk" alatt egész Európát értem. Hogy miként fog alakulni minden a közeli jövőben, azt nem tudhatjuk. De számolni kell azszal, hogy rövidesen tűrhetetlen lesz a helyset olyan ember számára, akinek élete tulajdonképpen állandóan a nyilvános-

sággal van kapcsolatban.

Ezért már most gondolok a jövőben esetleges tennivalókról és meg szeretném tudni, milyen lehetőségek volnának az U.S.A.-ban való elhelyezkedésre."¹³⁴

1940. október 8-án feleségével, Pásztor Dittával közös hangversenyen bucsuzik Budapest közönségétől. Bár az áttelepülést nem szánta véglegesnek, csupán "hosszabb koncertutról" beszéltok a nyilvánosság előtt is, de kérdéses, hogy hitte-e egyáltalán a valamikori visszatérést: "Ez most itt vagyunk szomorú szívvel és Önnek és kedveseinek bucsút mondunk - hogy mennyi időre, vagy talán örökre, ki tudja - ! Nehéz, végtelenül nehéz a bucsu... Ez az utasítás voltaképp ugrás a bizonytalanságba a biztos elviselhetetlenségből. Már az én nem egészen megnyugtató állapotom miatt is; gondolok a még mindig meg nem gyógyult periarthritiszre. Isten tudja, hogyan és meddig tudok dolgozni odakint.

De nem tehetünk semmit; egyáltalán nem kérdés: így kell-e lennie; mert így kell lennie."¹³⁵

A "biztos elviselhetetlen". A bartóki magatartásvizsgálat kulcsa lehet ez a kifejezés. A szinte egész pályafutása alatt meg nem értett, a kritikátlan támadások sorozatának kitett zeneszerző; az anyagi és erkölcsi támogatás hiányában szisszifuszi munkát vállaló népszekutató; a gyakran legmélyebb emberi-erkölcsi-politikai hitvallásában megsértett humanista rádöbbenhetett, hogy szakítania kell kora Európájával.

Ráébredt, hogy ezzel az Európával még az egy levegőt szivás is kompromisszum, sőt megalkuvás lenne, amelyre képtelennek tartotta magát. Rá kellett jönnie, hogy már életében jelképpé vált személyét és művészetét ki kell vonnia az eszméi és politikai harc szürzavarából, amely éppúgy fenyegette a megsemmisítéssel, mint azsal, hogy művészetét - akaratától függetlenül - saját céljai érdekében kisajátítja.

Az "apolitikus" zseni politikus szenvedéllyel döntött a történelemfordulónál, s minden személyes érdek nélkül: helyesen döntött. Ezzel a döntéssel nőtt allegórikus alakká. Nem volt ideológus /Kodállal ellentétben/; a kelet-európai történelmi kérdéseket a zene egységes közegében látta s oldotta meg. Szinte naiv szakaszorúsága következtében művészi problémaként élte meg a társadalmi problémákat, s így azok művészi és emberi megoldásához e tájon mindenki másnál közelebb jutott. Tökéletes, polgári szakaszorúságában lett Bartók az eszményi kelet-európai polgár /egy idő után életformájával is ezt hangsúlyozta/."

Végre is hajtotta az elmaradt polgárosodás XX. századi körülmények között mérhetetlenül nehéz programját zenei-tudományos működésében. Felvetette és ábrázolta az egyén meghasonlott viszonyát a társadalmi valósághoz ifjúkorában; megálmodta férfiként a kelet-európai szociális és nemzetközi integrációt paraszti alapokon; majd utolsó gesztusával, személyes sorsán egyáltalán nem könnyítve, végrehajtotta a humanista polgár kötelességét, a tetté koményított elszakadást a fasiszálódó Európától."¹³⁶

VIII. Összegzés

Akik alaposabban ismerik Bartók életrajzát és tevékenységét talán hiányosnak érzik az eddig felsoroltakat. Ilyen keretek között azonban nem is törekedhattünk a teljességre, s célunk nem egy részletes Bartók-monográfia elkészítése volt. A korabeli viszonyokat, amelyek között egyik legfontosabb munkáját a népzsenekutatást végezte - s ezeket is elsődlegesen Bartók szemszögéből, levelein, cikkein, vitáiratain keresztül - próbáltuk vizsgálni.

Azt, hogy hogyan látta ő a társadalom mozgását, hogyan tudta az adott lehetőségeket kihasználni, s hogyan foglalt állást igen fontos társadalmi kérdésekben.

A bevezetőben már elhangzott, hogy milyen mozgalmas, eseménydús időkben élt. Elképzelhető, hogy a korszak, amelybe beleszületett, s amelyben dolgozott, jobban hátráltatta tudományos tevékenységének kibontakozását, mintsem segítette volna, de Kelet-Európa társadalmi problémái hozzájárultak ahhoz is, hogy zenei eszencialitása mellett emberi nagysága is kiteljesedhesen.

A kor politikai kérdéseire mélyen humánus választ tudott adni a népdal, a népművészet felfedezésével, amely nem csupán stílus volt számára, hanem emberi magatartás, világnézet is. Fiatalkori nemzeti-hazafiúi törekvéseitől - melyet leginkább a Kossuth-szimfóniában fedezhetünk fel - egyenesen haladt a Cantata profana megírásáig, a népek testvériségének gondolatáig. A korszak nacionalista eszmévilága, s az ebből fakadó értetlenség, a hazai és román támadások,

majd a 30-as évek fasizmusa mind-mind nehezsíti munkásságát, de hazaszeretete, a falu iránti nosztalgiaja, pacifizmusa a tudományos meggyőződésü és humanista internacionalizmus vállalásáig viszi el.

Feladatként jelölték meg Kodálllyal együtt a magyar művészet, az ősi magyar zenekultúra átmentését a későbbi korszakokra, a szintézis múlt és jelen, a műsere és a népsere között. "Kodály és én a Kelet és a Nyugat szintézisét akartuk megteremtteni. Ugy gondoltuk, hogy alkalmasak vagyunk a feladat elvégzésére, részint népünk származása, részint hazánk földrajzi helyzete folytán, amely egyben Kelet előretolt őrhelye és Nyugat védőbástyája. De Debussyvolt az, aki a követendő utat is kijelölte számunkra. Debussy nagy szolgálatot tett a sere egyetemes fejlődésének azzal, hogy a világ minden zenészsében újraélesztette a harmóniak és azok lehetőségei iránti fogékonyságot. És a tette éppoly jelentős, mint Beethovené, aki műveivel kinyilatkoztatta számunkra a fejlődés elvét magukban hordozó formák belső értelmét, és mint Baché, aki megmutatta számunkra az ellentétnek önmagán tulmutató jelentőségét. Nos a kérdés, amelyet szüntelenül újra és újra felteszek magamnak, a következő: lehetséges-e, hogy a három zeneköltő-örök művészetéből szintézist alkossunk, amely korunkat tükrözi."¹³⁷

A választ ma már mi is megadhatjuk, s nyugodtan kimondhatjuk az igent. E szintézis serei nyelvét két dolog tükrözi: Keletet a pentatonikus, Nyugatot pedig a harmonikus

gondolkodásmód. Ennek a gondolatnak az értelme - s e kettő egyesülése - szinte kosmikus méretűvé nő műveiben.

Amit Bartók művészete megvalósít, az nem kevesebb tehát, mint Kelet és Nyugat zenekultúrájának nagy szintézise. A folklór találkozik itt a bachi ellentéttel, a beethoveni formával és a nyugati harmonikus gondolkodásmóddal. Bartóknak olyan sikerült tehát, ami előtte senkinek sem valósulhatott meg: Kelet és Nyugat jelképes összefogása - Oriens és Occidens egyesítése.

A történelem igazságtalansága eredményezte, hogy a házjárórt, a Kelet-Európáért oly sokat tevő nagy zenetudós életét szülőföldjétől távol, Amerikában fejezte be. Itt döntötte le lábáról gyógyíthatatlan betegsége, s itt temették el a harsdale-i Ferncliff-temetőben.

De életművének, csodálatos songradarabjainak, zenekari műveinek, a népdalgyűjtés terén kifejtett tudományos munkásságának, több mint 13 ezer dallamfeljegyzésének, az emberi kultúra legbecesebb klasszikus értékei között a helye. Személyes életútja s utóélete pedig a mindenkori legfontosabb mérceje lehet a XX. századi Közép-Európának, a realis állapotokat az ideális lehetőségektől elválasztó szakadéknak. Magatartása következetes nagyságot nehéz volt korának és utókorának méltón elviselni.

Halála előtt kezelőorvosának, Lax doktornak állítólag a következőket mondotta: "az a baj, hogy tolli bőrönddel kell elmennem."¹³⁸

Nem csak megiratlan zeneműveket vitt magával a sírba: az általa, egész életével választ uton még ma is csak botladozva tudunk járni.

J e g y z e t e k

1. Mi a magyar?
Szerkesztette: Szekfű Gyula
Budapest, 1939. 416. oldal
2. U.o.
3. Mocsáry Lajos válogatott írásai 9. oldal
Vál. és jegyz. ellátta: Kemény G. Gábor
Budapest, 1958.
4. Magyarország története tíz kötetben 1848-90
VI/2 kötet 812. oldal
Főszerkesztő: Kovács Endre
Akadémia Kiadó, Budapest, 1979.
5. Id.mű. 807. oldal
6. Mocsáry Lajos válogatott írásai 22. oldal
7. Mocsáry Lajos: Nemzetiségi kérdés 7. oldal
Pest, 1858
8. U. o.
9. Mocsáry Lajos: Program a nemzetiségek
tárgyában 109. oldal
Pest, 1860
10. V.ö. Magyarország története tíz kötetben
VI/2 kötet 809-814. oldal
11. Id. mű. 814. oldal
12. Mocsáry Lajos válogatott írásai 11. oldal
13. V.ö. Magyarország története - Egyetemi tankönyv
IV. kötete 365. oldal
Tankönyvkiadó: Budapest 1975.
Szerkesztő: Hanák Péter

A közoktatás és művelődés fejlődését ennél részletesebben tárgyalja a Magyarország története 7/2 kötetének XII. fejezete a 873-892. oldalakon.

14. V.Ö. Magyarország története 7/2 kötet

904. oldal

15. A tudományos fejlődésről, az irodalom és a művészetek forradalmi változásairól

lásd: Magyarország története 7/2.

892-1003. oldal

16. Kodály Zoltán: Visszatekintés II. kötet

242. oldal

Zeneműkiadó Vállalat 1974. Budapest

Sajtó alá rendezte: Bónis Ferenc

17. Szabolcsi Bence: A magyar zene évszázadai

/Nemzeti romantika/

Sajtó alá rendezte: Bónis Ferenc

I. kötet 1959 - XII. századig

II. kötet 1961 - XVIII-XIX. századig

Zeneműkiadó Vállalat, Budapest

18. Szabolcsi Bence: Után Kodályhoz

Kodály és a magyar népdal

37. oldal

Zeneműkiadó Vállalat Budapest, 1972.

19. Bartók Béla Válogatott írásai

8. oldal /Önéletrajz/

Szerkesztette: Szöllőssy András

Budapest, 1956.

20. U.O.

21. Bartók Béla levelei /A továbbiakban: BBL /
56. számú levele Gmunden, 1903. szeptember 3-án íródott
Szörkcsztette: Demény János
Zeneműkiadó Budapest, 1976.
22. BBL - 50-51. oldal 40. számú levele
1903. június 12-én Budapesten kelt levele édesanyjához.
A második iv levélpapíron domboernyomású felirat:
"Isten áldd meg a magyart!"
23. BBL - 31. oldal 19.számú levele 1902. november 12-én
Budapesten
24. BBL - 61. oldal 51.számú levele 1903. szeptember 8-án
Gmundenből írta édesanyjához.
A levél 4/5-öd részét az idézett téma, az anyanyelv
védelme tölti ki.
25. U.O.
26. BBL - 50. oldal 40.számú levél
27. BBL - 66. oldal 56.számú levél - Kelt Gmunden 1903.
szeptember 23-án édesanyjához. A más korábban idézett
jelmondat egy Bartók által rajzolt Kossuth-címer fű-
lött olvasható. A személyes jellegű levél egyik sora
politikai szempontból id érdekos: "Ha találkozol
Rigelével mondd meg neki, hogy a főhercegeket semmi-
esetre sem hívja koncertekre. En ilyen vesztegető,
rabló, gyilkos népség előtt nem akarok játszani!"
28. BBL - 52. oldal 41.számú levél - Bizonytalan kelte-
zésű, valószínűleg 1903. június 3-12 között írott le-
vele. Személyes részleteket nélkülöző, tisztán politi-
kai tartalma írása:

"A mostani állapotok vesszedelmesen hasonlítanak a 48. előttiékhöz. A magyarok felébredtek hosszú szibbadságukból, követelik jogukat. A horvátok zavarnak, a világ legbülesebb minisztériuma örült számár rendleteket ad ki, melyek csak még jobban felizgatják a kedélyeket. És a jó magyar Király! az alkotmányos uralkodó! azt meri állítani, hogy csakis az ő joga megállapítani, milyen legyen a vezényleti nyelv a hadseregben, ehhez az országgyűlésnek semmi köze..... A fiatal főhercegek most is csak úgy ismerik Magyarországot mint egy Provinzet. Jó magyar embernek az arcába szökött a vér, amikor hallotta, hogy a parlamenti küzdelmekről e képen beszélnek:

- Hadd mulasson a vidék s majd ha azt gondoljuk, hogy már elég a mulatságból, "lassen wir die Bajonetten spielen" /hadd jöjjenek a szuronyok/."

29. BBL - 61. oldal 51.számú levél

30. BBL - 97. oldal 100.számú levél 1905. augusztus 15-én Jurkovicz Irma-nak írt levele. Első részében párizsi élményeiről ír, illetve a Rubinstein-pályázaton való részvételét elemzi:

"Mondhatom, hogy rám még festmény alig gyakorolt oly nagy hatást mint Murillo nagy kompozíciói a Louvreban....Ezt is azokhoz a "hatásokhoz" sorolom melyet éretem pl. a Trisztán, Zarathustra előadásánál, az első Weingartner koncerten...."

31. BBL - 83. oldal 84.számú levél - Hugának Bartók Elizának írta Pozsonyból 1904. december 26-án, mintegy karácsonyi ajándék helyett.

32. Ujfalussy József: Bartók Béla - Budapest 1976.

104. oldal

33. V.Ö. A filozófia Története - Kossuth Könyvkiadó 1970/71

226-230. oldal

34. Bartók Összegyűjtött írásai,

815. oldal /Önéletrajz/

Közreadja: Széllősy András

Zeneműkiadó Vállalat, 1966.

35. BBL - 84-85. oldal 86.számú levél

36. BBL - 96-97. oldal 100.számú levél

A Párizsból 1905-ben írt levele igen fontos dokumentum. Ebben számol be a világváros óriási kulturális hatásáról, a Nyugatról jobban szembetűnő magyar provincializmusról, a nietzschei hatásról, s erősödő ateizmusáról.

37. U.o.

38. Alföld 1981/3. szám 14-22. oldal

39. L. Nagyvárad Napló - 1903. szeptember 17-1 száma

Közreadja: Demény János id.mű. 19. oldal

40. U.o.

41. BBL - 83. oldal 84.számú levél

A korábban már idézett, hugához 1904 karácsonyán írt levele

42. BBL - 99. oldal 101.számú levél

1905. szeptember 10-én Párizsból édesanyjához írta.

43. L. Vigilia, 1981. júliusi szám 466. oldal

44. U.o.

45. Id. mű. 460. oldal

46. BBL - 125-127. oldal 139.számú levél, Kelt 1907. szeptember 6-án Geyer Stefinek. Kapcsolódik hozzá a 140.számú levél.

47. Vigilia, 1981. júliusi száma 463. oldal
48. Bartók Összegyűjtött írásai - Budapest 1966. - 751. oldal
Magyar népzene és új magyar zene c. tanulmánya megjelent
a Zenei Szemle 1928. évf. 3-4. számában
49. Bartók Összegyűjtött írásai 354-355. oldal
Magyarország parasztszenéje. Megjelent a Musical Courier
1931. évf. 11. számában. A fordítást Barna István végezte.
50. A "Magyar népdalok" előszava - Budapest, 1906. december
Szerk.: Kodály Zoltán - Bartók Béla
51. Bartók Összegyűjtött írásai 601. oldal
"Faji tisztaság a zenében" Megjelent: Modern Music
1942. évfolyam 153-155. oldal
Fordította: Barna István
52. BÖI 368. oldal A népdalkutatás új eredményei Magyarországon címmel előadás a frankfurti rádióban.
Megjelent: Anbruch, 1932. évf. 2-3. szám
37-42. oldal
53. Ujfalussy József: 1d.mű. v6.
157-159. oldal
54. Bartók: Önéletrajz
Budapest, 1946. 7. oldal
55. BÖI - 596. oldal A "Miért és hogyan gyűjtünk népzene-
t?" című tanulmány befejező gondolatai.
Megjelent: Népszerű Zenefüzetek 5.száma,
Budapest, 1936.
56. BÖI - 99-100. oldal A magyar népzene
Megjelent: La Revue Musicale 1921. évf. 1.szám
8-22. oldal.

57. BÖI - 576-578. oldal A népsene forrásainál c. cikk
Megjelent: Muzika 1925. júniusi számában
Fordította: Sebők Eva
58. Lásd. Tallián Tibor: Bartók Béla - Gondolat,
Budapest, 1981.
Szentöl szembe sorozat 109-110. oldal
59. U.o.
60. A zene könyve - Zeneműkiadó 1981.
Szerkesztő: Gill Rowley - 68-69. oldal
61. Bartók Vél. Írások 21-22. oldal
62. id. mű. 58. oldal
63. Ujfaluassy József: id. mű. 124. oldal
64. U.o.
65. BBL - 185. oldal 253.számú levél - 1912. januárjában Busitia Jánoshoz, román nyelven írta, melyben az Álesd környéki népdalgyűjtéshez kér segítséget /ajánlólevelet/ i.. a Kocsuban végzett gyűjtésének bonyodalmairól is beszámol.
66. Ujfaluassy József: id.mű. 162. oldal
67. BBL - 194. oldal 272.számú levél - Bukaresti képeslap összege.
68. BBL - 231. oldal 329.számú levél - Busitia Jánoshoz írta.
69. Bartók: Énéletrajz - 8. oldal
70. BBL - 227. oldal 323.számú levél.
1914. szeptember 27-én Busitia Jánoshoz.

71. BBL - 230. oldal 329.számú levél

1915. május 20-án Busitia Jánoshoz

72. U.o.

73. BBL - 238. oldal 344.számú levél

1917. május 6-án Busitia Jánoshoz.

Többek közt ír felesége és fia meneküléséről
Marosvásárhelyről a román katonai támadás miatt.
Felesége tudócsucshurutban megbetegszik ekkor,
s B. 3 hétig nem kapott hírt róluk. Hízeitein
azonban ez sem változtat, amit a következő mon-
dat is jelezhet: "Ugy vágyakozom valami kis ro-
mán ónek, vagy román beszéd után: vajjon nem le-
hetne-e nyáron néhány hétre valahova Biharba le-
menni."

74. BBL - 242. oldal 350.számú levél

1917. aug.-szept. közt írta Busitia Jánoshoz.

75. Bartók Mál. Ir. - 17. oldal

76. BBL - 251. oldal 363.számú levél

1919. január 31-én írta Busitia Jánoshoz

77. Bartók Béla Családi Lovelei - Zeneműkiadó 1981.

/a továbbiakban: BCSL /

Szer.k: ifj. Bartók Béla

293. oldal 396.számú levél Oláh Tóth Emilné

Bartók Elizának Vésztőre, 1919. április 5.

A levél első részét B. írta, a második felét felesége.
Igyekszik megnyugtatóni hugát a politikai változások
után kialakult bizonytalan helyzet miatt, melyeket ő
nagy bizalommal fogadott.

78. BCSL - 297. oldal 398.számú levél 1919.június 9.
Bartókné és Bartók közös levele édesanyjához. Ziegler Márta az ellátási gondokról ír: kevés az élelmiszer, erősödik az infláció stb. B. a lakáshelyzetük alakulásáról számol be.
79. BCSL - 292. oldal 396.számú levél
80. BCSL - 296. oldal 398.számú levél
81. BCSL - 295. oldal 397.számú levél Ziegler Márta 1919. május 14-i levele Üzv. Bartóknéhoz. Főleg személyes tartalma.
82. BBL - 253. oldal 364.számú levél Megegyezik a már idézett BCSL 398.számú levéllel.
83. BCSL - 293. oldal 396.számú levél
84. BCSL - 295. oldal 397.számú levél
85. BCSL - 297. oldal 398.számú levél
86. U.o.
87. Tallián: id. mű. 137. oldal
88. BCSL - 299. oldal 399.számú levél
1919. október 23-án írta édesanyjához.
A végén megemlíti, hogy Tango Egistet - aki korábban sikeresen vezényelte műveit - a román kultuszminiszter meghívta Romániába, sőt elterjedt a hír, hogy B. is Erdélyben szándékozik letelepedni.
89. BBL - 257. oldal 370.számú levél Wlassics Gyulának
1920. február 3-án
"Kérem e soroknak a fegyelmi bizottság előtt való felolvasását és jegyzőkönyvbe vételét."

90. Kézli: Tallián: id. mll. 138-139. oldal
91. BCSL - 299. oldal 399.számú levél
92. id. mll.299-300. oldal
93. V.S. BÖI - 862. oldal Sereghy cikket Szöllősy András a jegyzetekben közli.
94. L. BÖI - 863. oldal A Hubay Jenővel készített riportot a jegyzetekben olvashatjuk.
95. L. BÖI - 862. oldal
96. BÖI - 617. oldal "Válassz Hubay Jenő nyilatkozatára" Megjelent: a Szózat 1920. évfolyam 125. számában.
97. BBL - 269. oldal 387.számú levél - Cecil Graynek Londonba 1921. október 15-én.
98. BBL - 259. oldal 373.számú levél Busitia Jánoshoz 1920. március 30.
99. BBL - 305. oldal 444.számú levél Milos Ruppeldtnak Pozsonyba. 1924. augusztus 20. - A levél elején a szlovákiai koncertjeiről számol be, ill. azok különféle akadályairól.
100. BBL - 506. oldal 754.számú levél Sziget Józsefnek 1935. augusztus 10.
101. BÖI - 892. oldal jegyzetek
102. BÖI - 878. oldal. A Bartók-Petrana vita cikkeit Szöllősy András gyűjteménye közli. A cikkeket Szöllősy András és Peterdi Mária fordította. 881-896.oldal
103. BÖI - 880. oldal
104. U.o.
105. BÖI - 886. oldal

106. BÖI - 597-598. oldal Népdalkutatás és nacionalizmus.
Megjelent: Tükör 1937. évfolyam 3. szám
166-168. oldal

107. BBL - 396-397. oldal 577. számú levél Octavian Beunak
1931. január 10.

A Beu által B-ről írt tanulmányhoz fűz kritikai megjegyzéseket, 14 pontba sorolva ezeket. Közülük érdekesebb: "A "Cantata profana"-ban csak a szöveg román, tematikus anyaga saját szerzemény, nem is utánszája a román népzeneének, egyes részeiben egyáltalán nincs is népi hang. Ezt a művet tehát csak úgy volna szabad említeni, mint "román kolin-da-szöveg megszénésítését."

108. U.o.

109. Közli a Forrás 1981/3. szám 33. oldal Tuskós Tibor tanulmánya

110. Id.mű 30. oldal

111. Emlékek, nyilatkozatok Bartók Béláról

A TIT kiadványa Bp. 1981. 45. oldal

112. BBL - 115. oldal 126. számú levél Gruber Emmának
1906. november 25.

Első gyűjtőutjainak élményeiről számol be: pl. "Kedves parasztjaim között kellemes órákat töltök.

Voltam egy falusi lakodalomban. Mennyi életörzés, tökéletes fiatal természet; mennyi örömtől sugárzó arc, mekkora naivság, mekkora természetesség."

Gruber Emmának épp erről az újszerű felfedezéséről ír - szemben az egyre gyűlöletesebbé váló városi kultúrával.

113. Közli: Ujfalussy: id.mű. 349. oldal

114. Forrás 1981/3. szám 33. oldal
115. Ujfalussy: id.mű 350. oldal
116. BÖI - 582-583. oldal Miért és hogyan gyűjtsünk népzeneét?
Megjelent: Népszerű zenefüzetek 1936. 5.szám Bp.
117. Forrás: 1981/3.szám 35. oldal
118. Tallián: id. mű 213. oldal
111. V.S. Lackó Miklós: Válságok - választások,
Gondolat, 1975. megfelelő fejezeteivel
- As Uj Szellemi Front történetéhez 52-171. oldal
- A fasismus Kelet-Középeurópában 298-318. oldal
119. Fábry Zoltán: Fegyver és vitéz ellen
Bratislava, 1970. 14. oldal
120. Kőzli: Ujfalussy: id.mű 359. oldal
- Valamint Tallián: id.mű 197-198. oldal
121. Kőzli: Bárdos Lajos a Vigilia 1981/3.szám 460-461. oldal
122. Kőzli: Ujfalussy: id.mű. 367. oldal
123. Tallián: id.mű. 199. oldal
124. Ujfalussy: id.mű. 367. oldal
125. BBL - 430. oldal 625.számú levél Busitia Jánosnak
1931. december 20.
126. U.o.
- Emellett a gazdasági válság hatásairól is ír: "Mit
szólsz ezekhez a nyomorúságos állapotokhoz, ugye-szólván
Középeurópa-szerte?! Málunk fizetés redukció, nyugdíj-
redukció - nálatok odaát, amint hallom, - sokkal radi-
kálisabban intézik el a dolgot: nyugdíjat egyáltalán
nem fizetnek. Szép kilátások!"
127. Közreadja: Tallián: id.mű 223-225. oldal
- /A fordítást német eredetiből Tallián T. készítette./
128. BBL - 550. oldal 831.számú levél Müller-Widmann Asszony-

nak Baselbe, 1937. május 24.

129. BBL - 580. oldal 882.számú levél Albrecht Sándornak
Pozsonyba, 1938. április 2.

130. BBL - 581-582. oldal 884.számú levél Müller-Widmann
Asszonyinak.

131. BBL - 604-605. oldal 919.számú levél Müller-Widmann
Asszonyinak, Davosba, 1938. október 9.

132. BBL - 590. oldal 896.számú levél Müller-Widmann Ass-
zonyinak Baselbe 1938. május 29.

133. BBL - 626. oldal 956.számú levél Veress Sándornak
Londonba 1939. június 3.

Az idézett részlet mellett érinti az 1939. május 28-30-án
lezajlott választások eredményeit is, amely a nyilasok
nagymeretű előretörésével és a polgári ellenzék s a
szociáldemokraták súlyos vereségével végződött.

/az SZDP 50, a nyilasok 50 képviselői mandátumot szereztek/:

"...bármely nap arra ébredhet kormányunk feje, hogy
"megbízható" többségének javarésze hirtelen átpártolt a
náciikhoz."

134. Köszli Tallián: id.mű. 269. oldal

135. BBL - 653. oldal 1002 számú lev. Müller-Widmann Asszony-
nak 1940. okt.14-én, utban Amerika felé, Genfből írt le-
vele.

136. Tallián: id.mű. 269. oldal

137. Bartók breviárium - Zeneműkiadó, Bp. 1974. 483. oldal

138. Tallián: 313. oldal

Felhasznált irodalom

Források, tanulmányok Bartók életéről, munkásságáról

1. Bartók Béla családi levelei
Szerk.: ifj. Bartók Béla
Zeneműkiadó, Budapest 1981
2. Bartók Béla levelei
Szerk.: Demény János
Zeneműkiadó, Budapest 1976
3. 99 Bartók-levél
Szerk.: László Ferenc
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1974
4. Bartók Béla Összegyűjtött írásai
Közreadja: Szőllősy András
Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1966
5. Bartók Béla válogatott írásai
Szerk.: Szőllősy András
Budapest, 1956
6. Bartók-breviárium
Összeállította: Ujfalussy József
Zeneműkiadó, Budapest 1974 /II.kiadás/
7. Bónis Ferenc: Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban
Zeneműkiadó; Budapest 1972
8. Emlékek, nyilatkozatok Bartók Béláról
Összeállította: Papp Márta
TIT-kiadvány, Budapest 1981

9. Kodály Zoltán: Visszatekintés I-II.
Sajtó alá rendezte: Bónis Ferenc
Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1974
10. Szabolcsi Bence: A Magyar zenetörténet kézikönyve
Budapest 1955
11. Szabolcsi Bence: Magyar zenetörténeti tanulmányok
Budapest, 1969
12. Szabolcsi Bence: Utón Kodályhoz
Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1972
13. Szegő Julia: Embernek maradni
/Bartók Béla életregénye/
Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1981 /V.kiadás/
14. Tallián Tibor: Bartók Béla
Gondolat, Budapest 1981 /Szemtől szemben sorozat/
15. Ujfalussy József - Aczél György: Bartók Béla
Kossuth Könyvkiadó 1981
16. A zene könyve
Szerk.: Gill Rowley
Zeneműkiadó, Budapest 1981

A történeti korszak tanulmányozásához

Összefoglaló művek:

1. Magyarország története tíz kötetben
VI. kötet 1848-1890
Főszerkesztő: Kovács Andre
Akadémia Kiadó, Budapest 1979

2. Magyarország története tíz kötetben
VII. kötet 1890-1918
Főszerkesztő: Hanák Péter
Akadémia Kiadó, Budapest 1978
3. Magyarország története tíz kötetben
VIII. kötet 1918-1919, 1919-1945
Főszerkesztő: Ránki György
Akadémia Kiadó, Budapest 1976
4. Világtörténet IX. kötet
Szerk.: L.I. Zubok - A.M. Dubinszkij - G.U. Szevosztjanov
Budapest, 1966
5. Berend T. Iván - Ránki György: Közép-Kelet-Európa
gazdasági fejlődése a 19-20. században /II.kiadás/
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1976

A korszak szellemi, politikai öröklésének tanulmányozá-
sához

1. A magyar nacionalizmus kialakulása és története
Kossuth Könyvkiadó, 1964
2. Adám Magda: Dunai konföderáció vagy kisantant
Történelmi Szemle 1977/3-4. szám
3. Adám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas
években
Budapest, 1968
4. Balázs Béla: Napló
I.kötet 1903-1914 II.kötet: 1914-1922
Szerk.: Fábri Anna
Magvető Könyvkiadó, Budapest 1982

5. Bellér Béla: Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának alakulása
Akadémia, Budapest 1975
6. Bóladí Miklós: A népi írók mozgalma
/A magyar irodalom története VI.kötet/
Budapest, 1966
7. Gergely András - Szász Zoltán: Kiegyezés után
Gondolat, 1978
8. Hanák Péter - Lackó Miklós - Ránki György: Gazdaság, társadalom, társadalmi-politikai gondolkodás Magyarországon a kapitalizmus korában
Történelmi Szemle, 1969/3-4.szám
9. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945
Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1969
10. Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül
Magvető Könyvkiadó, Budapest 1977
11. Lackó Miklós: Nyilasok és nemzetiszocialisták 1935-1944
Budapest, 1966
12. Lackó Miklós: Válságok - választások
Történelmi tanulmányok a két háború közötti Magyarországról
Gondolat, Budapest 1975
13. L.Nagy Zsuzsa: Magyar határviták a békekonferencián
1919-ben
Történelmi Szemle 1978/3-4.szám
14. Magyar művészet 1890-1919
Akadémia Kiadó, Budapest 1981

15. Mi a magyar?

Szerk.: Szekfű Gyula

Budapest, 1939

16. Mocsáry Lajos válogatott írásai

Vál. és jegyz. ellátta: Kemény G. Gábor

Budapest, 1958

17. Mód Aladár: Válaszútak 1918-1919

Magvető, Budapest 1970

18. Mód Aladár: Sora és felelősség

Magvető, Budapest 1967

19. Mucsi Ferenc: A polgári radikalizmus Magyarországon
1900-1914

Történelmi Szemle 1977/2.szám

20. Pritz Pál: Gömbös Gyula külpolitikai nézeteinek alak-
lásához /1918-1932/

Történelmi Szemle 1978/3-4.szám

21. Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció
/A Horthy-rendszer első tíz éve/

Gondolat, 1982

22. Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik
Budapest, 1934

23. Tilkovszky Loránt: Németország és a magyar nemzetiség-
politika

Történelmi Szemle, 1980/1.szám

24. Tilkovszky Loránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyar-
országon /1938-1941/

Akadémia, Budapest 1967

